

AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏTÇİLİK
VƏ
ONUN RƏMZLƏRİ

AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI

AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏTÇİLİK
VƏ ONUN RƏMZLƏRİ

Tərtib edəni və mətnin müəllifi **Nailə Vəlihanlı**, tarix elmləri doktoru

Составитель и автор текста **Наиля Велиханлы**, доктор исторических наук

Nəşrin hazırlanmasında Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi əməkdaşları M.Ne'mətova, Ə.Rəcəbli, F.Əhmədova, M.Bağirova, Z.Dulayeva, V.Kvacidze, M.Əliyarova, S.Cahangirova iştirak etmişlər. Bayraqların və şəhər darvazalarının açarlarının fotosu M.Karelaşvilinindir. Mətnin kompüter yiğicisi A.Babayevadir.

В подготовке издания участвовали научные сотрудники Музея Истории Азербайджана М.Нейматова, А.Раджабли, Ф.Ахмедова, М.Багирова, З.Дулаева, В.Квачидзе, М.Алиярова, С.Джахангирова. Фото знамён и ключей городских ворот М.Карелашвили. Компьютерный набор текста А.Бабаевой

Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri. B.: Elm, 2000, 96 səh.
Государственность в Азербайджане и её символы. Б.: Элм, 2000, 96 стр.
Statehood and state symbols in Azerbaijan, B., Elm, 2000, 96 p.

Oxulara təqdim olunan "Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri" kitab-albomu Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir. Burada toplanılan və e.o. III minillikdən başlayaraq 5 min illik tarixi dövrü əhatə edən materiallar Azərbaycan ərazisində dövlətçiliyin tarixinin tədqiqi ilə yanaşı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinin də daha dərinlənmişinə kömək ola biləcək ilk addımdır. Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzləri olan sərhədlər, hökmədarlar, dövlət xadimləri, şəhərlər, qalalar, saraylar, pul nişanları, bayraqlar, gerblər və s. haqqında mə'lumat əsərdə öz əksini tapmışdır.

Qeyd və təkliflərinizi Azərbaycan Tarixi Muzeyinə göndərməyiniz xahiş olunur. Ünvan: Bakı, H.Z.Tağıyev küçəsi, 4

Ваши замечания и пожелания просим прислать в Музей Истории Азербайджана. Адрес: Баку, ул. Тагиева 4

Please send comments and suggestions to the Azerbaijan History Museum
Address: 4 Taghiyev street, Baku, Azerbaijan

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Государственные символы Азербайджанской Республики

Dövlət bayraqımız - Наш государственный флаг

Şöy rəng - türkliyi bildirir
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzi
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Aypara - həkimiyət rəmzi
Ulduz - parlaqlıq, yüksəliş simvoludur

Голубой - цвет тюрков
Красный - цвет современности
Зеленый - символ ислама
Полумесяц - символ власти
Звезда - символ блеска, прогресса

Dövlət qerbimiz - Наш государственный герб

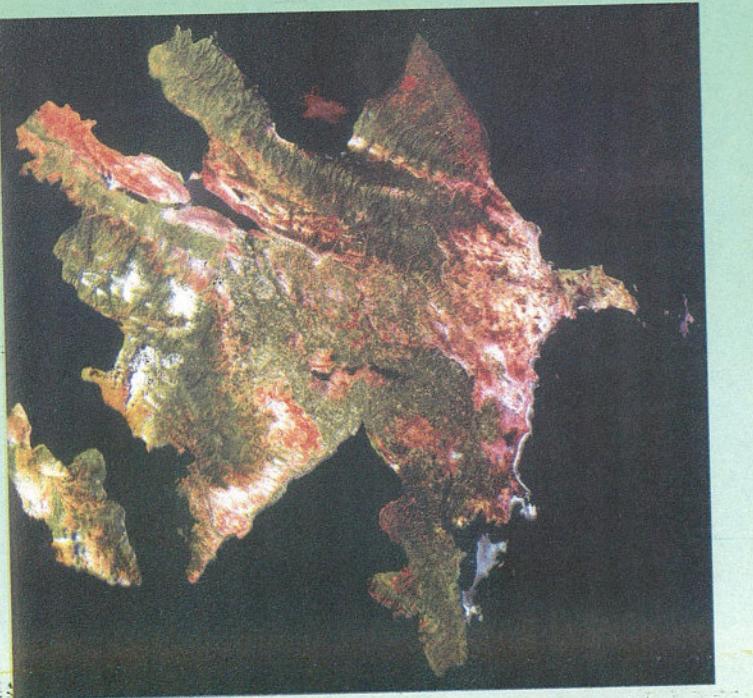
Şöy rəng - türkliyi bildirir
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzi
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Alov - Azərbaycanın rəmzi
Sünbüll - bolluğu, rifahın rəmzi
Palid - sülhün simvoludur
Qalxan - qorumağın rəmzi

Голубой - цвет тюрков
Красный - цвет современности
Зеленый - символ ислама
Пламя - символ Азербайджана
Колос - символ плодородия и благополучия
Дуб - символ мира
Щит - символ защиты

Dövlət himnimiz - Наш государственный гимн

The musical score for the National Anthem of Azerbaijan, showing the lyrics in both Azerbaijani and English.

Azərbaycan Respublikasının kosmosdan görünüşü
Вид Азербайджанской Республики с космоса

Azərbaycan dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Onun tarixi ərazisi Cənubi Qafqazın şərq, İranın şimal-qərbi hissələrini əhatə edir. Arxeoloji araşdırımlar Azərbaycan ərazisində hələ on azı 1,5 milyon il, bəlkə ondan da əvvəl, insan yaşadığını iddia etməyə imkan verir. Keçmiş Sovetlər birliyi ərazisində ən qədim arxeoloji mədəniyyət hesab edilən, Afrikanın Olduvay mədəniyyəti ilə eyniləşdirilən Quruçay mədəniyyətinin öyrənilməsi bəşər tarixinin Azərbaycan ərazisində məhz bu dövrdən başlamasını sübuta yetirmişdir. Quruçayın sol sahilində yerləşən Azix mağarasının orta aşel təbəqəsində 350 min il əvvəl yaşamış qədim insanın - aixantropun çənə parçası tapılmışdır. Aixda aşkar edilmiş dünyanın ilk ocaqlarından biri hələ 6-7 yüz min il əvvəl qədim Azərbaycan sakinlərinin sün"i oddan istifadə etdiklərini təsdiq edir. Bakı yaxınlığında, Qobustanın mezolit-neolit düşərgələrində yaşamış insanların 12 min il əvvəldən başlayaraq yaratdıqları qayaüstü təsvirlər Yer üzündə açıq səma altında yerləşən ən qədim şəkil qalereyalarındandır. Eramızdan əvvəl IV minilliyyin ortalarından III minilliyyin son rübündək xronoloji çərçivəni əhatə edən ilk tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyətinin əhatə dairəsi Kür-Araz çayları arasından çıxaraq daha geniş ərazilərə yayılmış, Qafqazdan tutmuş Şərqi Anadoluyadək uzanmışdır. Bu dövrdən son morholosunda qədim Azərbaycan sakinlərinin sosial-iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir, hakimiyət və mülkiyyət qəbile başçılarının olindo cəmləşir.

Eramızdan əvvəl III minilliyyin son rübündə Kür-Araz mədəniyyətinin süqutu nəticəsində bu mədəniyyətin daşıyıcılarının, o cümlədən qədim azərbaycanlıların tarixində yeni mərhələ başlıdır. Arxeoloji materiallar bu dövrdə mədarlıq və əkinçiliyin inkişafı ilə yanaşı horbi toqquşma və müharibələrin də artlığını, Cənubi Qafqazın hər yerində yaşayış məskənlərinin və qalaların sayının çoxaldığını göstərir. Məhz bù dövrdən, daha dəqiqi e.e. XXIII əsrden, Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi (Urmayıyanı hövzə) öz sakinləri - kutilər, lullubilar, hurrilər və s. adlanan tayfalarla birlikdə Şumer-Akkad yazılı mənbələri orbitinə düşür. İlk böyük tayfa ittifaqlarının yaranması və onların dövlət qurumu halında birləşməsi cəhdələri də bu dövrdə aiddir. Şumer-Akkad mixi yazılarında Mesopotamiya (İkiçayarası) ilə qədim Azərbaycan tayfları arasında baş verən siyasi münaqışlər və iqtisadi əlaqələr əks

olunmuşdur. Bu yazılarla görə, Urmiya gölünün qərb və cənub-qərb hissəsində yaşayan kutilər, Akkad hökmərlərinin işgalçılıq siyasetinə cavab olaraq başçıları (hökmərləri) Enridavazırın (e.e. təqr. 2225-2205) rəhbərliyi ilə Akkad hökmərdə Naram-Suenin (e.e. 2236-2200) ordusunu darmadağın etmiş, şumerlərin dini mərkəzi olan Nippur şəhərinədək irəliləmiş, burada kuti hökmərinin şərafına akkad dilində kitabə qoydurmışlar. Bu kitabədə Enridavazır özünü "qudrətli Kutium və dünyanın dörd ölkəsinin hökmərdəri" e"lan edir. Tədqiqatlara əsasən, Mesopotamiyada təqribən 100 il davam edən hökmərlərələr ərzində kutilərin iyirmi hökmərdə hakimiyət başında olmuşdur. Lakin onlar Mesopotamiyada mövcud idare sistemini dəyişməmiş, ölkəni canişinlər vasitəsilə idarə etmişdilər. Umma şəhərindən tapılan kitabədəki mətnə görə on doqquzuncu Kutı hökmərdə Siumul dövründə Azərbaycanın qədim sakinlərinin Mesopotamiyanın cənubundakı mövgələri hələ də möhkəm idi. Lakin artıq son Kutı hökmərdə, hakimiyyətdə cəmi 40 gün qalmış Tirikanın dövründə, Uruk şəhəri hökmərdə Utuhenqalın adına çıxılan kitabədə "dağ əjdahaları" adlandırılmış kutilər həmin hökmərdə tərəfindən məglub edildilər. Bundan sonra Urmayıyanı əraziyə qayıdan kutilər burada yamaşa davam etsələr də həmin ərazi "kuti torpaqları" adını artıq etnik və ya dövlət quruluşu adı kimi yox, ən"ənəvi coğrafi termin kimi saxlayırı.

E.e. III minilliyyin sonlarına aid akkad mənbələrində Urmiya gölündə cənubda və cənub-şərqdə yerləşən Lullubiler (Lullubum) ölkəsinin adı çəkilir. Akkad hökmərdə Naram-Suenin kitabəsində "Lullubum dağlılarını öz ətrafına toplamış Sidurri" üzərində qələbə ilə öyünlür.

Lullubi hökmərlərinin özlərinin ilkin yazılı mənbələri e.e. XXIII əsrə aiddir. Bunlardan lullubi hökmərdə Anubanininin əski akkad dilində olan qayaüstü yazısı (Sarıpulda, Zöhab şəhəri yaxınlığında) xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Kitabədə deyilirdi: "Anubanini, qudrətli hökmərdə, Lullubum hökmərdə, öz təsvirimi və İstar ilahəsinin təsvirini Batır dağında qoydurdum." Barelyefdə yazı ilə yanaşı ilahə İstarın önünde əsirləri tapdalayan hökmərin özünün də təsviri verilmişdir.

Anubanininin kitabəsinə istinadən ehtimal etmək olar ki, ona tabe olan ərazi Urmiya gölündən İran körfezinədək uzanırdı. Ən qədim dövrlərdən Mesopotamiya ilə sıx əlaqə

saxlayan lullubiler Azərbaycan və ona qonşu olan vilayətlərin tarixində mühüm mövqeləri ni e.ə. I minilliyin əvvəllerine qədər qoruya bilmışlər. Güman olunur ki, e.ə. II minilliyin əvvəllerində Aşşur (Assuriya) taxtına lullubi sülaləsi sahib olmuşdur. Hett mənbələri də lullubilərin qərbe doğru irəliləməsini təsdiq edir.

Qədim Azərbaycan sakinlərindən olan hurrilərin adı e.ə. III minilliyin sonlarından başlayaraq mənbələrdə çəkilir. Onlar Mesopotamiyanın şimalından və Suriyadan tutmuş Urmiya gölünədək Ön Asiyənin geniş bir ərazisində yayılmışdır. E.ə. II minilliyin II rübüünün əvvəllerində hurrilər Şimali Mesopotamiya ərazisində ən böyük dövlətlərdən birini, Mitannini (hett mənbələrində; aşşur mənbələrində Haniqalbat) yaratmışlar. Tədqiqatçıların fikrincə, Mitanni adı Urmayıyanı Matina vilayətinin adında da öz əksini tapmışdır.

Mixi yazılı mənbələrin mə "lumatına əsasən e.ə. II minilliyin sonu, I minilliyin lap başlangıcında Cənubi Azərbaycan ərazisində adlarını çəkdiyimiz qədim Azərbaycan tayfalarından başqa turukkilər, nikimxilər, uruatrişlər və b. yaşayırdılar. II minilliyin ikinci yarısına aid mənbələrde Aşşur hökmərinin Turukki və Nikimxi ölkələrini tamamilə fəth etməsindən, "kutilərin geniş torpaqlarındaki bütün dağların və təpələrin hakimlərinin ram olunması"ndan danışılır.

Aşşur mənbələri Azərbaycanın yalnız Urmi-yayani tayfaları haqqında mə "lumat versələr də, çoxsaylı arxeoloji materiallar tarixi Azərbaycan ərazisinin şimalında da yüksək inkişaf səviyyəli cəmiyyətlərin olduğunu təsdiq edir. Bu mənbələrə görə e.ə. II minilliyin sonundan e "tibarən əvvəlki nəsl-i-tayfa prinsipinin əvəzində dövlət hakimiyətinin ilk fərqləndirici cəhəti olan ərazi bölgüsü meydana gəlmişdir. Naxçıvan, Dağlıq Qarabağ, Mingəçevir, Talyş, Kurvin, Marlik, Həsənli zonasında aşkar olunmuş arxeoloji materialların tədqiqi bə "zi fərqlərə baxmayaraq bölgənin hər iki hissəsinin ərazisinin bu dövrə təxminən eyni inkişaf səviyyəsində olduğunu təsdiq edir. Maraqlıdır ki, Aşşur mənbələrində Urmayıyanı ərazinin bə "zi vilayətlərinin hökmədarlarını "sarranı", yəni "çarlar" adlandırırlar. Mənbələrde bu zonaya aid "yanzu" titulu da qeydə alınmışdır ki, bu da kaşşu (kassi) dilində "çar" dəməkdir.

Mixi yazıldan görünür ki, e.ə. I minilliyin əvvəlində Cənubi Azərbaycan ərazisində aşşurlarla mübarizə aparan bir neçə "çarlıq" var-

di, burada ayrı-ayrı çarlıqların birləşməsi prosesi gedirdi. Həmin birləşmələrin meydana gəlməsi müəyyən dərəcədə xarici təhlükə, aşşur işgalçlarına müqavimətə bağlı idi. Aşşur qaynaqlarında Urmayıaboynı ərazinin cənub hissəsi hələ e.ə. X əsrin sonunda Zamua ölkəsi adlanır. Artıq e.ə. IX əsrin əvvəlində burada bütün Zamuanı, yaxud onun xeyli hissəsini əhatə edən dövlət quruluşu əmələ gelir. E.ə. 880-ci ildə Zamua əhalisi başda hökmədar Ameka olmaqla aşşurlara qarşı mübarizə aparır. Qaynaqlar onu "çar" adlandırır, ölkənin paytaxtı Zamri, möhtəşəm şəhər-qalalar, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş bədii sənətkarlıq haqqında mə "lumat verir.

Aşşurlara qarşı mübarizə aparan Urmayıyanı ölkələri içərisində mənbələr Allabria, Karalla, Kırkuri, Gilzan, Gızılbanda, Andia və b. dövlət qurumlarının adlarını çəkir. Bunlardan, e.ə. IX əsrde Urmayıyanı ərazinin qərbində mühüm siyasi qurum kimi qeyd olunmuş Gilzan dövlətini idarə edən hökmədarlar şübhəsiz, artıq tayfa başçısı deyil, aşşur qaynaqlarının "çar" adlandığı suveren ərsi hökmədarlar idi. Maraqlıdır ki, gilzanlılar öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayaraq aşşurlulara yalnız bə "zi hallarda bac verir və beləliklə, ölkəni müdaxilədən qurtara bilirdilər.

Urmayıdan şərqə doğru, Qızılızən çayı hövzə-sində yerləşən Gızılbandada aşşur mənbələrində "çar" adlandırılan hökmədar Pirişatının istilaçılarla qarşı müqavimət əzminə baxmayaraq ölkədə daxili birləşmə yox idi. Ele bu sebəbdən də aşşurlular "möhkömləndirilmiş şəhər" Uraşı işgal etdilər. Bu münasibətlə yazılmış aşşur kitabəsində deyilirdi: "...Aşşur qosunu şəhərin (Uraşın) küçələrini onun döyüşülərinin qanına boyadı...6000 döyüşünü qırdı, çar Pirişatını 1200 döyüşüsü ilə birləşdə diri-diridir tutdu. Əsirlər apardı, onların əmlakını, var-dövlətini, qaramalını, davarını, atlarını, gümüşdən, saf qızıldan və tuncdan qayrılmış saysız-hesabsız əşyalarını qarət etdi, dağıtdı, viran qoydu, od vurub yanındı..."

E.ə. VIII əsrde, təqribən indiki Marağa ilə Ərdəbil arasında yerləşən Zikertü dövrün qaynaqlarında Saqartiya ilə eyniləşdirilir. Ərazisi demək olar, gələcək Atropatenaya uyğun olan, Cənubi Azərbaycan vilayətlərinin həyatında uzun müddət mühüm rol oynayan bu dövlət qurumu haqqında da aşşur mənbələrində mə "lumat vardır.

Mixi yazılı mənbələrlə yanaşı arxeoloji araşdırımlar da Urmayıyanı ərazidə erkən

dövlət qurumlarının hələ çox əvvəller təşəkkül tapıldığı təsdiq edir. Məhz bu dövlət qurumları burada ilk iri siyasi birləşmənin-Manna çarlığının meydana gəlmesi üçün zəmin hazırlayırlar. E.ə. I minilliyin başlangıcına aid olan mənbələr Lullume, Zamua və Manna ənlayışları arasındaki varişliyi izləməyə imkan verir, Aşşur hökmədarı II Sarqon isə Manna çarlığının meydana gəldiyi Zamua vilayətini "Zamua adlanan Lullume ölkəsi" kimi təqdim edir. Cənubi Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumu olan, mixi yazida ilk dəfə e.ə. 843-cü ildə III Salmanasarin kitabəsində adı çəkilən Mannanın siyasi cəhətdən birləşməsinə təkan verən ən güclü amil Aşşur və Urartu dövlətlərinin yaratıqları təhlükə idi. Mənbələr Manna dövlətinin formal da olsa ağsaqqallar şurası tərəfindən qismən məhdudlaşdırılmış ərsi hakimiyətə malik olan hökmədar tərəfindən idarə edildiyini təsdiq edir. Tədqiqatçıların fikrincə, ölkədə hökmədar hakimiyəti qeyri-məhdudluğa doğru gedir, çarlar sərbəst hökməranlığı can atırdı. Dövlətin ərazisi hökmədarın tə "yin vo ya təsdiq etdiyi canişinlər tərəfindən idarə olunan əyalətlərə bölnürdü. Hökmədarın tabeliyindən azad olmağa çalışan canişinlərin müqavimətinə baxmayaraq çar hakimiyətinin möhkəmlənməsi, onun "ə"yanlar tərəfindən müdafiə olunması, inkişaf etmiş iqtisadiyyat Mannanın Yaxın Şərqi iri dövlətlərindən bərino əvvəlindən imkan verdi. Onun güclənməsi və genişlənməsi, görünür, VIII əsrin 20-ci illərinin sonuna dək davam etmişdir. Bu dövrə yarımmüstəqil ucqar hakimlərin torpaqları da (Uişdiş, Messi, Andia və b.) Mannaya təbe etdi. Asılı vilayətlər də daxil olmaqla Manna Urmayı gölünün bütün cənub hövzəsini, Urmiya ilə Araz arasındaki su ayırcınlıqda gölün şərqi sahilini, habelə Qızılızən çayı hövzəsinin xeyli hissəsini və ondan cənubda yerləşən rayonları əhatə edirdi. Mənbələrdən görünür ki, Manna ərazisi gələcək Mada Atropatenası-Aturpatakana, yə "ni Cənubi Azərbaycana toxminən uyğun gəldi. Bununla yanaşı, Naxçıvan və Manna ərazilərində aşkar edilmiş arxeoloji materiallarda izlənilən six modoni əlaqələr Manna sərhədlərinin müəyyən dövründə Araz çayından şimala uzandığını təsdiq etməklə yanaşı bu dövlətin qüdrəti çağlarında geniş ərazini əhatə etdiyi göstərir.

III Salmanasarin dövründə başlayaraq mixi yazılı mənbələrdə ardıcıl olaraq Manna hökmədarlarının və onların paytaxtı Zirtə (İzir-İzit) şəhərinin adı çəkilir. Mannanın tərəqqisi

hökmdar İranzunun (e.ə. 740-719) sələflərinin hökmranlığı və onun hakimiyətinin bağlangıcı dövrlerine təsadüf edir. Bu dövrə sərəyləri və zəngin mühəlləfatlı binaları olan yaxşı möhkəmləndirilmiş iri şəhərlər salınır.

Lakin Mannanın çiçəklənməsi uzun sürmədi. Aşşurluların ağır işgalçılıq yürüyü männələri onların vassali etdi, Manna böyük dövlət kimi öz mövqeyini itirdi. Zikertü, Uişdiş, Messi, Andia və başqa vilayətlər ondan ayrıldılar.

E.ə. VIII əsrin lap sonunda tarix meydani na yeni bir qüvvə-şimaldan gələn köçəri kimmerlər çıxır. Onların adı Manna ilə əlaqədar olaraq e.ə. VIII əsrin son rübündə, VII əsrin ilk onilliklərində çəkilir. Kimmerlərdən bir qədər sonra e.ə. VII əsrin 70-ci illərində Manna ərazisində mənbələrdə işquzay, aşquzay adlandırılaraq skiflərin olması sübut edilmişdir. Mənbələr onların Manna ilə ittifaqda aşşurlular qarşı mübarizələri haqqında mə "lumat verir. Azərbaycanda "Skif çarlığı"nın yaranması da təqribən bu dövredə addır. Kür çayının orta axarı ilə Urmiya gölü ətrafındakı Manna ərazisi arasında yerləşən vilayətləri əhatə edən Skif çarlığı təqribən 80 il yaşımıdır. Madanın hakimiyəti dövründə (VII əsrin 30-20-ci illəri) bu çarlıq böyük imperiyaya çevrilmiş, Ön Asiyada Skif hegemonluğu dövru başlamışdır.

E.ə. VII əsrin sonunda və ya VI əsrin əvvəlində yeni təşəkkül tapmış Mada dövləti Aşşurun üzərində qələbə etdi, Mannanı, Urartunu və Skif çarlığını təbe etdi. Lakin, hələ bir müddət özünüdərə sistemini saxlaya bilməs bu siyasi qurumlar, o cümlədən Manna, madalıların "kiçik" müttefiqləri rolunda çıxış etmişlər. Mənbələrdə Mannanın adı sonuncu dəfə 593-cü ilə aid hadisələrlə əlaqədar çəkilmişdir. Mada işgalı Azərbaycanda yerli dövlətçiliyin mövcudluğuna bir neçə əsr ərzində ara verdi.

E.ə. VI əsrin sonunda Midya dövlətinin süqutu ilə tarixi Azərbaycan ərazisi yeni yanmış Əhəmənilər (Haxamanişlər) imperiyası tərkibinə daxil edildi.

E.ə. IV əsrin 30-cu illərində Makedoniyalı Aleksandrın başçılıq etdiyi yunan-Makedoniya qoşunları İran-Əhəmənilər dövlətinə son qoşduqdan sonra Azərbaycanın dövlətçiliyi tarixində yeni mərhələ başlanır; həmin əsrin 20-ci illərinin sonunda əvvəller rəsmi olaraq Mada (Midiya) adlansa da, çox keçmədən Atropatena (Atropatakan, Adurbadaqan, bundan da Azərbaycan) adlandırılan yeni müstəqil dövlət yaranır. Manna dövlətinin süqutundan iki əsr yarımından çox keçidkən sonra meyd-

na gəlmiş bu dövlət yunan-Makedoniya işgalçalarından siyasi müstəqillik əldə edə bilmış ilk Şərqi dövləti oldu. Strabonun "Coğrafiya"sında deyilir: "Midiya iki hissəyə bölünür. Bir hissəsi Böyük Midiya adlanır. O biri hissə Atropat Midiyasıdır. O öz adını sərkərdə Atropatdan götürmüdü; o Atropatdan ki, Böyük Midiyanın bir hissəsi olan bu ölkənin də makedoniyalıların hakimiyyəti altına düşməsinə yol verməmişdi. Çar e"lan edilən Atropat doğrudan da bu ölkəni öz qərarı ilə müstəqil bir ölkəyə çevirmişdi və onun ailəsində varislik hələ də davam edir... Atropatena hərbi qüvvə mə"nasında çox sanballı ölkədir, çünki o 10 min süvari və 40 min piyada meydana çıxara bilir".

Atropatena dövlətinin meydana gəlməsinə kömək edən əsas səbəblərdən biri bütün tarix ərzində xeyli dərəcədə aparıcı region olan bu bölgənin özünün iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişaf səviyyəsinin çox yüksək olması, digəri – regiondakı ümumi siyasi durum idi.

Cənubi Azərbaycanın bütün ərazisi və Şimali Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsi bu və ya digər dərəcədə Atropatin hakimiyyəti altında idi. Dövlətin paytaxtı, Miandop şəhərindən şərqdə, Leylan kəndi yaxınlığında yerləşən Qazaka (Qanzaka) şəhəri idi.

Atropatena dövlətinin təşəkkülü və inkişafı Qərb və Şərqi quldarlıq cəmiyyətlərinin inkişafında yeni mərhələ olan hellinizm dövrünə təsadüf etmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, həmin dövrün başqa dövlətlərində olduğu kimi Atropatenada da görünür, o zamanlar üçün kifayət qədər tipik olan müstəqil monarxiya siyasi quruluşu yaradılmışdı. Sonralar Atropatenanın siyasi quruluşu ola bilsin, müəyyən dərəcədə dəyişir və o Mada maqlarının dövlətdə çox böyük rol oynaması ilə əlaqədar teokratik dövlətə çevirilir. Atropat və onun varislerinin dövründə baş verən hadisələrin təhlili göstərir ki, Atropatena monarxiyası banisinin hökmranlıq etdiyi illər gənc dövlətin möhkəmləndiyi və qüvvətləndiyi bir dövr idi. E.ə. IV əsrin son onilliyində köhnə İran satraplıklarının hamısına sahib olan Selevkin (302-281) mərkəzləşdirmə siyasetinə qarşı çıxan Atropatilər bu mübarizəni uzun müddət davam etdirməli oldular. E.ə. III əsrin 20-ci illərində, Polibinin sözləri ilə desək "Atropatilər və onlarla həmsərhəd xalqlar üzərində" "ən qüdrəti və ən müdrik hökmər" Artabananın adı çəkilir. Həmin müəllifə istinadən demək olar ki, Artabananın dövləti görünür, Ermənisətan və İberianın müəyyən hissəsi də daxil ol-

maqla Kaspi dənizində Rioni çayının yuxarılarında uzanırdı.

E.ə. II əsrin 60-ci illərində, bəlkə də ondan əvvəl, Selevkilər dövlətinin parçalanması ilə əlaqədar Atropatena yenidən müstəqil dövlətə çevrildi.

E.ə. II əsrin sonuna, I əsrin əvvəlinə yaxın çoxdan bəri Selevkilərlə mübarizə aparan, dünyanın Roma ilə birlikdə iki qüdretli, lakin rəqib dövlətindən biri olan Parfiya zəhmlili qüvvəyə çevrildi. Eramızın 20-ci ilinə yaxın Atropatenada ölkəni təqrübən üç əsr yarımda idarə etmiş yerli Atropatilər sülaləsinə son qoyuldu; hakimiyyət parfiyalı Arşaqilərin kiçik qolunun ixtiyarına keçdi.

Antik dövrə Şimali Azərbaycan torpaqlarında albanlar və onlara qohum tayfalar yaxayırdı. Artıq e.ə. I minilliyyin ortalarında sosial-iqtisadi münasibətlərdə baş vermiş böyük dəyişikliklər neticasında Albaniya şəhərlərində də əmlak bərabərsizliyi yaranmış, cəmiyyət sosial cəhətdən təbəqələşmişdi. Sosial-iqtisadi inkişafın nisbətən yüksək səviyyədə olması, sonetin əkinçilikdən ayrılmasisi, pul tədavülünün, zərbxanaların, e"yanların, tacirlərin, qulların, şəhərlərin, şəhər həyatının olması-bütün bunlar hellinizm dövrü Albaniyada sinifli cəmiyyətin, dövlətin mövcud olduğuna parlaq sübutdur.

E.ə. III əsrən gec olmayıraq meydana gələn və eramızın hündürdən başlayaraq uzaq Romada Albaniyanın "birinci şəhəri" kimi təninan, kifayət qədər möhkəmləndirilmiş böyük və zəngin şəhərin-Qəbələnin mövcud olması faktının özü ölkədə dövlətin və çar hakimiyyətinin olduğunu göstərir. Antik müəlliflərə əsasən də Albaniyanın öz basilevsləri -çarları vardi. Pompeyin yürüyü zamanından təninan Oroysun və otuz il sonra hökmədarlıq edən Zoberin adları mə"lumdur. Bə"zi antik müəlliflər (məs. Plutarx, Tasit və b.) albanlar da bir neçə hökmədarın olduğunu göstərsələr də, Strabon, İosif Flavi, Dion Kassi, Appian və b. artıq Albaniyada çarın təkhakimiyyətliyindən bəhs edirlər. Strabonun albanlarda "indi bütün tayfaları bir hökmədar idarə edir" sözləri tədqiqatçıların fikrincə, ən gec e.ə. III əsrə aid edilməlidir.

Antik Albaniyada basilevslərdən əlavə hege-monlar və prefektler də qeyd edilir. Hege-mon başlıca olaraq başçı, rəhbər, həbələ sərkərdə, canişin deməkdir. Ayri-ayrı hallarda şəhərin ərzaq tə"minatı rəisi, donanma komandanı, canişin, müttəfiqlərin süvari dəstəsi-nin komandanı da prefekt adlandırılara bilər.

Antik müəlliflər albanların piyada qoşunu və süvarilərdən ibarət ordusundan bəhs edirlər. Strabona görə, albanlarda "nizəatanlar və oxatanlar vardır"; onlar döyüş üçün "iberlərə nisbətən daha çox qoşun düzürlər. Onlar 60 min piyada qoşun və 22 min süvari silahlandırı. Pompey ilə döyüşə albanlar belə bir qoşunla getmişlər".

Antik Azərbaycan dövlətçiliyini sübut edən on mühüm amillərdən biri Albaniyada və Atropatenada zərb edilən yerli sikkələrin aşkar edilmesidir. Azərbaycan ərazisində təpişilən ilk pullar Makedoniyalı Aleksandrın dövrünə aiddir. Artıq e.ə. III əsrin II yarısından beynəlxalq ticarətə qoşulmuş albanlar və atropatənilər daxili bazarın ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə Aleksandrın gətirilmə sikkələrinə bənzər pullar zərb etməyə başladılar. Bu və sonrakı dövrlərə aid AT və ATR monoqrammları (numizmatlar) bunu Atropat və ya Atropatena kimi oxuyurlar) gümüş dirhəmlər (draxmalar) Azərbaycan, Gürcüstan, Dağıstan ərazilərində geniş aşkar edilmişdir. Alımlar həmin sikkələrin Qəbələdə, Ərdəbilde və başqa yerlərdə olan zərbxanalarда basıldılığını güman edirlər. Eramızın I əsrinin başlangıcında Atropatena da yerli Atropatilər sülaləsinə əvəz etmiş Arşaqilər, çox keçmədən (həmin əsrin II yarısında) Albaniyada da yerli Arranşahilər sülaləsinə yuxaraq hakimiyyəti ələ keçirirlər.

Eramızın ilk əsrlərində quldarlıq quruluşunun böhrəni ilə əlaqədar bütün Aralıq dənizi sahili və Ön Asiya ölkələrində daha mütərəqqiqi içtimai-iqtisadi formasiyanın-feodalizmin rüşeymləri yaranırdı. Bu proseslər tarixi Azərbaycan vilayətlərini də əhatə etmiş, lakin quldarlıq quruluşu ən"ənələrinin kök saldığı cəmiyyətlərə nisbətən burada feodal münasibətləri əvvəla, daha erkən formalşa bilmış, ikincisi isə daha intensiv olmuşdur.

Azərbaycanın siyasi tarixində orta çağın başlangıcı şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanadok, şərqi Xəzər dənizindən qərbədə Kiçik Qafqaz dağlarınınədən geniş bir ərazini əhatə edən tarixi torpaqlarımızın III əsrin ikinci yarısında Cənubi Qafqazın digər vilayətləri ilə birləşdə yeni yaranmış Sasani imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi ilə əlamətdardır. Sasani işğalı neticəsində Atropatənada hakimiyyət başında olan Parfiya Arşaqilərinin kiçik sülaləsi aradan götürülür; pəhləvi monbələrində Adurbadaqan adlandırılan bu yer yeni imperiyanın artıq heç bir dövlət statusu qalmayan adı vilayətinə-dastakertinə çevrilir. Tarixi Azərbaycan ərazisinin şimal-

torpaqlarını özündə birləşdirən Albaniya isə Sasanilərin vassal asılılığına düşsə də Arşaqilər sülaləsindən olan hökmədarlarını qoruyub saxlayır. Bu dövrde burada mülkiyyətin dövlət (hökmərin şəxsində) forması onunla yanaşı mövcud olan xüsusi feodal mülkiyyəti formasına nisbətən üstünlük təşkil edir. Feodal münasibətlərinin inkişafi, feodal sinfinin və torpaq üzərində xüsusi feodal mülkiyyətinin formalaması ilə əlaqədar əsas torpaq fondu-nun dövlətin elindən tədricən kübar nəsillərin əline keçməsi prosesi baş verir. Öz dövlətçi liyini saxlaya bilməs Albaniyada hökmər ölkənin qanunverici və ali hakimi idi, o, dünyəvi və dini hakimiyyətin məsvərətçi və qanunverici orqanı olan məclisə-məhkəməyə başçılıq edirdi. Ölkənin bütün hərbi qüvvələrinin baş komandanı da o idi.

Alban dövləti Alban Arşaqiləri dövründə antik Albaniyanın ən"ənələrini davam etdirərək heç kəsdən asılı olmayan müstəqil daxili, bəzən de xarici siyaset yürütməyə cəhd etə də, Sasanilərdən vassal asılılıqda olmuşdur. Arşaqilərin separatçılıq meyllərini amansızlıqla qarşılayan İran əsul-idarəsi 510-cu ilde Albaniyada onlara məxsus hökmər sülaləsinə ləğv etdi. Ölkə 628-ci ilədək mərzbanlər (cənisişlər) tərefində idarə olundu. VII əsrin I yarısında Albaniyada Girdiman vilayətinin sahibləri olan feodal Mihranlılar nəslü üstünlük ələ etdi. Bu nəslin ən görkəmli nümayəndəsi Cavanşirin dövründə (642-681) Albaniya 643-cü ilden başlamış ərəb yürüşlərinə və Azərbaycanın cənub hissəsinin-Adurbadaqanın başdan-başa işğalına baxmayaraq, hələ bir müddət özünün nisbi müstəqilliyini saxladı. Lakin üçterəfi (Xəzər, ərəb, Bizans) xarici hücumların tə"siri neticəsində Albaniya 705-ci ildə hətta vassallıq mövqeyini də əldən verdi və şimalı-cənublu bütün Azərbaycan qəti şəkildə böyük Ərəb Xilafətinin tabeliyinə keçdi.

IX əsrin II yarısında Xilafət daxilində gedən parçalanma prosesi tarixi Azərbaycan ərazisində də yeni feodal dövlət qurumlarının təşəkkül tapması üçün mühüm amil oldu. Çox vaxt xəlifənin yerlərdəki canişinlərinin, bə"zən isə yerli hakimlərin yaratdıqları bu qurumlar quruluş e"tibarı ilə bənzəsələr də təşəkkül və inkişaf baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik idilər.

Hələ VI yüzilin əvvəllərində alban Arşaqilər sülaləsinin Sasanilər tərefində ləğvi qədim Şirvan torpağında, Şabrançay və Gilgilçay hövzələri ərazisində "şirvanşah" titullu ha-

kimlərin idarə etdiyi yeni qurumun təşəkkülü üçün zəmin yaratdı. Ərəb işğalı Sasanilərdən vassal asılılıqda olan Şirvanşahları hakimiyyətdən uzaqlaşdırısa da onların bir çoxu ərəblərə tabeliyi qəbul edib, öz malikanəsində yaşamağı, öz mülkünü qorumağı davam etdirirdi. 861-ci ildə hələ VIII əsrin sonlarında "Şirvan məliki" titulunu daşıyan Yezid ibn Məzyəd əş-Şeybanının (mənşəcə ərəb rəbiə qəbiləsinin şeyban nəslindən) nəvəsi Şirvan hakimi Heysəm mərkəzdəki qarışıklıqdan istifadə edərək "Şirvan işlərində müstəqilləşdi" və artıq yerliləşmiş Məzyədilər arasında ilk dəfə "şirvanşah" titulunu qəbul etdi.

İlk vaxtlar ərəblərin Azərbaycandakı canişinə tabe olan Məzyədilər müstəqil siyaset yürütməyə çalışmış, bu və ya digər işgalçının hakimiyyəti altına düşdükde vassal asılılıqda olmuş, öz süzerenlərinə vergilər ödəmişlər. Bununla yanaşı onlar Şirvanın iqtisadi və siyasi qüdrətinin artması, dövlət sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər görmüş, qədim bütperəstlik inamını mühafizə edən "kafir qonşular"ın ərazilərinə yürüşlər təşkil etmişlər.

Şirvanın şəhərlərində o dövrə inkişaf etmiş feodal cəmiyyətinə məxsus mürekkeb sosial struktur mövcud olmuşdur. Dövlət başçısının iqamətgahı əvvəllər Şamaxıda, 1192-ci il zəlzələsindən sonra isə Bakıda yerləşmişdi. Dövrün mənbələrində, eləcə də epiqrafik abidə və sikkələrdə Şirvanşahların adlarının dəbdəbeli ləqəblərlə müşayit olunması onların iri feodal dövlətinin məşhur hökmərdə kimi müstəqilliğini göstərir. Şirvanşahlar bu və ya digər hökmərdən vassal asılılıqda olduqda isə, adətən, sikkədə süzerenin adı da göstərilirdi. XI əsrən başlayaraq Şirvanşahların zərb etdikləri sikkələrin bir üzündə dini başçı olan Abbasi xəlifəsi ilə yanaşı süzeren kimi Səlcuq sultanının, digər üzündə isə Şirvanşahın adları yazılırdı. Öz dövlətində qeyri-məhdud hakimiyyətə malik olan Şirvanşah feodal qayda-qanunlarının rəmzi və dayağı, əmirlərin mərkəzə itaət etməmək cəhdlerinin qarşısını alan qüvvə idi. On əsr ərzində öz müstəqilliyi uğrunda fədakarlıqla mübarizə aparan Şirvanşahlar 1538-ci ildə Səfəvi dövləti tərəfindən süqutu yetirildi.

869-cu ildə, hələ VIII əsrin I yarısında Dərbənd şəhərinin siyasi həyatında fəal rol oynamış Haşimilərin (mənşəcə ərəb idilər) nəslindən olan Haşim əs-Suləmi bu şəhər-dövləti müstəqil e"lan etdi və bununla Dərbənd əmirliliyinin əsasını qoydu. Uzun müddət

ərəb hərbi sərkərdələrinin idarə etdiyi bu şəhər Xilafətin şimal hüdudlarını qoruyan mühüm müdafiə qalası idi. İrsi hakimiyyətə malik olan və iqamatgahları şəhər qalasında yerləşən əmirlər ictimai işlərin həllində şəhər ağsaqqalları və Dərbənd cəmiyyətində xüsusi rol oynayan şəhər rəisləri ilə hesablaşdırılar. Ayı-ayrı vaxtlarda Sacilerin, Salarilərin, Səlcuqilərin tə"cir dairəsində olan Dərbənd əmirləyi XI əsrin sonuna dek siyasi müstəqiliyini saxlaya bilmüş, ondan sonrakı dövrə isə Şirvanşahların siyasi-iqtisadi asılılığını qəbul etmişdir.

IX yüzilin son rübündə "dağılmış Alban padşahlığını bərpa edən" Qriqor Hamam Arranın bir hissəsində, tarixi Albaniyanın vilayətlərindən olan Şəkidə hakimiyyəti ələ alır. Ele bu dövrə Xaçın hakimi Atrnersehle Mihranilərənən son Alban hökmərdə Varaz Tiridatın qızı Sparamanın oğlu nəvəsi Səvada ləqəbli Səhək Girdimanı və Arsaxla Şirakın bir hissəsini ələ keçirir. Səhəkin nəvəsi İşxanunun oğlu, xristian adı İohann olan Sənəkərim X əsrde yenidən Alban padşahlığını bərpa edir. Yerli sülaləyə mənsub irsi hakimiyyətli hökmədarların idarə etdiyi Şəki məlikliyi qonşu gürcülərin və Şəddadi hökmədarlarının hücumlarına mə"ruz qalır. Şəki məlikliyinin sonrakı dövr tarixi bilavasitə Səlcuqilər və Şirvanşahlarla bağlıdır.

Xilafətin zəifləməyə və parçalanmağa başladığı dövrde Azərbaycanın cənubunda mənşəcə türk olan Sacilər sülaləsinin yaratdığı yəni dövlət meydana gəldi. Bu dövlətin siyasi vəziyyətə bağlı olaraq Xilafətdən tam təcrid ola bilməyən nümayəndəsi Məhəmməd ibn Əbu-s-Sac mərkəzin Cənubi Qafqazdakı datağına çevrildi (898-ci il). Sacilər sülaləsinin ən görkəmli nümayəndəsi, bütün Azərbaycan torpaqlarını ilk dəfə vahid müstəqil dövlət çərçivəsində birləşdirən Yusif ibn Əbu-s-Sac olmuşdur. 913-cü ildə o, Ermənistanı da tutub, qərbə Ani və Dvindən şərqdə Xəzər dənizinədək, şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanadək olan torpaqları paytaxtı Ərədəbil olan Sacilər dövlətinə tabe etdi. Bu geniş ərazidə olan vilayətlərin yerli və yerliləşmiş hakimləri (Şirvan, Şəki, Xaçın, Sünik və s.) Sacilərə vergi verirdilər.

X əsr Azərbaycanın siyasi tarixində mövcud dövlətlərin möhkəmlənməsi və yenilərinin yaranması dövrü olub. Burada hakimlik edən sülalələr müsəlmanların mə"navi-siyasi başçısı Abbasi xəlifəsinin zahiri itaətini saxlayır, siyasi baxımdan isə müstəqilliyə can atırdılar.

941-ci ildə Deyləm hakiminin oğlu Salar Morzban ibn Məhəmməd Sacilərin hakimiyyətinə son qoydu. Sacilərə vergi verən yerli hakimlər indi də Salarilərə tabe oldular. X əsrin II yarısında mənşəcə kurd olan Şəddadilər sülaləsinin (banisi Məhəmməd ibn Şəddad) nümayəndəleri Salarilərin tabeliyində olan torpaqlar uğrunda mübarizəyə başlıdlar. 971-ci ildə Gəncə, az sonra Arranın xeyli hissəsi, eləcə də Salarilərə tabe olan Ermənistən torpaqları Şəddadilərin elinə keçdi. 983-cü ildə Salarilərin son sığınacağı Dvinin hələ VIII əsrin sonlarında Yəməndən Təbrizə köçməs ərob əzd qobiliyi nümayəndəsi Rəvvad ibn Musannanın nəslindən olan Rəvvadilər sülaləsinin əlinə keçməsi ilə 40 ildən artıq hakimiyyətdə qalmış Salarilər dövlətinə son qoyulur. Paytaxtı Təbriz olan Rəvvadilər dövləti X əsrin sonlarında Azərbaycanın cənubunda yüksəlş və ərazilərini genişləndirmə dövründə qədəm qoyur. Azərbaycanın şimal-qərb torpaqları isə bu dövrə Gəncə-Naxçıvan (Arran) və Dvin-Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olan Şəddadilərin tabeliyində olmuşdur.

XI əsrin I yarısında Səlcuq yürüşlərinin başlanması ilə Azərbaycan və ona qonşu ölkələrin siyasi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir. Daxili mübarizə və ara müharibələri nəticəsində zoifləmiş Azərbaycan feodal dövlətləri (Şirvanşahlar, Şəddadilər və Rəvvadilər) Səlcuqilərin hücumuna mə"ruz qalır. Əvvəller Səlcuqi təbəəliyini qəbul etmiş, mənbələrde Azərbaycansah titulu ilə qeyd olunan Rəvvadilər və Arranşah adlandırılan Şəddadilər, nəhayət, XI əsrin 70-ci illərində siyasi tərix nəhənosundan çıxır, onların torpaqları isə Səlcuq dövləti tərkibinə daxil edilir. Yalnız Şirvanşah Foriburzun siyasi əvvələliyi Səlcuqilərənən vassal asılılıqda olan Şirvanın dövlət müstəqilliyini saxlaya bildi. Dövlətçilik tariximizdə böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyadan Aralıq donuzinədək, Qafqazdan İran körfezinədək olan torpaqları birləşdirən Böyük Səlcuq imperiyası tərkibinə daxil edilir.

XII əsrin I yarısı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində yeni bir mərhələnin başlangıcı oldu. Səlcuq dövlətinin tənəzzülü (1092-1157) dövründə yaranmış İraq sultanlığı (Azərbaycan bu sultanlığı daxil idi) və başqa sultanlıqların daxilində davam edən sülaləvi hakimiyyət çöküsmələri yeni növ dövlət birləşmələrinin atabaylıkların təşkili üçün zəmin yaratırdı. 1136-ci ildə ilk əvvəl Bərdəni iqamətg-

ah etmiş Arran valisi Şəmsəddin Eldəniz tərəficən, demək olar, bütün Azərbaycanı təbe edə bilir. 1146-ci ildə o, Naxçıvan vilayətini də mülklərinə qataraq öz paytaxtını Naxçıvana köçürür. 1161-ci ildə Eldənizin himayəsində olan Arslan şahın sultan e"lan edilməsi Elədəniz, "əzəmetli atabay" titulunu alaraq İraq sultanlığının həqiqi başçısına çevirilir. Əmirlərin, "iqta" sahiblərinin, valilərin süzerəni olan atabay feodal iyerarxiyasında daha yüksək pilə tutur, formal olaraq sultandan sonra ikinci adam hesab edilirdi. Tarixçi Səddreddin əl-Hüseyninin mə"lumatına görə, Şəmsəddin "Azərbaycana, Arrana, Şirvana, Cibələ, Həmədana, Gilana, Mazandarana, İsfahana və Reyə sahib olur". Xəlifə və sultanın adından sonra Şəmsəddinin adını cümə xütbələrində yad edən Mosul, Kirman, Fars atabaylıları, Şirvanın, Xüzistanın, Xilatın, Ərzincanın, Ərzən ər-Rumun və Marağanın hakimləri onun vassali olurlar.

Eldənizin oğlu Cahan Pəhləvanın dövründə başlayaraq, Azərbaycan Atabaylıları dövlətinin idarə edilməsi məqsədilə başda vəzir olmaqla ali idarə (divan əl-ələ) yaradıldı. Bu idarənin nəzdində dövlət dəftərxanası, maliyyə idarəsi və ya xəzinədarlıq vardi. Dövlətin əsas idarələrindən olan hərbi idarəyə sahib divan əl-ərəz başçılıq edirdi.

1191-ci ildə Eldənizlər nəslinin üçüncü hökmərdə Qızıl Arslan sonuncu Səlcuq sultani III Toğrulu hakimiyyətdən salaraq xəlifənin razılığı ilə özünü sultan e"lan edir və İraq sultanlığının mütləq hakimənə çevirilir. Lakin son Eldənizlər dövründə yaranmış həm daxili, həm xarici vəziyyət dövlətin tənəzzülünə, 1225-ci ildə isə süqtuna getirib çıxarırdı.

Atabaylı dövlətinin tənəzzülünün gücləndiyi dövrə Mihranilər nəslindən olan Həsən Cəlal (1215-1261) Xaçınçay və qismən də Tərtərcay hövzələrində "qədim Albaniyanın bir hissəsi olan" Arşax-Xaçın knyazlığını bərpa edir. Mənbələrdə, habelə epiqrafik yazılarında ali titullarla qeyd olunan Həsən Cəlal "knyazlar knyazı", "əzəmetli parlaq hökmədar", "Xaçın və Arşax ölkələrinin əzəmetli knyazı", "Albaniya hökmərdə", "Albaniyanın əzəmetli sahibi", "mütləq hökmədar" adlandırılmışdır. Həsən Cəlal nəslü XV əsrədək Xaçında dünyəvi hakimiyyətə malik olmuş, həmin dövrən Albaniya kilsəsinin 1836-ci ildə leğvinədək Qanzasarda yerləşən Alban müstəqil apostol kilsəsinə başçılıq etmişdir.

XIII əsrin 20-ci və 30-cu illərində baş verən dağdıcı monqol yürüşləri bütün Cənubi Qaf-

qazda olduğu kimi Azərbaycanda da bir çox sülalələrin hakimiyyətinə son qoydu. 1239-1256-ci illərdə Ali Monqol xaqanlığının tə"yin etdiyi canişinlər bu vilayətləri idarə edirdi. 1258-ci ildə beşinci monqol ulusu hesab edilən Hülakülər (Elxaniler) dövlətinin yaradılması ilə Azərbaycan Misirdən Amudəryaya, Hörmüz körfəzindən Dərbənddək geniş bir ərazini tutan Hülakülər dövlətinin tərkibinə daxil edildi. Lakin Azərbaycanın Hülakülərin tabeliyində olan başqa ölkələrdən fərqli onun imperiyanın siyasi-inzibati mərkəzi olması, Marağa, sonra isə Təbriz və Sultaniyyə şəhərlərinin Hülakülərin paytaxtına çevriləməsi idi. Artıq XIV əsrə burada türk dili dövlət dili mövqeyi qazanmışdı; mənbələrin mə"lumatına görə mühüm dövlət sənədləri üç dildə - turkə, ərbəcə, farsca yazılırdı. Həmin əsrin 40-ci illərinə yaxın daxili çəkişmələr və xərici hücumlar nəticəsində Hülakülər dövləti vahidliyini itirərək parçalandı. Azərbaycanda və ona qonşu ərazilərdə Hülakülər dövlətini bir müddət (1338-1357) Çobani feodalları idarə etdi. Lakin əməli olaraq hakimiyyəti ələ alan Çobanlılar müstəqil dövlət ola bilmədilər; Şərqdə bu dövrə dövlət rəmzi hesab olunan sikkə zərbi və xütbə oxunuşu mərasimi onların adından deyil Hülakü şahzadələrinin adından həyata keçirilirdi.

Hülakülər dövlətinin süqutundan sonra (1357) Çobani əmirləri daha güclü rəqib olan, XIV əsrin I rübündən Rumda hakimlik edən Cəlairilərə qarşı dura bilmədilər. 1359-cu ildə Azərbaycan Cəlairilər dövlətinin tərkibinə daxil oldu; Azərbaycan şəhəri Təbriz İraqı Ərəbi və İraqı Əcəmi, eləcə də Ermənistani və Gürcüstanı da əhatə edən bu dövlətin paytaxtı oldu.

XIV əsrin son 15 ilində Azərbaycan ərazi-si Qızıl Orda və Teymuri dövlətlərinin biri-diğərini əvəz edən hücumlarına mə"ruz qaldı. Nəticədə Azərbaycanın əsas ərazisi Cəlairilər dövlətinin nüfuz dairəsində çıxdı, müxtəlif zamanlarda Teymurilərin, bir sırə yerli feodalların və diyarbekrli Qaraqoyunlu türk tayfalarının nəzarəti altında oldu. Cəlairilərin cəhdinə baxmayaraq 1386-cı ildən 1405-ci ildək (Teymurun ölümünədək) onlar Azərbaycanda öz siyasi qurumlarını bərpa edə bilədilər.

Dövrün dövlətçilik tarixində əhəmiyyətli hadisələrdən biri Şirvanşah I İbrahimin (1382-1417) birləşdirici siyaseti oldu. Teymuri dövləti ilə bağlanılan və Şirvanın daxili müstəqil-liyini təsdiq edən sülh sazişindən sonra o,

Azərbaycanın digər yerli feodallarının (Qara-bağın hakimi Qaramanlı tayfasından olan Yərəhmədin, Şəki hakimi Seydi Əhmədin, Ərdəbilin emiri Cəgirli tayfasından olan Bistamin) və müttəfiqi olan gürcü çarının köməyi ilə ölkənin xeyli hissesini düşməndən temizlədi, öz qoşunu ilə Təbrizə daxil oldu (1406). Lakin yerli feodallar arasında birliyin olmaması, Qaraqoyunluların Teymurilərə, eləcə də Cəlairilərə qalib gəlmələri I İbrahimin birləşdirici siyasetini uğursuzluqla nəticələndirdi.

1410-cu ildə Qaraqoyunlu dövləti Azərbaycandan (Kürdən cənubdakı ərazi) başqa Ermənistani, Şərqi Anadolunu və Bağdadla birlikdə Ərəb İraqını əhatə edirdi. Təbrizi paytaxt etmiş hökmədar Qara Yusif özü bilavasitə Azərbaycanı, onun oğlanları isə digər vilayətləri idarə edirdi. Qara Yusifin oğlu Cahanşah dövründə (1435-1467) Qaraqoyunlular dövləti özünün qüdrəti dövrünü yaşayırdı.

1468-ci ildə Qaraqoyunlu dövləti zəminində Azərbaycanla birlikdə Ermənistani, Şərqi Anadolunu, Ərəb İraqını və demək olar bütün İranı özündə birləşdirən Ağqoyunlular dövləti yarandı. Mərkəzi vilayəti Azərbaycan, paytaxtı isə Təbriz olan bu dövlətin yaradıcısı və ən görkəmli nümayəndəsi tanınmış dövlət xədimi və sərkərdə Uzun Həsən olmuşdur. Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ilk dəfə olaraq dünya siyaseti sistemini daxil oldu. Həm Şərqdə, həm də Qərbə onunla hesablaşdırıldı. Uzun Həsən özünün *padşah* titulu daşıyan Qaraqoyunlu sələflərindən fərqli olaraq Osmanlı və Teymuri sultanları səviyyəsində hökmədar olduğunu qeyd etmək məqsədilə *sultan* titulunu qəbul etmişdi. Bu dövlətin aparatında ikinci şəxsiyyət bütün müsəlman ruhaniyələrinə rəhbərlik edən *sədr əzəm* (baş sədr) idi. Dövlət gəlirlərini və maliyyə sistemini idarə edən baş vəzir ali divana rəhbərlik edir və buna görə də *sahib divan* adlanırdı. Qoşunun ali rəislərinə *əmir*, kiçik başçıllara isə *qibətəul* deyildi. Ehtimala görə Qaraqoyunlu qoşununda 50 min, Ağqoyunlu qoşununda 100 min nəfər döyüşçü vardi.

Uzun Həsənin ölümündən sonra varisler arasında hakimiyyət uğrunda başlanan amansız mübarizə Ağqoyunlu dövlətinin dağılması ilə nəticələndi.

XV əsrin II yarısında Azərbaycanın siyasi həyatında mövcud Ağqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri ilə yanaşı adı Şeyx Səfieddinə (1252-1334) bağlı olan Səfəvi xanədanına mənsub Ərdəbil şeyxləri də mühüm rol oynamışdır. O vaxtlar Ərdəbil rəsmən

əvvəlcə Qaraqoyunlu, sonra isə Ağqoyunlu dövlətlərinin tərkibində olsa da Səfəvi şeyxleri Ərdəbil və onun ətraf torpaqlarını müstəqil idarə edirdilər. Sünnlilikin resmi dövlət ideologiyası olduğu həmin dövrə onlar hakim dairələrin bid"ətçi mezhəb adı ilə "qib etdiyi şəlikdən ideoloji bayraq kimi faydalananlardır. Ağqoyunlu Uzun Həsənlə-qohum olmuş Şeyx Cüneydin və onun oğlu Şeyx Heydorin təriqət rəhbərliyi dövründə (1447-1488) Səfəviların Azərbaycanda dövlət qurmaq cəhdləri boşça çıxdı. Yalnız Azərbaycan vilayətlərini birləşdirmək məqsədini güdən sələflərindən fərqli olaraq onların varisi Şeyx İsmayıllı babası Uzun Həsənin torpaqlarını əhatə edən şio mozhəbli dövlət yaratmaq fikrində idi. Məhz onun siyasi və hərbi fəallığı nəticəsində Azərbaycanın birləşdirilməsi və mərkəzədirilmiş dövlətin yaradılması uğrunda Səfəvilərin apardığı mübarizə 1501-ci ildə İsmayılin tomorraqla Təbrizə daxil olması, adina xütbə oxunaraq sikkə zərb edilməsi, Azərbaycan taxt-tacına sahib olması ilə nəticələndi. Beləliklə, ilk əvvəl yalnız Azərbaycan torpaqlarını (Şirvan, Qarabağ, Naxçıvan, Muğan və Qızılızən çayınınadək Cənubi Azərbaycan) əhatə edən Səfəviların dövləti yarandı. Şirvanşah Şeyxşah və Şəki hakimi Həsən bəy I Şah İsmayılin xərac ödəyən vassalları oldular. Artıq 1510-cu ildə I Şah İsmayılin uğurlu yürüşləri noticosində İranın bütün vilayətləri (Xorasan istisna olmaqla), Ermənistən və Qərib İraqı Səfəviların dövlətinə birləşdirilmişdi.

Yeni yaranmış Azərbaycan Səfəvi dövləti qurulmuş e"tibarilo Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin on"ənələrinə davam etdirirdi. Dövlətin başında ali dünvəyi və eləcə də dini hakimiyyəti özündə təcəssüm etdirən şah dururdu. Şahın yanında məşvərətçi səsli dövlət aparatında yüksək mövqe tutan şəxslerdən və Azərbaycan tayfalarının ən nüfuzlu omirlerindən ibarət olan Dövlət şurası-Ali möslis fealiyyət göstərirdi. Şahdan sonra ikinci şəxs olan vəkil həm dünvəyi, həm də dini işlərde onun tam hüquqlu müavini idi. Azərbaycan dilinin ilk dəfə dövlət dili səviyyəsinə qalxması, fərmanlarda, diplomatik yazıçımlarda işlədiləməsi məhz Səfəviların dövrüne aiddir. Sarayda, ordu içərisində Azərbaycan dili hakim idi. Bu dildə ümumdünya şöhrəti qazanmış osorlor yaradılmışdı. Tədqiqatçılar Səfəvilar dövrünü Azərbaycan mədəniyyətinin yeni intibah dövrü hesab edirlər.

XVI əsr orzindo Osmanlı hökmdarlarının

Azərbaycanı fəth etmək cəhdləri, Azərbaycan ərazisinin onlar tərəfindən viran və istila ediləsi, Səfəvi hökmədarı I Şah Abbasın (1587-1629) daxili siyaseti və Osmanlıları Azərbaycandan və istila edilmiş digər vilayətlərdən çıxarmaq üçün apardığı islahatlar, xüsusi lə paytaxtın İsfahana köçürülməsi Azərbaycanın Səfəvilər dövlətində tutduğu aparıcı rolu-nun itirilməsinə səbəb oldu; qızılbaş e"yanlanın farşlar və digər İran etnik ünsürləri tərafından sixışdırılması başlandı. Beləliklə, Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin İran dövlətinə çevriləsinin əsası qoyuldu.

XVII əsrin sonu XVIII əsrin əvvəllerində Səfəvilər dövlətini bürüyən siyasi-iqtisadi böhran hələ də onun tərkibində olan Azərbaycanı da zəiflətdi. Bündan istifadə edən Osmanlılar Cənubi Qafqazı və Qərib İranı, çar Rusiyası isə Ənzəliyədək Xəzərsahili ərazini ələ keçirdilər. 1736-ci ildə istedadlı sərkərdə, türk əfşar tayfasından olan Nadir Qulu xan Muğan qurultayında özünü şah e"lan edərək Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu. İstilaçı mühəribələr nəticəsində böyük dövlət yaratmış Nadir şahın dövründə Azərbaycan ərazisi də İran dövlətinə daxil edilmişdi. Səfəvilər dövrü bəylərbəyiliklərini (Şirvan, Qarabağ, Cənubi Azərbaycan-Təbriz və Cuxur-Sə"d) ləğv edən Nadir şah İrəvandan Dərbənddək torpaqları əhatə edən Azərbaycan adlı vilayət təşkil etdi.

Nadir şahın ölümündən (1747) sonra onun dövləti əslində dağılır; şah hakimiyyəti uğrunda qanlı mühəribələr başlayır. Zor gücünən İran dövləti tərkibinə qatılmış ölkələr özlərinin keçmiş müstəqilliyini bərpa etməyə çalışırlar. Bu tarixi şəraitdə Azərbaycanda da müstəqil dövlət olan xanlıqların yaranması prosesi gedirdi. Zəngəzur dağlarından Araz çayınınadək olan ərazidə Naxçıvan xanlığı, Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarında İrəvan xanlığı, Murovdag silsiləsindən Kür çayınınadək uzanan ərazidə Gəncə xanlığı, Araz və Kür çayları arasında Qarabağ xanlığı, Şirvan yaylasında Şamaxı xanlığı, Azərbaycanın şimal-şərqində Şəki xanlığı, Xəzər dənizinin qərb sahilində Quba xanlığı, Abşeron yarımadasında Bakı xanlığı, ondan cənubda Salyan, Cavad və Taşlı xanlıqları yarandı. Azərbaycanın cənubunda Təbriz, Urmiya, Ərdəbil, Xoy, Qaradağ, Marağa, Maku və Sərab xanlıqları meydana gəldi. Daha kiçik olan Qutqaşın, Qəbələ, Ərəş, Qazax, Şəmsədil və İlisu sultanlıqlar yarandı. Azərbaycanın şimal-şərqində, İlisu-dan şimalda Car-Balakən camaati yerləşirdi. Qara-

bağ xanlığının dağlıq hissəsində Vərəndə, Xaçın, Gülistan, Dizəq, Caraberd məliklikləri mövcud idi.

Azərbaycanda yaranmış bu müstəqil və yarım müstəqil dövlət qurumları İranda hakimiyyət uğrunda vuruşan feodal qrupları ilə mübarizədə meydana gəldi. Azərbaycan feodallarını öz tərəflərinə çökəməyə çalışan həmin qruplar bu yolla mövqelərini möhkəmləndirməyə, şah taxt-tacına yiyələnməyə çalışırdılar. Bunlardan özünü Səfəvi şahzadələri kimi qəleme verən və Səfəvilər dövlətini bərpa etmek şüarı ilə mübarizə aparan III Sam Mirzənin, Nadir şahın əmisi oğlu Əmiraslan xanın, qardaşı oğlu Adilşah adını qəbul etmiş Əliquşlu Mirzə Əfsərin, onun qardaşı İbrahim şahın Azərbaycan xanlarını ram etmək cəhdleri xanların İran əleyhinə ittifaqı ilə qarşılandı.

Əsasən qapalı həyat sürən, müstəqil dövlət qurumu olan xanlıqların siyasi tarixi arasıksə silməz müharibə və qanlı saray çevrilişləri ilə dolu idi. Xanlıqlarda ali hakimiyyət xana məxsus idi. Başqa müsəlman dövlətlərində olduğu kimi Azərbaycan xanları da şeriat qanunlarına tabe olur, əsasən təsərrüfat, hərbi və polis məsələlərinə aid ferman və sərəncamlar verirdilər. Xanlıqların çoxunda divan-şura mövcud idi; divan üzvləri divanbəyi adlanırdılar. Belə divanlar dövlətin idare olunmasında xanlara kömək, həm də onların işlərinə nəzarət edirdi. İnzibati baxımdan xanlıqlar mahallələr bölgələr, onlar da naiblər tərəfindən idare edildi, şəhər mə "murları-canişinlər" də naib vəzifəsini daşıyırırdılar. Bununla yanaşı qalabəyi (qalanın komendantı), darğa (şəhər daxilində qayda-qanuna nəzarət edən), əsas başı (şəhərin gecə mühafizəsinə cavabdeh olan) da şəhər mə "murlarına" aid idilər.

Xanlıqların silahlı qüvvələri əsasən çəriklərdən (süvarilərdən) və piyadalarдан ibarət idi. Xan muzdalu qoşundan da istifadə edirdi. Şəki xanlığında 2000, Şamaxı xanlığında 7000, İrəvan xanlığında 5000, Bakı xanlığında 500, Naxçıvan xanlığında 1000, Təbriz xanlığında 10000 nəfərlik qoşun vardı.

Bu dövrə ayrı-ayrı xanlıqlardan ibarət Azərbaycanda təbii ki, vahid pul sistemi yox idi. Demək olar bütün böyük şəhərlərdə hər xanın xüsusi mis və gümüş pulu zərb olundu. Bu pulların sabit qiyməti də yox idi; hər bir xanlığın pulu demək olar yalnız öz ərazisində əsas pul kimi işlədirildi; başqa ərazidə o öz dəyarını xeyli itirirdi.

Xanlıqların idarə edilməsində çox şey xanın özünün şəxsi keyfiyyətindən asılı idi. Qa-

raağ, Şəki, Quba və Urmiya xanlıqları öz qüdrətləri ilə fərqlənirdi. Onların bir-birlərinin torpaqları hesabına öz ərazilərini genişləndirmek cəhdləri obyektiv olaraq Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi prosesinə çevrilirdi. Lakin şəkili Hacı Çelebi xanın, urmiyalı Fətəli xan Əfsərin, qubali Fətəli xanın, qarabağlı İbrahim xanın pərakəndə Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək sahəsindəki təşəbbüsleri uğursuzluqla nəticələnmişdi. Ayri-ayri xanların öz şəxsi mənafelərindən əl çəkmək istəməməsi, xanlığı qoruyub saxlamaq naminə bir-birlərinə güzəştə getməməsi, vahid qüvvə şəklində birləşə bilməməsi bu işə əsaslı surətdə mane oldu.

XVIII əsrin 80-ci illərinin sonunda Xorasan ətisna olmaqla İranda hər yerde hakimiyyəti ələ alan Qacar sülaləsinin banisi Ağa Məhəmməd xan Səfəvilərin sərhədlərini bərpa etmək adı ilə iki dəfə (1795, 1797) Cənubi Qafqaza viranədici yürüşlər edərək, xanlıqları tabe etməyə cəhd göstərir. Azərbaycanı tutmaq planlarından əl çəkməyən car Rusiyası da ölkəyə qoşun göndərir. Neticədə, Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan uğrunda birinci Rusiya-İran müharibəsinin başlanması üçün lazım olan tarixi şərtlər meydana çıxır.

1801-ci ildə Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya ilhaqı ilə əlaqədar birincidən asılı olan Qazax və Şəmsədil sultanhılləri da Rusiyaya qatıldı. Bununla Azərbaycan torpaqlarının işgali başlandı. 1803-cü ildə Car-Balakən camaati, 1804-cü ildə Gəncə xanlığı qanlı döyüşlərdən sonra car Rusiyası tərəfindən zəbt edildi. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanlığının Rusiyanın hakimiyyətini qəbul etməsi haqqında Kürəkçay müqaviləsi imzalandı. 1805-1806-ci illərdə Şəki, Şirvan, Bakı, Quba xanlıqları da Rusiyaya tabe edildi. 1813-cü il oktyabrın 13-də 1804-cü ildən başlayan Rusiya-İran müharibəsinə son qoyan Gülistan müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləyə görə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarından başqa Araz çayının şimalında olan Azərbaycan xanlıqlarının ərazisi Rusiyanın tərkibinə qatıldı. Çox keçmədən bu xanlıqlar ləğv edilərək, onların yerində eyni adlı əyalətlər yaradıldı. Əyalət başında car zabit-mütləq hakim olan komendant durduğun üçün yaranmış sistem komendant üsul-idarəsi adlanırdı. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanmış Türkmençay sülh müqaviləsinə görə rus qoşunları Azərbaycanın cənub torpaqlarını tərk edərək, həmin ərazini İran dövlətinin ixtiyarına verdilər; yenicə tutulmuş İrəvan və Naxçıvan xanlıqları Rusiyanın tərkibinə qatıl-

dı. Şimal torpaqlarının Rusiya tərəfindən zəbtti ilə Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliyi tamam itirildi. Vahid xalq ikiyə bölündü. Azərbaycanın şimal hissəsi Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə, onun xammal mənbəyinə çevrildi.

1840-ci ildə komendant üsul-idarəsi ləğv edildi; Azərbaycan torpaqlarının çox hissəsi baş şəhəri Şamaxı olan Kaspi vilayətinə daxil edildi. Bu vilayətə Şamaxı, Şuşa, Nuxa, Lənkəran, Bakı, Dərbənd, Quba qəzaları daxil idi. Yelizavetpol (Gəncə), Balakən və Ordubad da daxil olmaqla Naxçıvan isə baş şəhəri Tiflis olan Gürcüstan-İmeretiya quberniyasına aid edildi. Sonrakı illərdə artıq Rusiya imperiyasının tərkibinə qatılmış Şimali Azərbaycan oraszında ərizimin müstəmləkə siyasetinə uyğun yeni inzibati dəyişikliklər baş verdi. Başqa müstəmləkə ucqarlarında olduğu kimi Azərbaycanda da dövlət hakimiyyət orqanlarını yaratmağa yol verməyən ərizim Qafqazdakı ali hakimiyyəti buradakı canişinininə həvalə etdi. 1883-cü ildə canişlik loğv edildiyi üçün Qafqazın idarəsi baş hərbi rois tapşırıldı.

Rusiyanın istilasından sonra Azərbaycanda dövlətçiliyin loğvına baxmayaraq XIX yüzilin ikinci yarısında istər iqtisadiyyatda, istərsə də moderniyətdə baş verən inkişaf, milli burjuaziyanın yaranması, fəhlə sinfinin formalşması-bütün bunlar Azərbaycan burjua millötünün təşəkkülünə səbəb oldu. Başqa millöt kimi azərbaycanlıların da bir millət kimi formalşması iqtisadi həyatın ümumiliyi zəminində, dilin, dinin, ərazinin, mədəniyyətin, şürə və psixologiyanın birliliyi nəticəsində baş verdi. Rus və dünya mədəniyyətinin təsiri ilə Azərbaycanın şimalında müxtəlif əlmə sahələrinin inkişafı başladı, mədəni həyat canlandı, milli teatr yarandı, qəzetlər noşr edildi, mütərəqqi, demokratik ideyalar meydana çıxdı.

XX əsrin əvvəlində Rusiya imperiyasında yetişməkdə olan sənaye böhrəni müstəmləkə zələmən, burjua-mülkədar istismarının artması şəraitində baş verirdi. Imperiyanın hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da radikal dəyişikliklərin labüdliyi hiss olunurdu. Qafqazda "əmin-amanlıq yaratmağa" can atan əzəmət burada canişinliyi yenidən bərpa edir, Azərbaycanın bir çox quberniyalarında (Bakı, Yelizavetpol və b.) hərbi vəziyyət "e"lan edir, sən"i surətdə erməni-azərbaycanlı qırğınları töredir.

Azərbaycanın cənubunda da İran istibdadı-

na qarşı çıxışlar, demokratik dövlət yaratmaq cəhdləri inqilabın çevirilir. Türkmençay müqaviləsinə (1828) əsasən İranın hakimiyyəti altında qalan Azərbaycanın cənubunda monarxiyaya qarşı, milli hüququn müdafiəsi uğrunda mübarizə olmuşdur. Şah rejimine, feodal-mülkədar zülmənə qarşı yönəldilmiş 1905-11-ci illər İran inqilabı dövründə Cənubi Azərbaycan və onun paytaxtı Təbriz inqilabının mərkəzinə çevrilmiş, Səttar xanın başçılıq etdiyi inqilabi qüvvələr Təbrizi, o cümlədən Cənubi Azərbaycanın bir çox vilayətlərini on bir ay əlliində saxlamışdır. Lakin inqilabın cənubdan şimala keçərək bütün Azərbaycana yayılmasının qarşısını almaq üçün çar qoşun hissəlerinin müdaxiləsi inqilabi hərəkatı yatırıldı.

1917-ci ilin fevralında ərizimin devrilməsi və onun müstəmləkə sisteminin dağılması ilə Azərbaycanda da siyasi durum dəyişir. Fevral inqilabından dərhal sonra Müvəqqəti hökumət Zaqafqaziyada yerli dövlətçiliyin təşəkkülünə qarşısını almaq məqsədilə Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinə təşkil edir. Bu Komitənin azərbaycanlı üzvü vaxtilə Rusiya Dövlət Dumasının deputati olmuş M.Y.Cəfərov idi.

Rusiyadakı Müvəqqəti hökumətin bolşeviklər tərəfindən devrilməsi ilə Bakı bolşevikləri Bakı Sovetinin İcra Komitəsində hakimiyyəti ələ keçirdilər. Noyabrın 11-nə ləğv edilmiş Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi əvəzinə Zaqafqaziya Komissarlığı yaradıldı. 1918-ci ilin fevralında isə ilk ümumqafqaz qanunverici orqanı olan Zaqafqaziya Seymə təşkil edildi. Buradakı müsəlman fraksiyasının başında Məmməd Əmin Rəsulzadə durdurdu. Azərbaycana muxtarıyyət verilməsi ideyasına qarşı çıxan bolşeviklər Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurda və Azərbaycanın başqa yerlərində yeni qanlı erməni-azərbaycanlı qırğıının başlanması səbəb oldular.

1918-ci ilin 22 aprelində Zaqafqaziya Seyminin geniş iclasında müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası "e"lan edildi. A.İ.Çəxenkelinin başçılıq etdiyi hökumətin tərkibində on iki nazirdən beşi azərbaycanlı idi. Eyni vaxtda Bakı Sovetinin başçılığı ilə Azərbaycanın Şərq qəzalarında (Lənkərandə, Qubada, Səlyanda və b.) Sovet hakimiyyəti qurulması prosesi gedirdi. Bu bölgələri idarə etmək üçün əslinde Sovet Rusiyası hökumətinin bu yerdəki orqanı olan Bakı Xalq Komissarları Şurası (BXKŞ) yaradıldı. İlk növbədə neft sənayesini və Xəzər ticarət donanmasını milliləşdirən BXKŞ yalnız 1918-ci ilin aprel-

iyun aylarında V.İ.Leninin tapşırığı ve S.Şaumyanın əli ilə Bakıdan Sovet Rusiyasına təqribən 1,3 milyon ton neft və neft məhsulları göndərdi. Beləliklə, Zaqaqzaziya Seyminin yaranması da Zaqaqzaziyada vahid dövlət hakimiyyətini qura bilmədi. Mayın 26-da Gürcüstan Respublikasının özünü müstəqil e'lan etməsi ilə Zaqaqzaziya Seymine son qoyuldu; mayın 28-ndə M.Ə.Rəsulzadənin sədri olduğu Azərbaycan Müvəqqəti Milli Şurası müstəqil Azərbaycan cumhuriyyətinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Təqribən yüz illik fasilədən sonra Şimali Azərbaycan ərazisində dövlətçilik bərpa olundu, müsəlman Şərqində ilk respublika yaradıldı. Tiflisdə keçirilən ilk iclasda yeni demokratik dövlətin yaranması faktını hüquqi baxımdan təsdiq edən "Azərbaycan istiqlali bəyannamesi" qəbul edildi. İlk Azərbaycan hökümətinin Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski oldu. Azərbaycan höküməti hakimiyyətin dövlət strukturlarını yaratmağa başladı; Azərbaycan-türk dili dövlət dili e'lan olundu, dövlət bayraqı təsdiq edildi, Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qərar qəbul olundu, nizami ordu yaradıldı və ona çağırış e'lan edildi.

Azərbaycanın şimalında müstəqil dövlətin yaranması da Azərbaycan ərazisində ikihakimiyətliyə son qoymadı. Bakı və onun ətrafini Rusyanın tərkibinə daxil etmək planını həyata keçirməyə çalışan və bu dövrde Bakıda hakimiyyəti əlində saxlayan Bakı Kommunasının başçısı S.Şaumyan Azərbaycan cumhuriyyətinin müvəqqəti paytaxtı e'lan olunmuş Gəncə üzərinə hərbi yürüş təşkil etdi. Birleşmiş Türkiyə-Azərbaycan qoşunu tərəfindən möglübliyyətə uğradılmış bolşeviklər çox keçmədən Bakıdakı hakimiyyətlərini itirirlər. Hakimiyyət eser və daşnaklardan ibarət Sentrokaspı diktatürasının əline keçir. 1918-ci il sentyabrın 15-ndə Azərbaycan cumhuriyyəti qoşunları Bakını azad edir. Sentyabrın 17-də Azərbaycan cumhuriyyəti höküməti Gəncədən Bakıya köçür. Noyabrın 19-da Azərbaycan höküməti Milli Şuranın əvəzinə parlament yaradılması haqqında qərar qəbul edir. Dekabrin 7-ndə Azərbaycan parlamentinin açılışı olur.

Yarandığı ilk gündən bəri qonşu Ermənistana hərbi təcavüzünə mə'rız qalan Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, nəhayət, 1920-ci ilin yanvarında Paris sülh konfransında de-faktotanındı. Lakin Azərbaycanın dövlət suverenitetini tanımaq istəməyən Sovet Rusiyası XI Qızıl Ordu hissələrini Bakıya göndərdi. Azə-

baycan parlamentinin fövqəl"adə icası 1920-ci ilin 27 aprelində hakimiyyətin Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Beləliklə, Rusyanın hərbi müdaxiləsi noticəsində milli Azərbaycan hökümətinin hakimiyyəti devrildi.

Azərbaycanın cənubunda da şah hakimiyyətinin devrilməsi, respublika yaradılması, Cənubi Azərbaycana muxtarlıyyət verilməsi və s. uğrunda başlanan çıxışlar 1920-ci ilin ya-zında Təbrizdə əsas dövlət idarələrinin tutulması, Marağa, Xoy, Ərdəbil və başqa şəhərləri də ehətə edən Azadistan (Azadlıq ölkəsi) adlı dövlətin yaradılması ilə nəticələnir. Lakin artıq sentyabr ayında ingilislərin köməyindən istifadə edən şah üsul-idarəsi Şeyx Məhəmməd Xiyabanının başçılıq etdiyi höküməti devirir, özünü isə qətl yetirir.

1920-ci ilin aprelin 28-ndə Azərbaycanın şimalında hakimiyyəti əla alan Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsi (sedri N.Nərimanov) burada müstəqil dövlət olan İctimai Şura Cümhuriyyətini (İŞC) -Sovet Sosialist Respublikasını e'lan etdi. Azərbaycan İŞC Xalq Komissarları Şurası yaradılmasına baxmayaraq real hakimiyyət Rusiya Kommunist (bolşeviklər) partiyasına məxsus idi. 1921-ci ilin mayın 6-ndə Bakıda açılan I Sovetlər Qurultayında Azərbaycan İŞC Konstitusiyası qəbul olundu. Proletar diktatürası, Moskvaya tabe olan bolşevik rəhbərliyinin hakimiyyəti, yeni siyasi və iqtisadi sistem qanuniləşdirildi. Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsi leğv edildi. Qurultay qanunverici orqan-Azərbaycan İŞC Mərkəzi İcraiyyə Komitəsini və icraedici orqan-Xalq Komissarları Şurasını seçdi. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti MİK-nin sədri vəzifəsinə M.Hacıyev, Azərbaycan Xalq Komissarları Şurasının sədri vəzifəsinə N.Nərimanov seçildilər.

Azərbaycanda (eləcə də Gürcüstanda və Ermənistanda) milli hökumət devrildikdən və onunla bərabər hərbi və iqtisadi müstəqillik itirildikdən sonra hələ bir müddət yeni yaranmış Sovet Respublikası formal da olsa siyasi müstəqilliyini saxladı. Azərbaycanın özünün milli pulu, poçt markaları buraxıldı, orden və medalları tə'sis edildi. 1921-ci il noyabrın 3-ndə Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Qafqaz bürosu Azərbaycanı, Gürcüstani və Ermənistani özündə birləşdirən Zaqaqzaziya Respublikaları Federativ İttifaqı yaranması haqqında qərar qəbul etdi. 1922-ci ilin martın 12-ndə isə Zaqaqzaziya Sovet Sosialist Respublikaları federativ

ittifaqı təşkil olundu. Həmin ilin dekabrın 10-ndə Bakıda keçirilən I Zaqaqzaziya Sovetlər qurultayı ZSFSR-nin yaranması haqqında qərar qəbul etdi. ZSFSR Konstitusiyası qəbul olundu. Ali orqan-Zaqaqzaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi seçildi. Azərbaycandan Səməd Ağamalı oğlu MİK Rəyasət Heyətinin üç sədrindən biri oldu.

1921-ci martın 16-ndə Moskvada RSFSR və Türkiye arasında imzalanmış xüsusi müqavilə ilə Azərbaycanın qədim torpağı olan Naxçıvanın statusu müəyyənləşdirildi. Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan Sosialist Şura Cümhuriyyəti təşkil edilməsi haqqında razılıq yarandı. Həmin ilin oktyabrın 13-ndə Rusyanın iştirakı ilə Qarsda (bir tərəfdən Türkiye, o biri tərəfdən Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistən respublikaları birləşdi) imzalanmış müqavilənin 5-ci maddesində görə Naxçıvan vilayətinin Azərbaycanın himayəsi altında muxtar ərazi təşkil etməsi haqqında razılıq əldə edildi. 1923-cü ilin əvvəllerində Naxçıvan respublikasının muxtarlıyyəti leğv olundu, ona ələko muxtarlıyyəti verildi. Naxçıvan Öləke İcraiyyə Komitəsi yaradıldı. 1924-cü il fevralın 9-ndə Azərbaycan MİK Naxçıvan Ölkəsinin Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan Muxtar SSR-ə çevriləməsi haqqında qərar qəbul etdi. 1923-cü il iyulun 7-ndə Azərbaycan MİK Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılması haqqında dekret verdi və beləliklə, Ermənistən Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan torpaqlarına olan iddialarına son qoyma ilə, hələ 1921-ci ilin II yarısında, Yuxarı Zongozur-Gorus Ermənistənə əlinə keçdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduğdan sonra Moskvanın təzyiqi ilə Azərbaycanın qədim Borçalı ərazisi də Gürüstəna güzəsto edildi.

1923-cü ilin yanvarında Zaqaqzaziya vahid pul sistemini keçdi, vahid bütçə tərtib olundu. 1922-ci ilin dekabrın 30-ndə RSFSR, Ukrayna SSR, ZSFSR və Belorusiya SSR Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ) "könüllü surətdə" birləşdilər. N.Nərimanov SSRİ MİK dörd sədrindən biri seçildi. Beləliklə, Kommunist Partiyasının rəhbərlik etdiyi Sovet Imperiyasının əyalətlərində birinə qərirlən Azərbaycan bu vaxtacan formal da ola baxıldığı dövlət müstəqilliyini tam itirdi.

1936-ci ilin dekabrında qəbul edilmiş yeni SSRİ Konstitusiyasına müvafiq olaraq ZSFSR

leğv edildi. Azərbaycan SSRİ tərkibinə "suveren" respublika kimi daxil olundu. SSRİ Konstitusiyasına uyğun Azərbaycan SSR Konstitusiyası qəbul edildi. ZSFSR-nin leğvindən sonra yeni yaradılmış yerli Azərbaycan höküməti mərkəzin tə'yin etdiyi Azərbaycan SSR KP MK-nin birinci katibləri tərəfindən idarə olunurdu (Mircəfər Bağırov 1953-cü ilədək, İmam Mustafayev 1954-1959, Vəli Axundov 1959-1969, Heydər Əliyev 1969-1982, Kamran Bağırov 1982-1988, Əbdürəhman Vəzirov 1988-1990). Həmin müddət ərzində ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni sahələrdə böyük nailiyyətlər qazanıldı. Bu irəliləyiş özünün ən yüksək həddinə xüsusi 70-80-ci illərin birinci yarısında çatdı. Lakin həddən artıq mərkəzləşmə, planlaşdırma və idarəetmənin imperiyanın əlində cəmləşməsi, Konstitusiyaya zidd olaraq, zahirən demək olar bütün dövlətçilik attributlarına malik olan Azərbaycanın da başqa sovet respublikaları kimi suverenliyini heçə endirmişdi.

Sovet-İran müqaviləsinə (1921) əsasən 1941-ci ildə Sovet qoşunlarının İran'a daxil olması Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatına yeni vüs"ət verdi. Azərbaycan Demokratik Firqəsinin başçılıq etdiyi bu hərəkat 1945-ci ilin dekabrın 12-ndə Azərbaycan Milli hökümətinin qurulması ilə nəticələndi. Seyid Cəfər Pişəverinin başçılıq etdiyi Milli hökümətin (1946-ci ilin iyunun 13-ndən Azərbaycan Əyalət Əncüməninə tabe olan Azərbaycan İdare Şurasının) fəaliyyət göstərdiyi bir il ərzində Cənubi Azərbaycanın siyasi, ictimai və mədəni həyatında mühüm dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan Milli höküməti daxili işlər, xalq qoşunları, kənd təsərrüfatı, məarif, səhiyyə, ədliyyə, poçt-teleqraf və telefon, ticarət və iqtisadiyyat, iş və zəhmət nazirliklərindən ibarət idi. Azərbaycan dilində dörsliklər tərtib olundu. Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Darülfünunu, Azərbaycan Dövlət Teatrı, Filarmoniya, İncəsənət Muzeyi, Musiqi məktəbi, Radiostansiya, Hərbi məktəb və Baş Qərargah yaradıldı. İran höküməti Azərbaycan Milli Hökümətini tanımağa məcbur oldu. Azərbaycanda Xalq Hakimiyyəti Azərbaycan Əyalət Əncüməni və Azərbaycan İdare Şurasının adı ilə 1946-ci ilin dekabrınadək fəaliyyət göstərdi. 1946-ci il noyabr ayının axırında İran höküməti müqaviləni pozaraq Azərbaycana hücum etdi. Dekabrdə Cənubi Azərbaycanda şah hakimiyyəti bərpa olundu.

80-ci illərin sonlarına yaxın Sovetlər bir-

liyində daxili parçalanma və dağılma prosesləri başlandı. 1988-ci ildə Azərbaycana qarşı əsassız torpaq iddiası ilə çıxış edən, mərkəzin dəsteklədiyi Ermənistən çox keçmədən Dağlıq Qarabağla birləşdə Azərbaycanın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıllı, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarını işgal edərək, bir milyon əhalini yurdundan didərgin saldı.

Azərbaycanın suveren hüquqlarının tapdandası demokratiya uğrunda hərəkatın güclənməsinə, bu isə öz növbəsində imperiyanın müqavimətinə, hərəkatı böğməq üçün tədbirlər görməsinə səbəb oldu. 1990-ci il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə imperiya öz qanlı planını həyata keçirdi: Bakıya və respublikanın digər yaşayış yerlərinə sovet qoşun hissələri göndərildi. 20 yanvar faciəsi baş verdi. Qanlı yanvardan dərs alan Azərbaycan xalqı milli demokratik hərəkatını yeni vüs"ətlərə qaldırdı.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-ci il 19 may tarixli sessiyasında prezident vəzifəsi tə'sis edildi və Ayaz Mütəllibov bu vəzifəyə seçildi. 21 may tarixli fərmanla 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan cumhuriyyətinin yarandığı gün Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası günü e"lan edildi. Həmin gün demokratik qüvvələr Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağını keçmiş Azərbaycan parlamenti binası üzərində yenidən qaldırdılar. 1990-ci il noyabrın 17-ndə Naxçıvan parlamentində Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən sessiya Muxtar Respublikanın adından "sovət sosialist" sözlərinin götürülməsi, Azərbaycan Respublikasının aypara və səkkizguşeli ulduz nişanlı üçrəngli bayrağının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi və bu barədə Azərbaycan Parlamenti qarşısında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında məsələ qaldırılması haqqında tarixi qərarlar qəbul etdi. Respublika Ali Sovetinin 1991-ci il fevralın 5-ndə keçirilən sessiyasında dövlətimizin adının Azərbaycan Respublikası olması haqqında qərar qəbul olunmuş, 1918-1920-ci illər dövrünün üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi və gerb təsdiq edilmişdir. Azərbaycanın orden və medallarının, milli pul nişanlarının tə'sis olunması haqqında qərar qəbul edilmişdir. 1991-ci il oktyabr ayının 18-ndə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" konstitusiya aktını qəbul etdi. 29 dekabr 1991-ci ildə bu konstitusiya aktına münasibət məsələsi ilə bağlı referendum keçirilmiş, respublika əhalisinin böyük əksəriyyəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi lehi-

nə çıxış etmişlər.

Azərbaycan Respublikası Ümumavropa təhlükəsizlik və əməkdaşlıq prosesini tənzimləyən Helsinki müqaviləsinin yekun aktına, yeni Avropa üçün Paris xartiyasında irəli sürülen prinsiplərə tərəfdar oldu və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müqaviləsinin (ATƏM) tamhüquqlu üzvləri sırasına qəbul edildi. 1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq müstəqil dövlət quruculuğunun əsas atributlarından olan və onun iqtisadi dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, həmçinin təhlükəsizliyinin tə'min edilməsinə xidmət edəcək müasir görərək orqanlarının təməli qoyulmuşdur.

1992-ci il martın 2-ində Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv qəbul olundu. Bu təşkilatın qəbul və təsdiq etdiyi bir çox mühüm beynəlxalq konvensiya və pactlara qoşuldu. Azərbaycanın Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya və Fransada, Böyük Britaniya və İrlandiya krallıqlarında və b. ölkələrdə səfirlikləri açıldı. İlk gündən başqa dövlətlərlə suveren berabərlik əsasında münəsibətlər quran Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri yerinə yetirməyə çalışdı. Lakin Dağlıq Qarabağ problemi həll edilməmiş qalırdı. 1991-ci ilin sentyabrında Azərbaycanın əzəli torpağı olan Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni "Dağlıq Qarabağ Respublikası" yaradıldı. Buna cavab olaraq Azərbaycan Respublikası həmin ilin noyabr ayında DQMV statusunu ləğv etməyə məcbur oldu. 1992-ci ilin əvvəlində erməni hərbi hissələri Rusiya (MDB) qoşunlarının köməyi ilə Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə hücumları genişləndirdi. Əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri Xocalı şəhərində baş verdi. Ölkədə artan siyasi gərginlik 1992-ci il martın əvvəlində A.Mütəllibovun iste"faya çıxmazı ilə nəticələndi. Həmin ilin iyunun 7-ndə keçirilən prezident seçimləri nəticəsində Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibey (Əliyev) hakimiyyətə gəldi.

Daxili çəkişmə və toqquşmalar 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanı parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qoymuşdu. Ermənistənin təcavüzünün də gücləndiyi bu şəraitdə iyunun 15-də 1992-ci ildən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olan Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. 1997-ci ilin iyundə Milli Meclis bu günün "Milli Qurtuluş günü" kimi bayram edilməsini e"lan etdi. 1993-ci ilin iyunun 23-ndə Milli Məclis prezident səlahiyyətlərini

Heydər Əliyevə həvalə etdi. Oktyabrın 3-ndə keçirilən ümumxalq seçimlərində Heydər Əliyev Azərbaycan prezidenti seçildi. Andiçmə mərasimində prezident "dövlət müstəqiliyini möhkəmləndirmək, müstəqil dövlət quruluşu yaratmaq, dövlət atributlarını yaratmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan Respublikasının orazi bütövlüyüni, tam suverenliyini tə"min etmək, ölkəmizi müharibə şəraitində qıxarmaq, respublikanın vətəndaşlarının rəfahını yaxşılaşdırmaq, onların yaşaması üçün lazımi şərait yaratmaq" vəzifələrini üzərinə götürdü. 1994-cü ilin mayın 12-ndə cəbhələrde atoşkosa nail olundu. 1995-ci ilin noyabrın 12-ndə referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Həmin gün Azərbaycan parlamen-

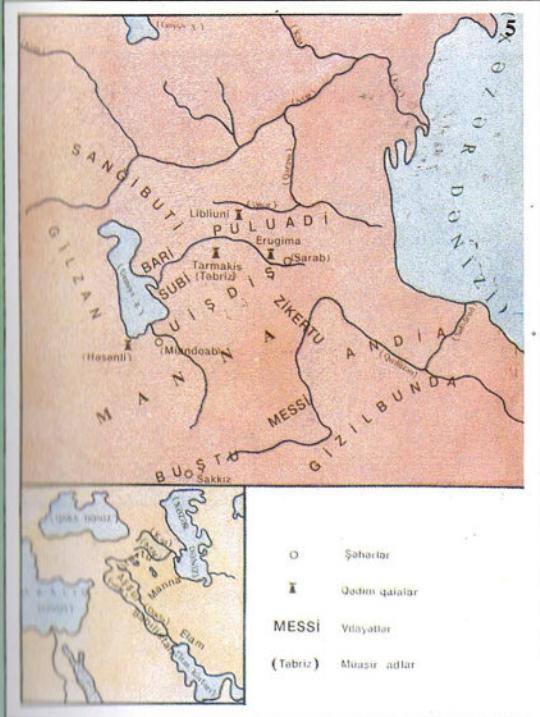
tinə ilk seçimlər keçirildi. 11 oktyabr 1998-ci ildə Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi.

Bu gün, XXI əsrin astanasında, müstəqil Azərbaycan Respublikası bir iqtisadi sistemdən digərinə kecid dövrünü, tarixinin ən mürəkkəb, çətin və şərəflə dövrünü yaşayır. Ölkənin ərazi bütövlüğünü, qanunların alılıyinə əsas tutan müstəqil dövlətimiz bu gün öz varlığını qorumaq, iqtisadiyyatını möhkəmlətmək, milli mədəniyyətini inkişaf etdirmək ezmindədir. Bunun üçün onun ən başlıca gücü - vətənpərvər insan potensialı, qədim və zəngin dövlətçilik ən"ənəsi vardır.

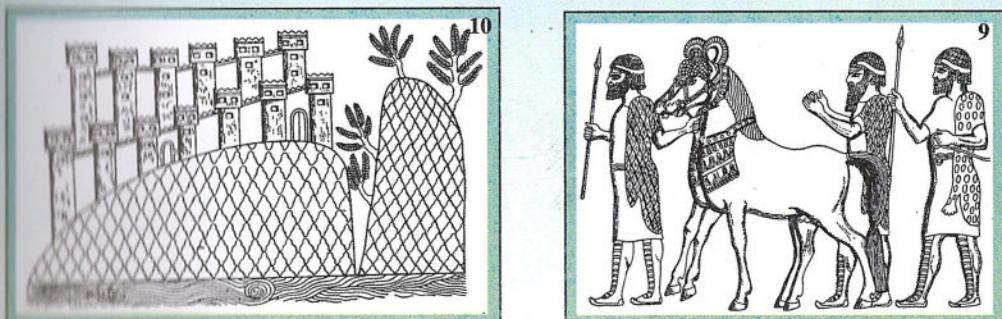
Nailə Vəlixanlı

1. Ön Asiya ərazisində tayfalar, tayfa ittifaqları və dövlətlər (e.ə. III-II minilliklərdə).
Племена, племенные союзы и государства на территории Передней Азии (III-II тысячелетия до н.э.)
2. Kuti hökmədarının tunc heykəli (e.ə. III minilliyyin sonuna aid). Midya ərazisində, Həmədan yaxınlığında tapılmış, New Yorkda Bremmer Qelleri muzeyində saxlanılır
Скульптурная голова из бронзы, изображающая кумийского царя (конец III тысячелетия до н.э.), найдена на территории Мидии, недалеко от Хамадана, хранится в музее Бреммер Гэллери в Нью-Йорке
3. Lişir-pir'ininin (Kuti hökmədarı) qayaüstü reliyefi (e.ə. III minilliyyin sonu). Diyalə çayıının yuxarı hissəsində, Şeyxhanada tapılıb
Скальный рельеф Лишир-пир'ини (кумийского царя). Конец III тысячелетия до н.э. Обнаружен в Шейххане, в верховьях р. Диала
4. Lullubi hökmədarı Anubanininin Zöhab şəhəri yaxınlığında, Saripulda qayaüstü reliyefi (e.ə. III minilliyyin II yarısı)
Скальный рельеф Анубанини, царя луллубеев (II половина III тысячелетия до н.э.)

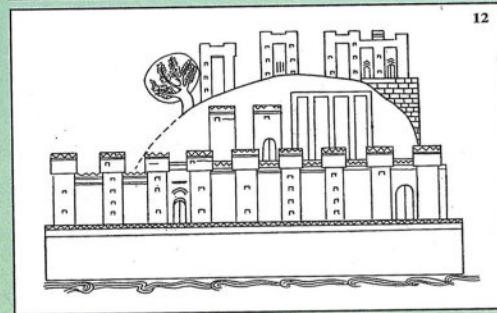

5. Manna dövləti (e.ə. IX-VII əsrlər)
Маннейское государство (IX-VII вв. до н.э.)
6. Azırə palatı geyülmüş Manna hökmədarının tunc situlada təsviri (e.ə. VIII əsr)
Маннейский царь в ассирийском наряде. Изображение на бронзовом сундуке (VIII в. до н.э.)
7. Manna hökmədarının tunc situladakı təsviri (e.ə. VIII əsr)
Маннейский стрелок. Изображение на бронзовой сунделе (VIII в. до н.э.)
8. Azırə hökmədarı itaş əlaməti olaraq öz galasının modelini təqdim edən Manna hökmədarı. Dur-Sarrukindəki aşşur reliyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Маннейский царь с моделью своей крепости, приносимой им в знак покорности ассирийскому царю. С ассирийского рельефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)
9. Mannalı və midiyalı tipləri. Dur-Sarrukindəki aşşur reliyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Типы маннейцев и мидян. С ассирийского рельефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)
10. Manna qala. Dur-Sarrukindəki aşşur reliyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Крепость в Манне. По ассирийскому рельефу из Дур-Шаррукина (конец VIII в. до н.э.)

11. Mada (Midiya) dövləti
(e.ə. VII əsrin son rübü - e.ə. VI əsrin ortaları)
Мадайское (Мидийское) государство
(последняя четверть VII-середина VI вв. до н.э.)

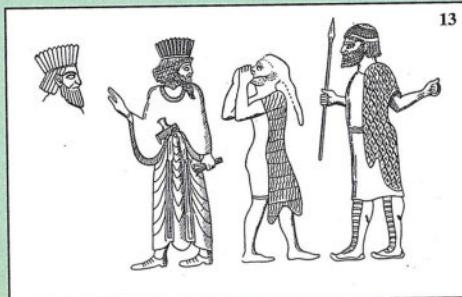

12. Midya qalası Xərçər. Dur-Şarrukindəki aşşur reliyefindən
(e.ə. VIII əsrin sonu)

Мидийская крепость Хархар. По ассирийскому
рельефу из Дур-Шаррукина (конец VIII в. до н.э.)

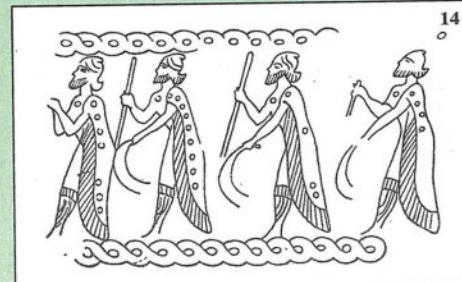
13. Manna və midiyalıların geyimləri. Soldan sağa:
Anubanininin reliyefindən (e.ə. III minillik) əsrin başı;
Persepolidəki reliyefdən (e.ə. VI-V əsrlər) adlı-sənli
midiyalı; Naram-Suenin (e.ə. III minillik) stelasundan
lullubey; Dur-Şarrukindəki reliyefdən (e.ə. VIII minillik)
mannalı

Одежды жителей Манны и Мидии. Слева направо:
голова пленного с рельефа Анубанини (III
тысячелетие до н.э.); знатный мидянин с рельефа
в Персеполе (VI-V вв.до н.э.); луллубей со стелы
Нарам-Суэна (III тысячелетие до н.э.); маннеец с
рельефа в Дур-Шаррукине (VIII в. до н.э.)

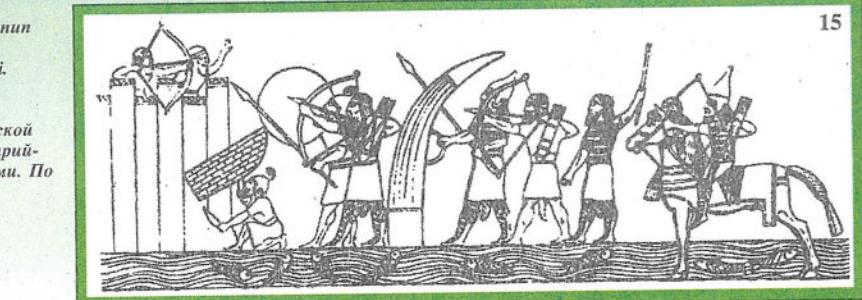

13. Nuhların başçısının Behistun qayasındaki
reliyefdən köüləlmüş sxematik təsviri (e.ə.
VI əsrin sonu)

Схематическая прорисовка, изображающая
вождя саков с рельефа
Бехистунской скалы (VI в. до н.э.)

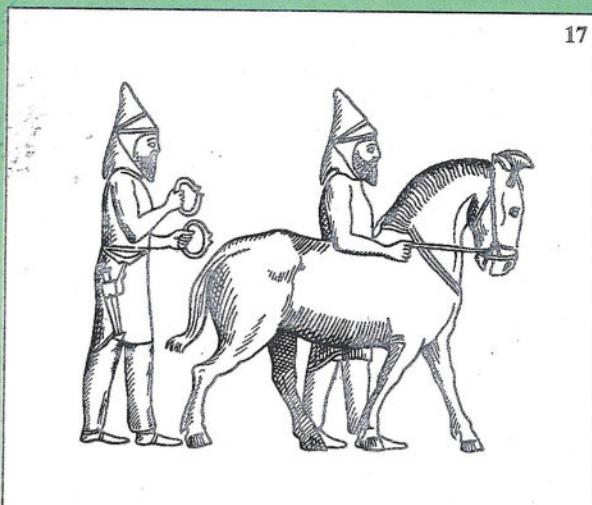
14. Manna və ya gilzanlılarının təsviri olan tunc qabın bir
parçası. Ziviyə (Mannada) dəfincəsindən (e.ə. VIII əsr)
Çaşt bronzovoy obshieski chana s izobrazheniem
manneev ili gilzanzhev. Klad iz Zivie (Manna). VIII
v. do n.e.

15. Assuriya ordusunun
Manna qalası mühäsirə etməsi.
Aşşur reliyefi
(e.ə. VIII əsr)
Осада маннейской
крепости ассирий-
скими войсками. По
ассирийскому
рельефу (VIII
в. до н.э.)

16

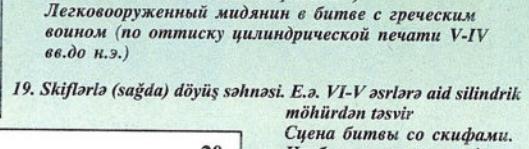
17. "Şırı papaqlı" saklar. Persepoldakı reliyefdən (e.ə. V əsr)
"Острошапочные" саки. С рельефа из Персеполя (V в.до н.э.)

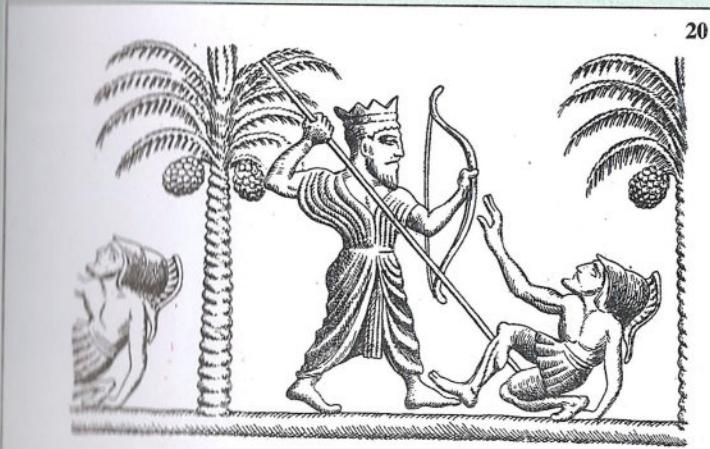
18

19

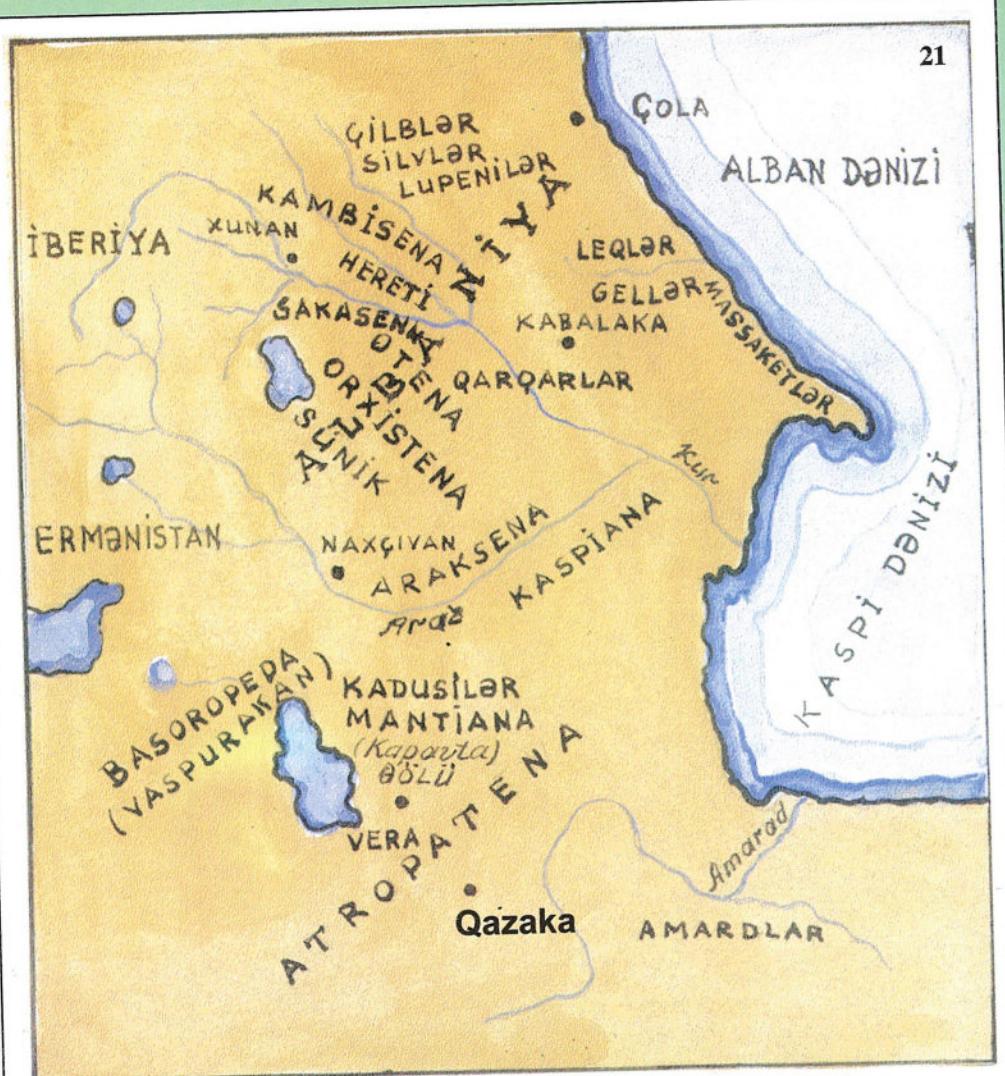

19. Skiflərlə (sağda) döyüş səhnəsi. E.ə. VI-V əsrlərə aid silindrik
möhürdən təsvir
Сцена битвы со斯基фами.
Изображение с цилиндрической печати VI-V вв.до н.э.

20

20. Midya palitarları aşşər (hökmdar
Atropat?) Yunan
döyüşçüsünü zərbə endirir.
(e.ə. V-IV əsrlərə aid silindrik
möhürdən təsvir)
Воин в мидийской одежде
(варь Атропат?) поражает
греческого воина (по от-
тиску цилиндрической пе-
чати V-IV вв.до н.э.)

21. Atropatena və Albaniya antik dövrdə
Атрапатена и Албания в античный период

22,23. Azərbaycanın Makedoniyalı Aleksandrun pullarına bənzədilən ilk sikkələri (e.ə. III əsr)
Первые монеты Азербайджана - подражания монетам Александра Македонского (III в.до н.э.)

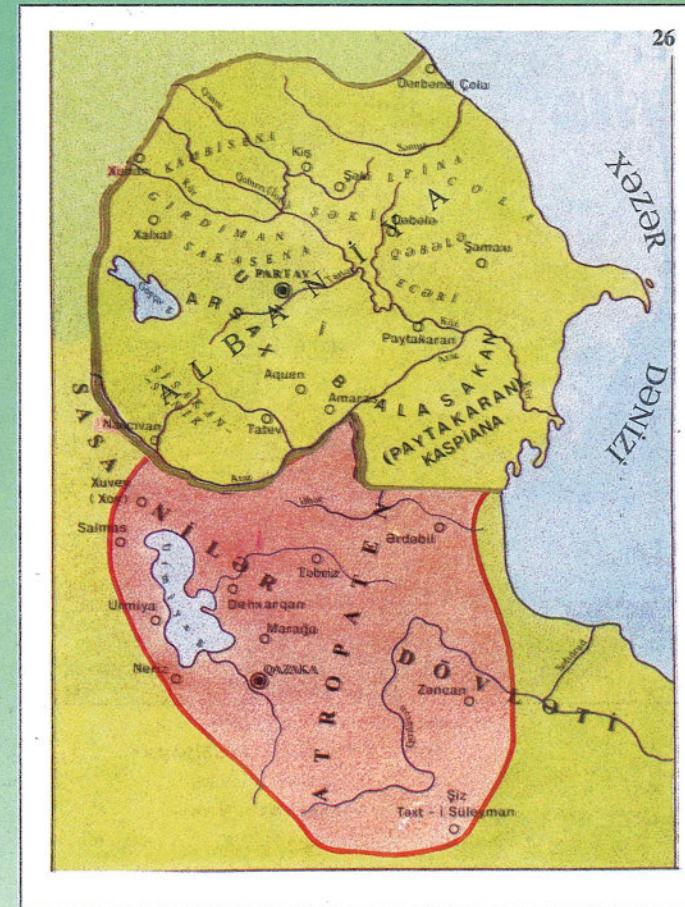

24. Selevkilorin gümüş sikkələrinə bənzədilən yerli Albaniya pulları (e.ə. II-I əsrlər)
Серебряные монеты, местной албанской чеканки (II-I вв.до н.э.), подражания монетам Селевкидов

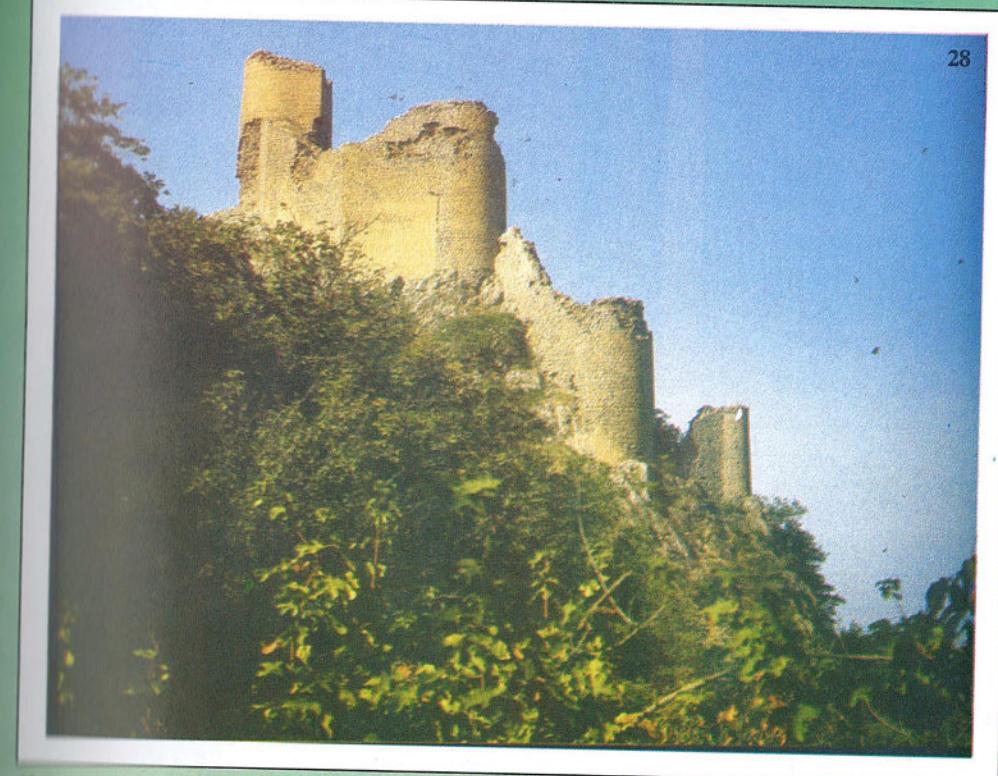
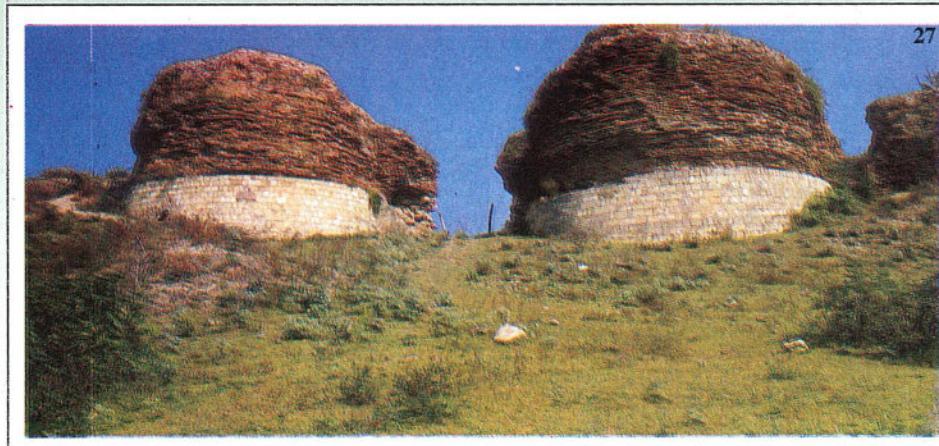
25. Parfiya hakimi III Artabana (b.e.12-38) aid AT (Atropatena)
монограммалı gümüş dirham
Серебряная драхма парфянского правителя Артабана III (12-38 гг. н.э.) с монограммой AT (Артрана-тена)

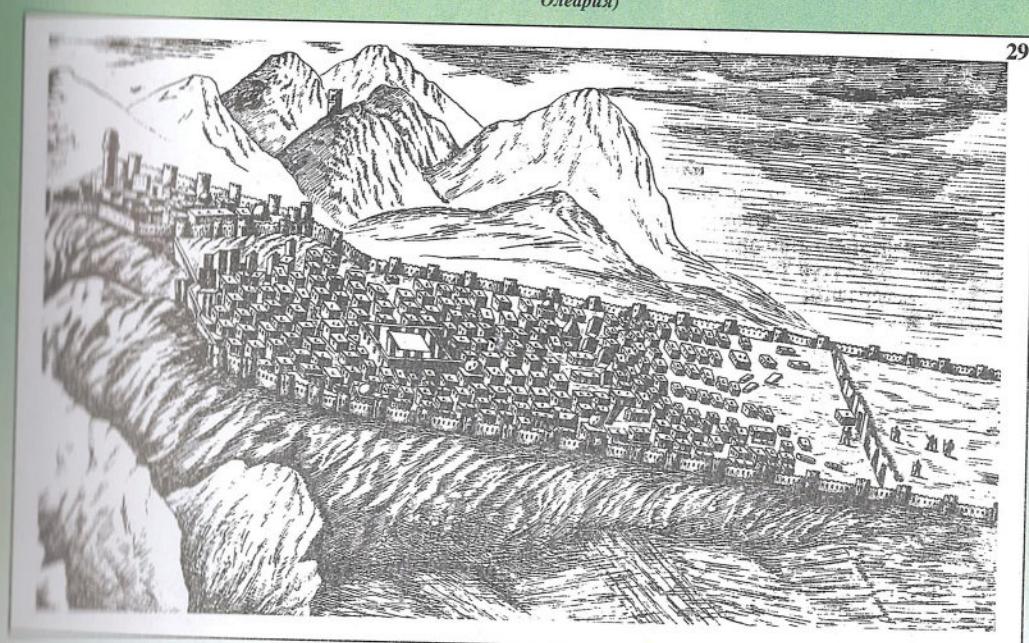
26. Albaniya və Adurbadaqqan (Atropatena) erkən orta əsrlərdə
Албания и Адурбадаган (Атрапатена) в период раннего средневековья

27. Albaniyanın erkən paytaxtı Qəbələ şəhərinin darvazası, bürcləri və qala divarlarının qalıqları (b.e. I-V əsrləri)
Остатки ворот, башен и крепостных стен ранней столицы Албании города Кабала (I-V вв. н.э.)

28. Dərənd. Çitraqala kompleksi (V-VI əsrlər)
Дервенд. Комплекс Чырак-кала (V-VI вв.)

29. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Adam Olearinin gravürindən)
Общий вид Дербенской крепости (по гравюре Адама Олеария)

30

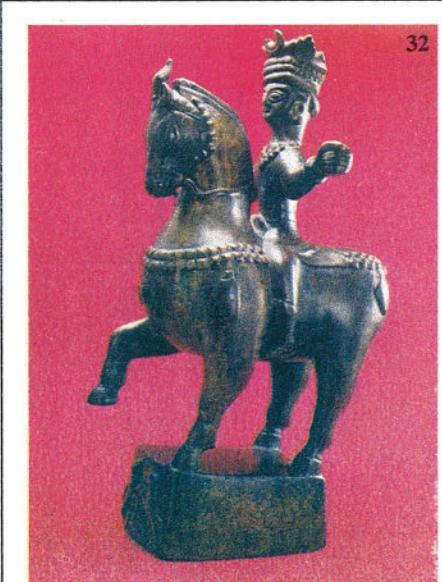
30. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Qala qapı, Bayat qapı) - XIX əsrin sonuna aid açığa
Общий вид Дербенской крепости (Гала-гапы, Баят-гапы) - открыта конца XIX в.

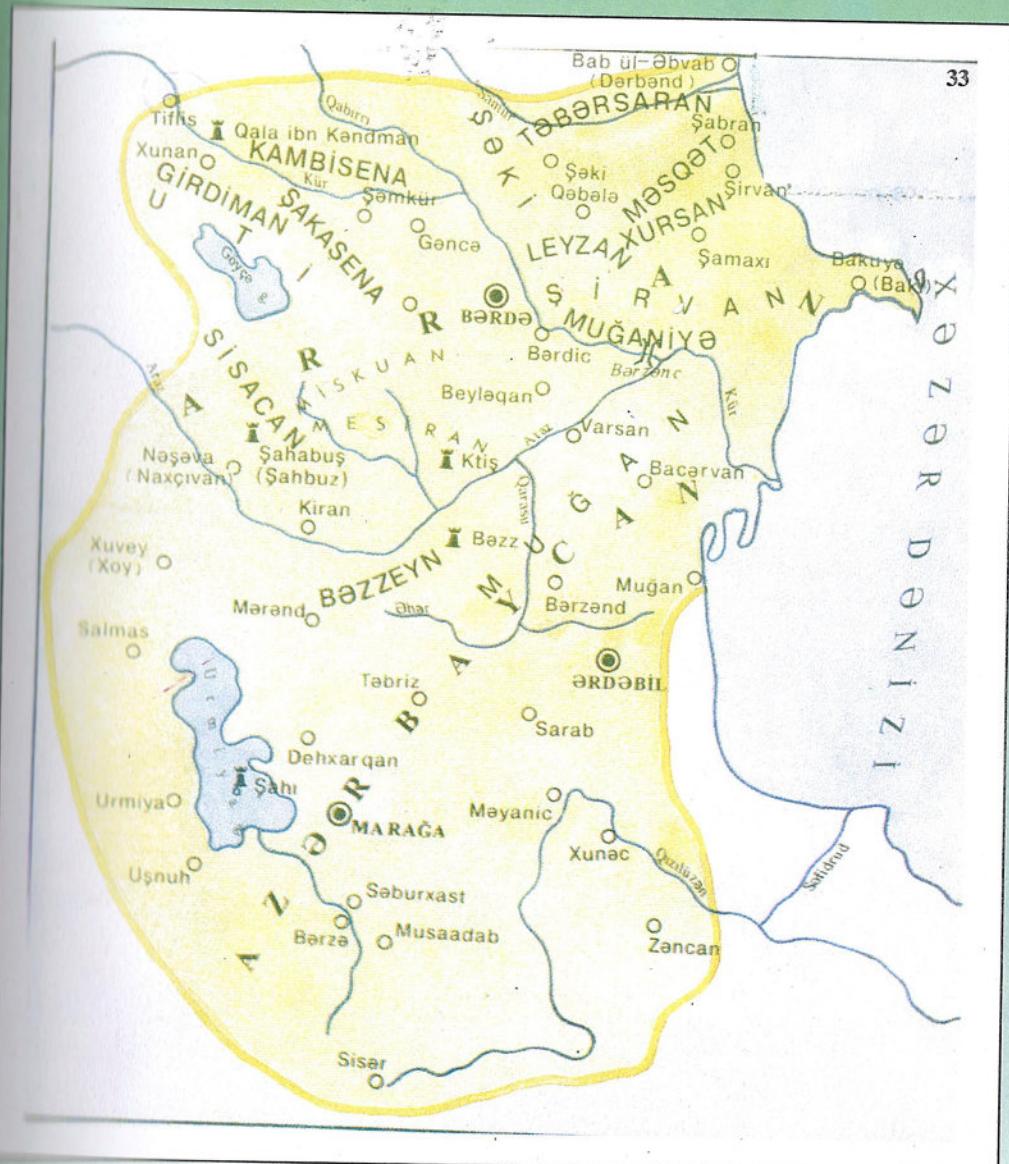
31. Sasani hökmdarları II Xosrov (590-628) və Buran (630-631) dövründə aid Naxçıvanda zərb edilmiş gümüş dirhəmlər
Серебряные монеты Сасанидских царей Хосрова II (590-628) и Бурана (630-631), чеканенные в Нахчыване

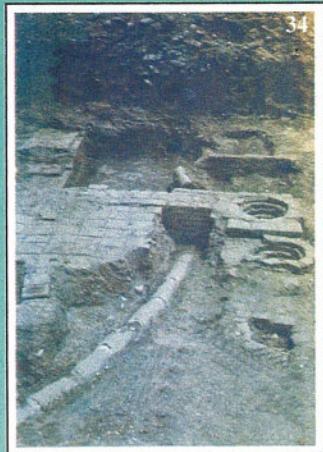
32

32. Alban hökmdarı Cavanşiri təsvir edən tunc buxurdan (Ermitajda saxlanılır)
Бронзовая курильница, изображающая албанского князя Джаваншира (Эрмитаж)

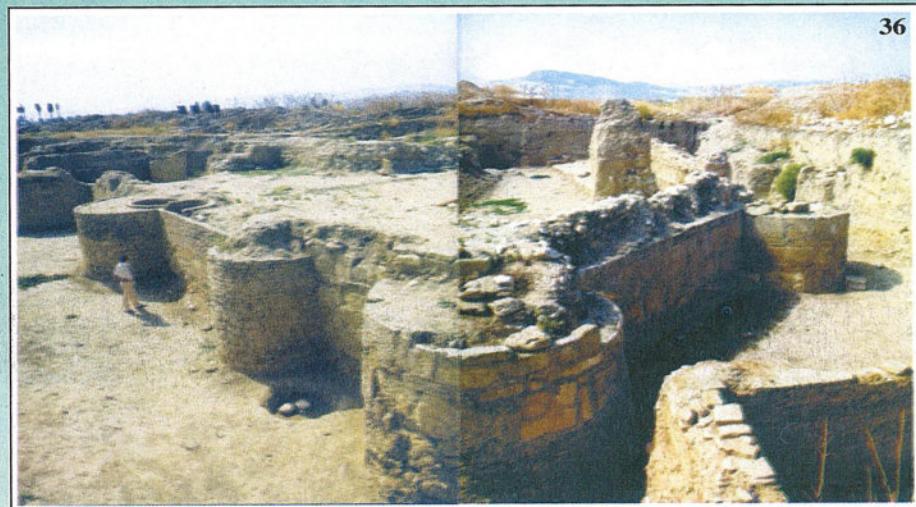
33. Orəb Xilafətinin Arran və Azərbaycan vilayətləri (VIII-IX əsrin I yarısı)
Аран и Азербайджан - провинции Арабского Халифата (VIII- I половина IX в.)

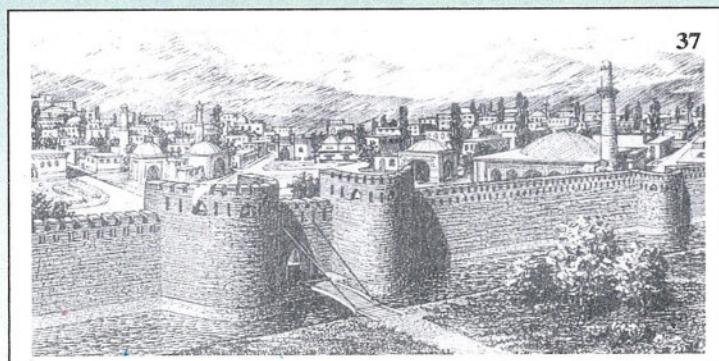
34. Arranın (Şimali Azərbaycanın) paytaxtı Bərdə şəhərində arxeoloji qazıntılar zamanı aşdırılmış su kəmərləri (IX-X əsrlər)
Linen vodoprovoda, obnaruzhennye pri arxeologicheskikh rasckopkakh v Barde-stolице Arpana (Северный Азербайджан)

35. Beyləqan şəhər yerində (Örənqalada) qazıntılar zamanı aşdırılmış tikinti kompleksinin qalığı
Ostatki cəmiyyətinə təsdiq olunmuş kompleks, oturduğu zamanı qazıntılar zamanı aşdırılmış su kəmərləri (IX-X əsrlər)

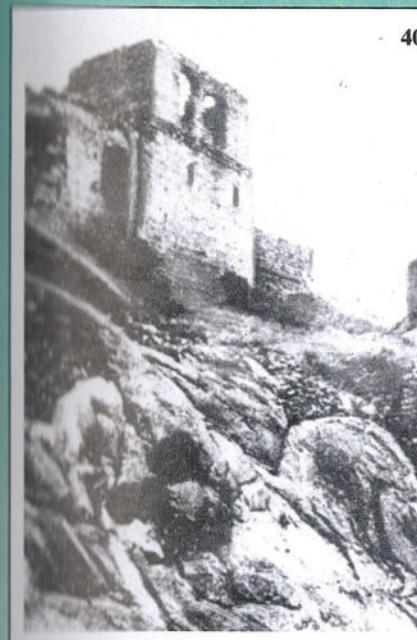
36. Orta əsr Şabran şəhərinin xarabalıqları. Dəvəçi. Şahnəzərli kəndi
Ruiny srednevекovogo goroda Shabran. Devichi. Selo
Shahnazarli

37. Orta əsr Beyləqan şəhərinin bəyqa eskizi
Əskiz rekonstrukcii srednevекovogo goroda Bajlakan

40

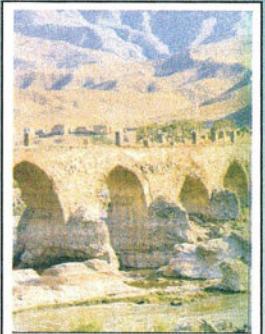
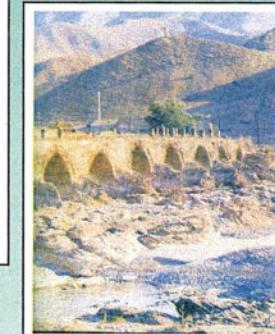

41. Ha-Araq çayı üzündə Xudafərin köprüləri (VII, XI əsrlər)
Moysti Xudafərin na r. Araqs (VII, XI əsrlər)

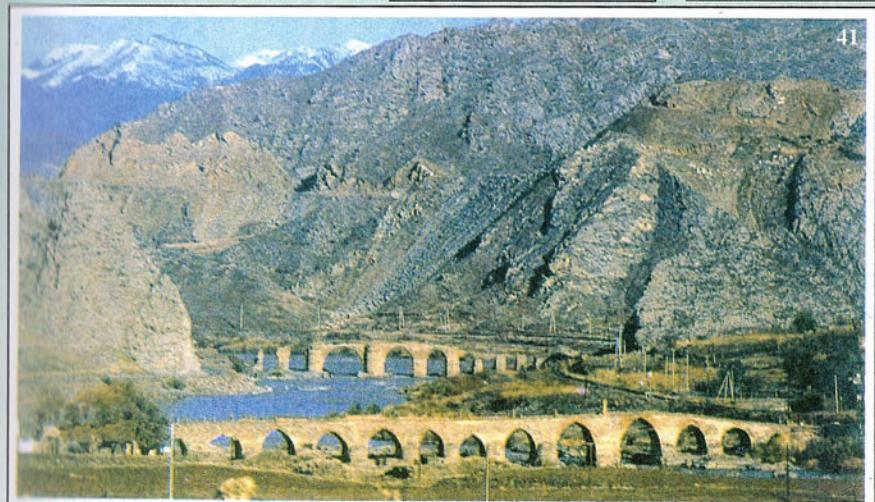
38. Ərəb Xilafətinin 89-cu (707/708) h. ildə Arranda, 168-ci (784/785) h. ildə Azərbaycanda zərb etdirildiyi gümüş dirxəmlər
Серебряные дирхемы
Арабского Халифата, чеканенные в 89 (707/708) г. в Арране и в 168 (784/785) г. в Азербайджане

39. Bəbək-Azərbaycanda xürrətmilərin hörmətinin başçısı (816-837);
(orta əsr italyan gravüürindən)
Babek-predvoditel' dvizheniya xurramatov v Azerbaydzhane (816-837); (po srednevекovoyi italyanskoj gravurome)

40. Bəzz qalası-xürrətmilərin istinadgahı
Krepost' Bazz-tverdynia xurramatov

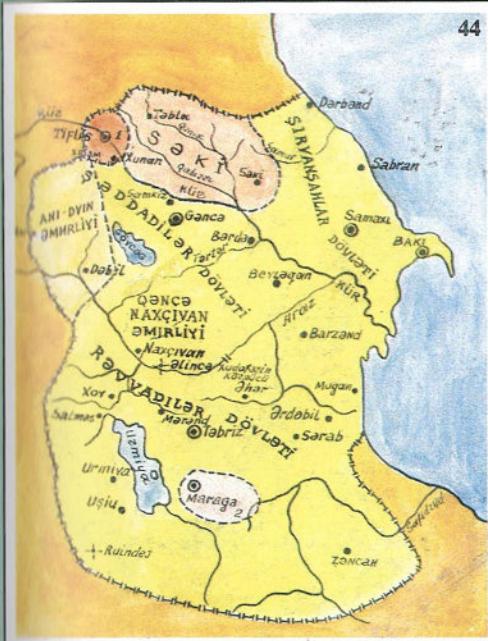
41

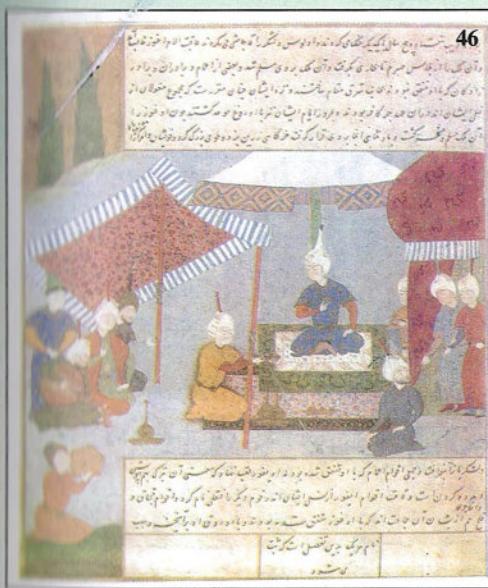
45.1. Şəddadilər, Şavur (1049-1067); 443(1051/1052)-ci h. ilində Gəncədə zərb olunmuş gümüş dirham
Şaddadidi, Şawur (1049-1067); серебряный дирхем
шададиды, шавур (1049-1067); серебряный дирхем

45.2. Rəvvadilər, Əbü'l-heyca ibn ar-Rəvvad (?-988);
gümüş dirham
Rəvvadidi. Abulxeydja ibn ar-Rəvvad (?-988); серебряный дирхем

44. Azərbaycan X əsrin II yarısı-XI əsrin I yarısında (Şəddadilər, Rəvvadilər, Şirvanşahlar dövlətləri)
Azerbaydjan vo vtoroy polovine X - I polovine XI
veka (gosudarstva Şaddadidi, Rəvvadidi, Şirvanşahov)

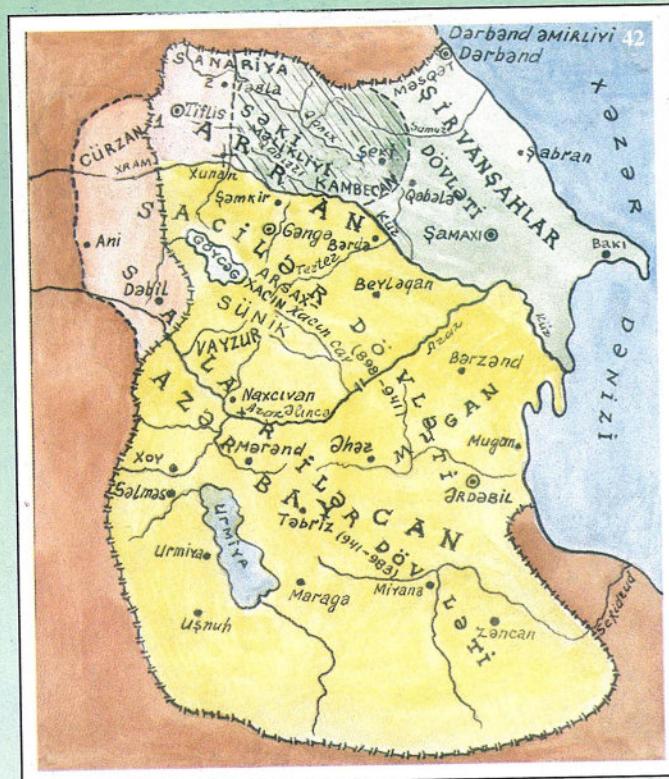
46. "Oğuz xanın məclisi". Rəşidəddinin "Camî et-tâvarix"
osorinin Sankt-Peterburq əlyazmasından miniatür (1528-
1529-cu illər)
Miniyatürə, izət braşanaya priym u Oğuz xana, po
Sankt-Peterburqskoye rukopisi soчинeniya Raşidüddinina "Djəmi at-tâvarix" (1528-1529 gg.)

47. Səlcuqluların Azərbaycan və
Arrandakı canişlərləri atabəy
Qara Sungurun (?-1141),
əmir Çavlun (1141-1146),
Xass bayın (1147-1153)
adına zərb edilmiş mis
dirhmələr
Mədəni dırhəmlər, chakanenneye na imena səlcuqlukskih namiestnikov v
Azerbaydjanie i Arrane atabekha Gara Sungura (?-1141), emira Çavlii (1141-1146) i Xasse beka (1147-1153)

43.1. Şirvanşah II Yezid (991-
1027); əl-Yəzidiyyə (Şamaxı)
şəhərində zərb olunmuş
gümüş dirham
Ширваншах Йезд (991-
1027); серебряный дирхем,
чеканенный в городе ал-
Язидийя (Шамахы)

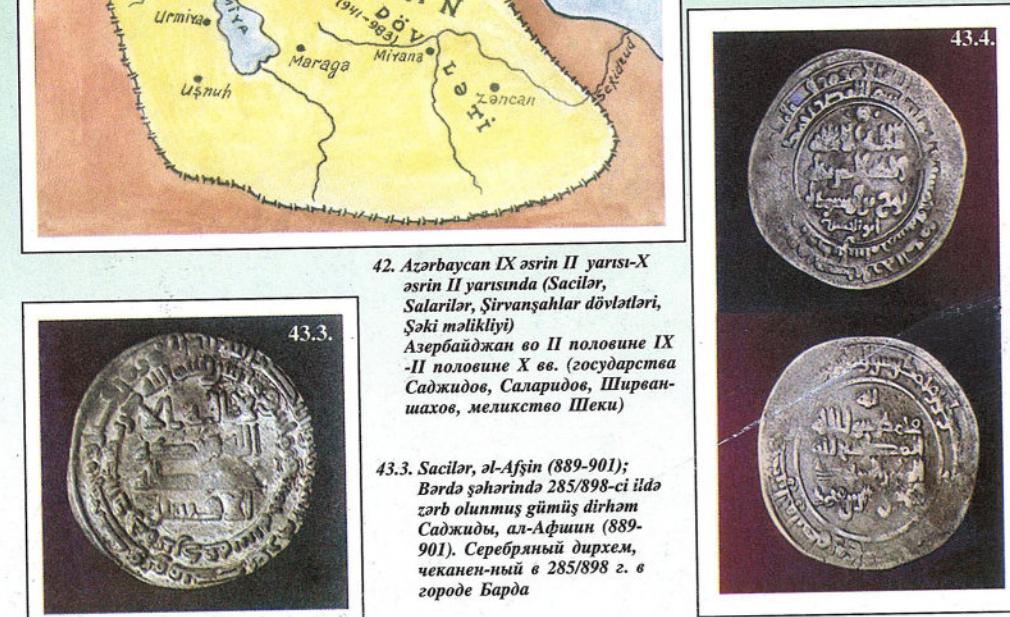
42. Azərbaycan IX əsrin II yarısı-X
əsrin II yarısında (Sacilər,
Salarilər, Şirvanşahlar dövlətləri,
Şəki təməkkiliyi)
Azerbaydjan vo II polovine IX
-II polovine X ve. (gosudarstva
Sadgidov, Salariyev, Şirvan-
şahov, məlikstvo Şekii)

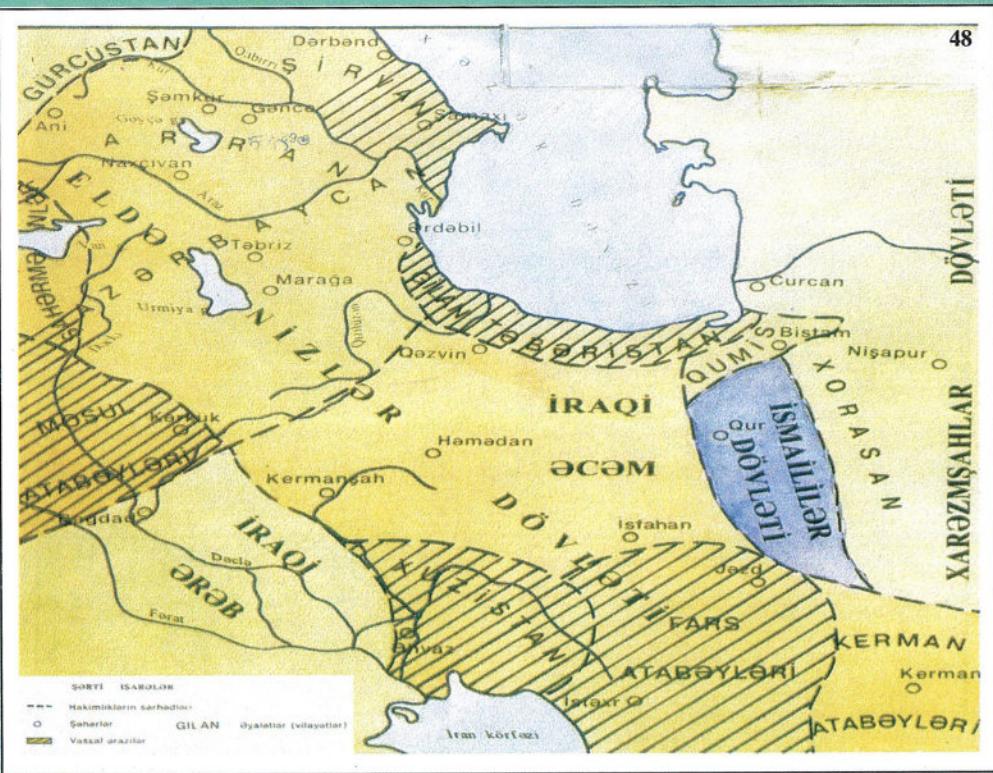

43.3. Sacilər, əl-Afşin (889-901);
Bərdə şəhərində 285/898-ci ildə
zərb olunmuş gümüş dirham
Sadgid, al-Afshin (889-
901). Серебряный дирхем,
чеканенный в 285/898 г. в
городе Барда

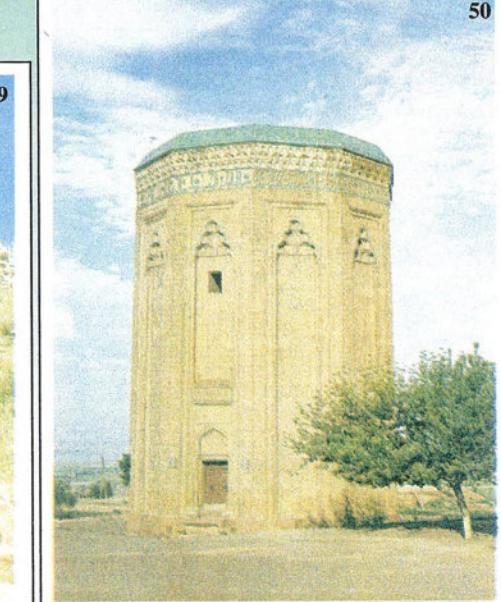
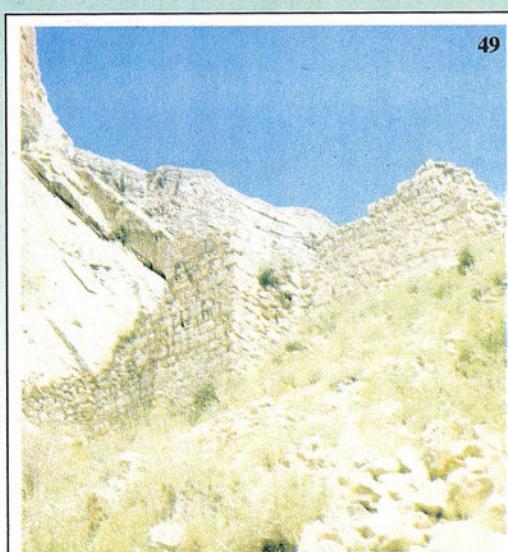

43.2. Şirvanşah I Mənuçehr (1027-
1034); gümüş dirham
Şirvanşah Mənuçehr I
(1027-1034); серебряный
дирхем

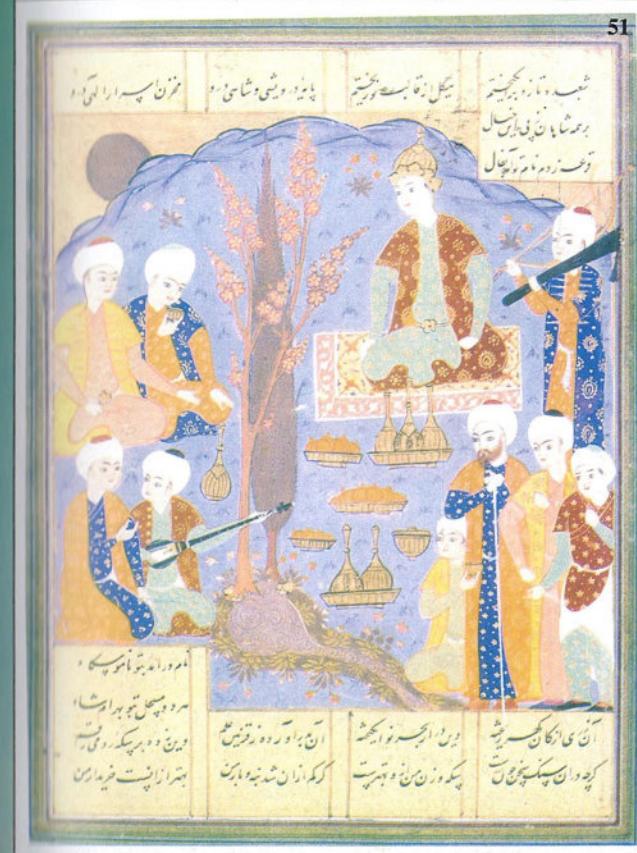

49. Əlincə qalası. Naxçıvan MR, Culfa, Xanəgah kəndi (Atabəylərin dövlət xəzini) bu qalada saxlanırdı.
Крепость Алинджа. Нахчыванская АР, Джулфа, селение Ханага (в этой крепости хранилась государственная казна аatabеков).

50. Naxçıvan şəhərində Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin yaradıcısı atabəy Şəmsəddin Eldənizin arvadı Mümünəx xatunun türbəsi (XII əsr)
Məzoləy Mominə xatynı - səvrugı atabək Shamsəddinə İldənizə, əsərvəllaşdırılmış Atabəylərin dövlət xəzinəsi bu qalada saxlanırdı.

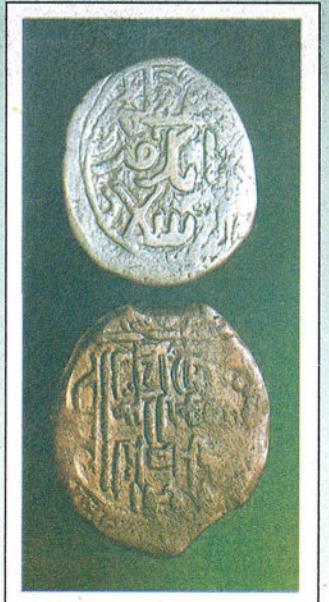
48

51. Nizami Gəncəvi şahın qəbulundu. "Xəmsə", XVI əsrin 70-ci illəri. Xorasan, Sankt-Peterburq Kütləvi kitabxanası.
Bu miniatürdə Nizaminin Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin vassalları olan Ərzincan hakimi Fəxrəddin Bəhram şah ibn Davudə həsr etdiyi "Sirlər xəzinəsi" əsərini həmin şaha təqdim etməsi təsvir edilmişdir. Tarixən mə'lumdur ki, heç vaxt Gançəni tərk etməyən Nizami, yalnız bir dəfə Gəncənin 30 farsxılıyında (təqrib. 180 km) atabəy Qızıl Arslanın qədərində hökmərlərə gəlmişdir. Nizami Gəncəvini na prieme yu şaxa. "Xəmsə", 70-е годы XVI в. Хорасан. Публ. библ. СПБ.
В миниатюре изображен поэт Низами Гянджави, преподносивший свою поэму "Сокровища тайн", посвященную владенизидскому вассалу, правителю Арзиндану Фахраддину Бахрам шаху ибн Давуду. Исторически известно, что Низами, никогда не покидавший Гянджу, только раз встречался с аatabеком Гызылом Арсланом в его же шатре, разбитом в 30 фарсахах (примерно 180 км) от Гянджи

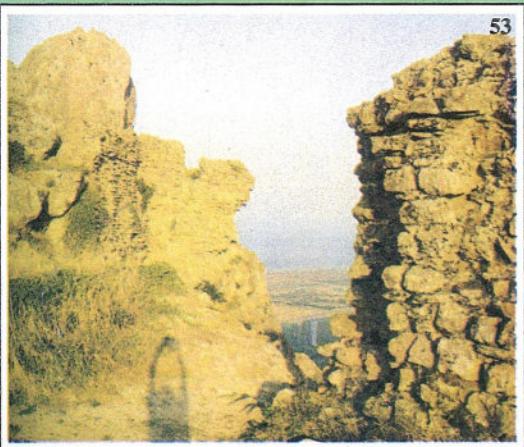

52. Atabəy Şəmsəddin Eldənizə (1136-1175), atabəy Qızıl Arslana (1186-1191) və Dərbənd məliklərinə (XII-XIII əsrlər) aid mis dirhamları
Медные дирхемы аatabеков Шамсаддина Илдениза (1136-1175), Гызыла Арслана (1186-1191) и Дербендских меликов (XII-XIII вв.).

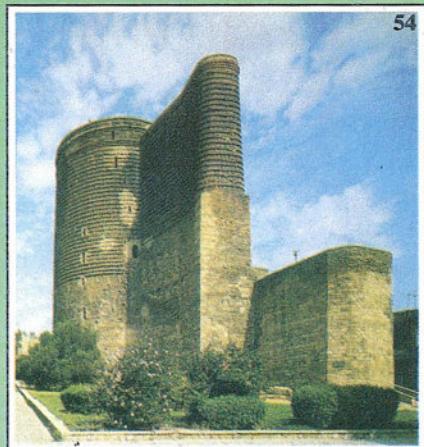

30

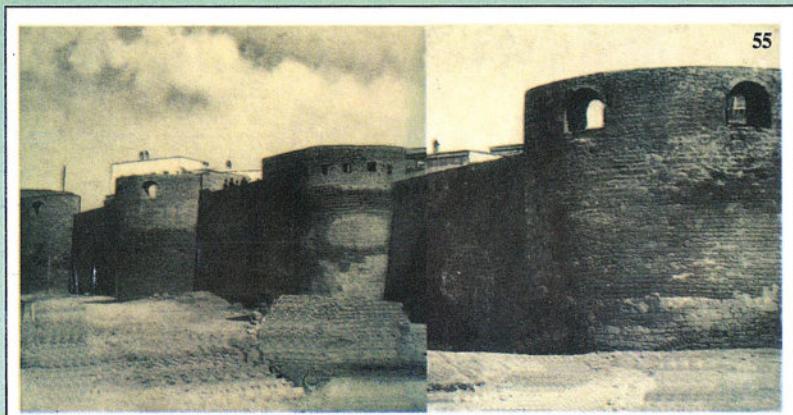
31

53. Şamaxı. Gülüstan qalası
Шамахы. Крепость Гюлистан

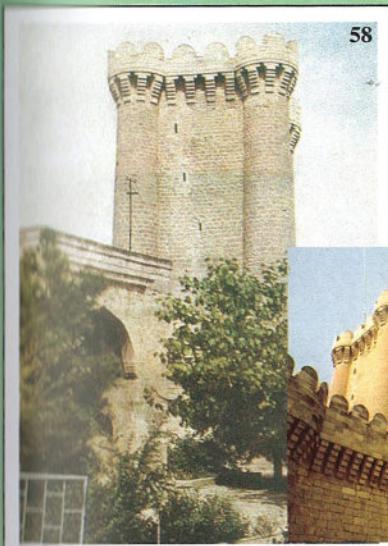
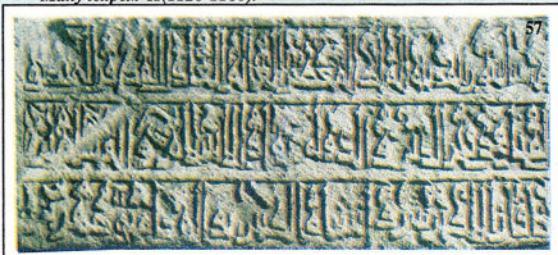
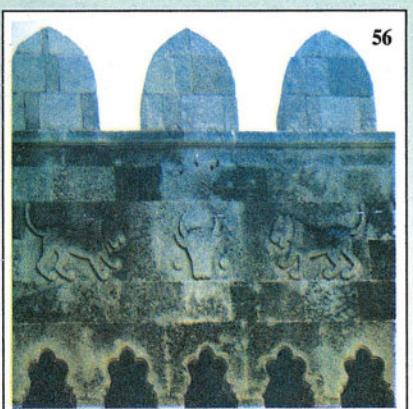
54. Bakı. Qız qalası
Баку. Девичья башня

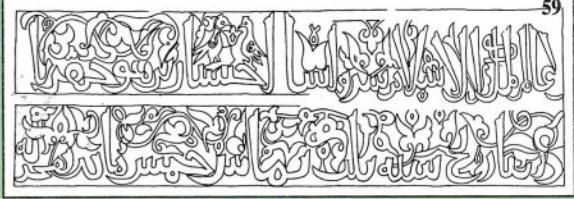
55. Bakı. Qədim qala divarları
Баку. Древняя крепостная стена

56. Bakıda Qoşa qala qapısı üzərində Şirvanşahlar dövlətinin rəmzlərini ifadə edən sır və öküz təsvirləri
Изображения льва и быка-символов государства Ширваншахов на бакинских крепостных воротах

57. Bakı şəhəri qala divarlarından tapılmış kitabə. Mətnə görə, divarı şirvanşah II Məniçür (1120-1160) tikdirmiştir.
Камень с надписью из крепостной стены города Баку.
Согласно надписи, стена построена ширваншахом
Манучехром II (1120-1160).

58

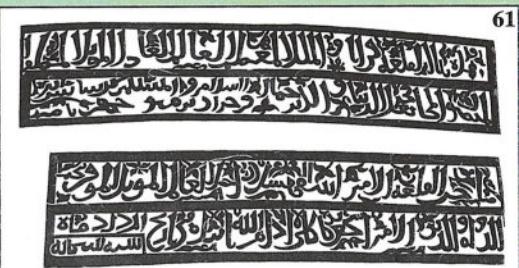

58. Bakı. Mərdəkan kəndində böyük (dördkünc) qala (1187)
Баку. Большая (четырехугольная)
крепость в селении Мардакан (1187)

59. Mərdəkandakı dördkünc qalanın kitabəsi.
Mətnə görə, qala Şirvansah Axsitan ibn Məniçür tərəfindən 583 (1187)-cü ildə tikilmişdir
Надпись на четырехугольной крепости в Мардакане. Согласно надписи, эта крепость была построена в 583 (1187) г. Ширваншахом Ахситаном ибн Ману-чехром

60

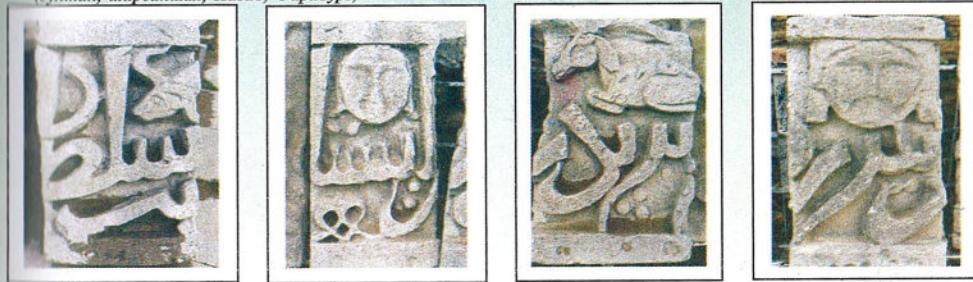

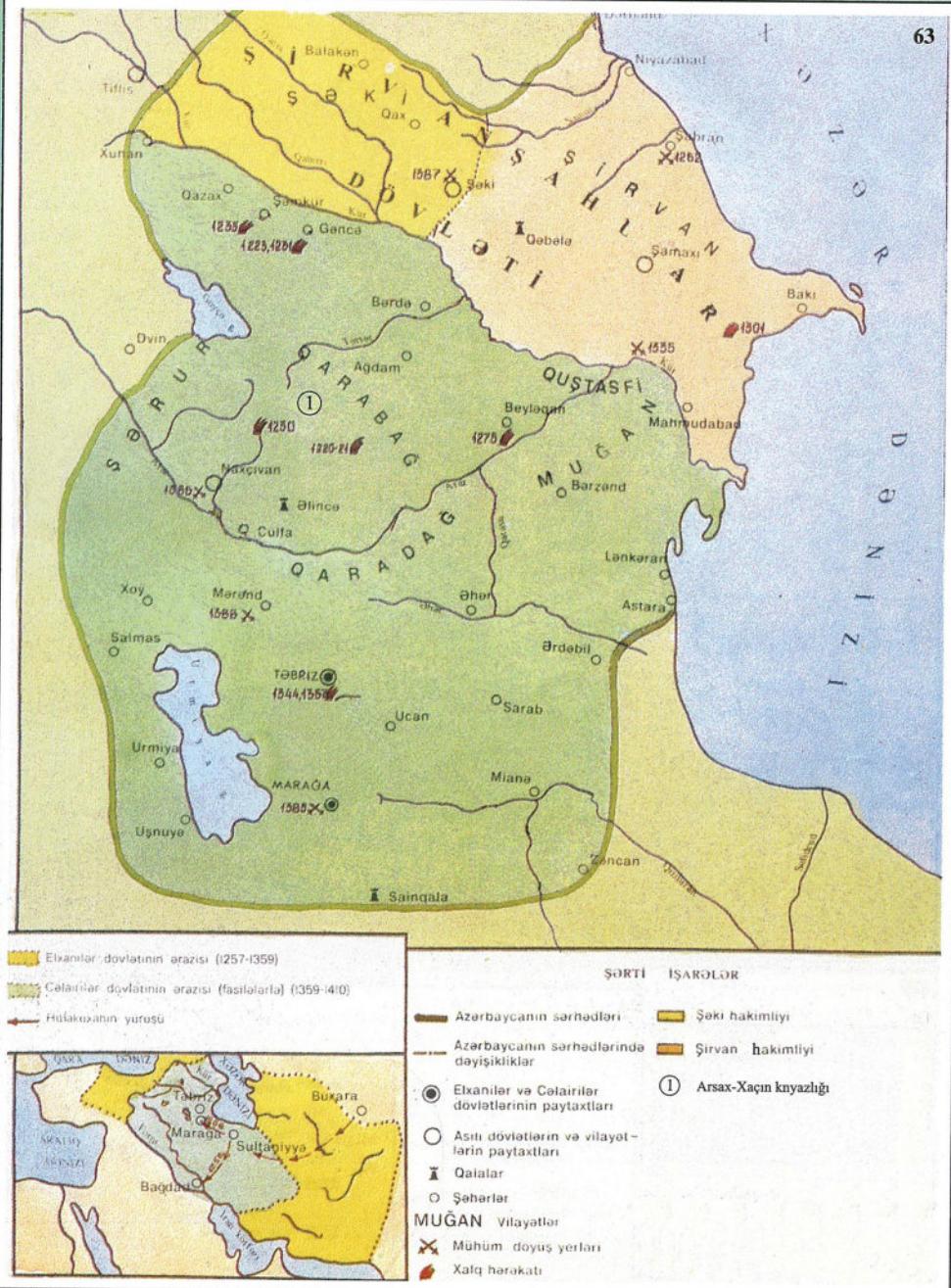
61. Mərdəkandakı dairəvi qalanın kitabəsi. Mətnə görə, Şirvansah Qorsəsb ibn Fərruxzad ibn Məniçür dövründə 600 (1203/04)-cü ildə tikilmiş bu qalanın sahibi emir İsfəhsalar İshaq ibn Kakili olmuşdur
Надпись на круглой крепости в Мардакане. Согласно надписи, владельцем этой крепости, построенной при Ширваншахе Гяршасбе ибн Фаррухзаде ибн Манучехре в 600 (1203/04) г., был эмир исфахсалар Исахаг бен Каили

60. Bakı. Mərdəkan kəndində dairəvi qala (1204)
Баку. Круглая крепость в селении Мардакан (1204)

62. Bayıl (Bakı) daşları üzərində Şirvanşahların adları və titulları (sultan, şirvansah, Yəzid, Fəribürz) həkk olunmuş kitabələrdən fragmentlər
Фрагменты надписей на Байлоских (Баку) камнях, изображающие имена и титулы Ширваншахов (султан, ширваншах, Язид, Фарiburz)

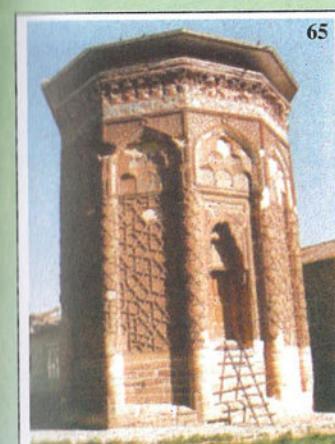

63

34

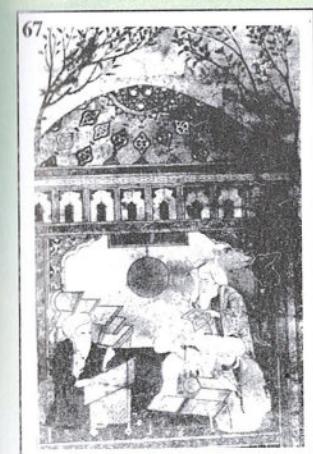
64

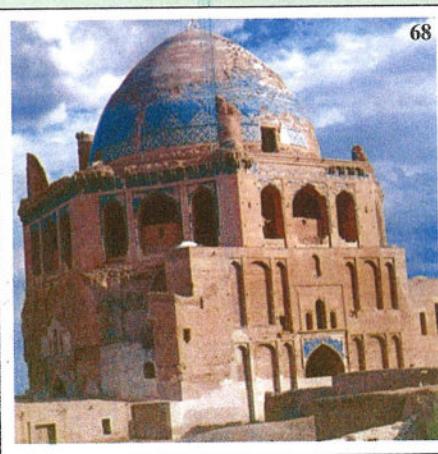
65

66

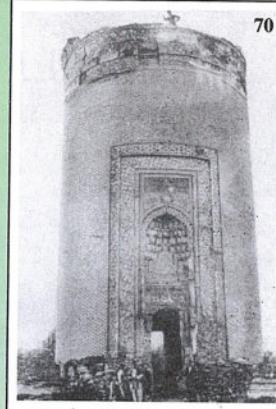
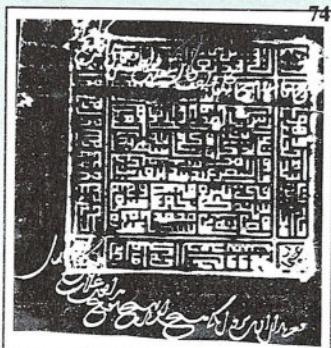
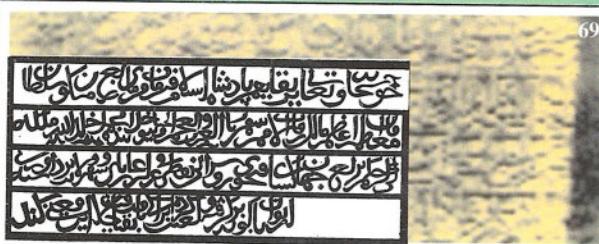

67

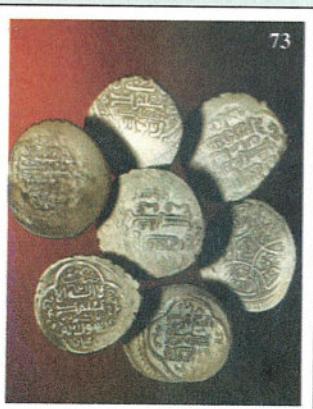
68

35

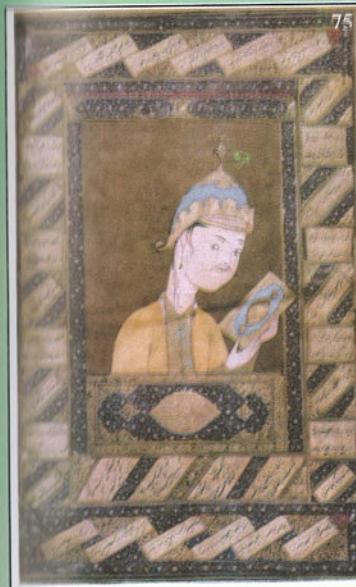
70. Arqun Xanın (1284-1291) qızının Səlmas şəhərində məqbərəsi. XIV əsr
Мавзолей дочери Архуна хана (1282-1291) в городе Салмас. XIV в.

71. Keypatu xanın (1291-1295) türk və fars dillərində yazılış fərtmanı
Указ Кейхату хана (1291-1295), написанный на тюркском и персидском языках

73. Sultan Hüseyin Cəlairinin (1374-1382) Bakıda, Şabrandə, Qarqarda, Qarağacda zərb etdirdiyi gümüş dirhamları (777/1375-1376 və 781/1379-1380)
Серебряные дирхемы, чеканенные в Баку, Шабране, Карагаче, Гаргара (в 777/1375-1376 и 781/1379-1380) при султане Гусейне Джалаири

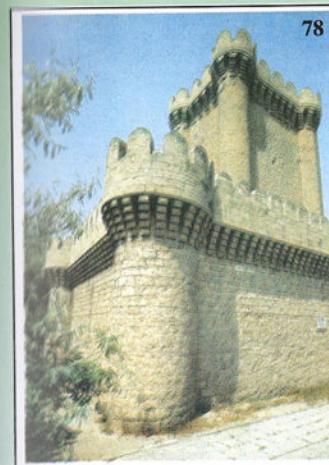
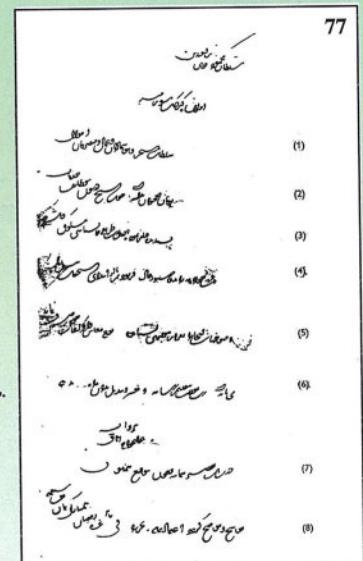
74. Sultan Əhməd Cəlairinin (1382-1410) fərtmani
Указ Султана Ахмада Джалаира (1382-1410)

75. Teymurlı şahzadəsi. Herat məktəbinin əid rəssam tərəfindən XV əsrin I rübündə çəkilmiş miniatür. Tehran Şah kitabxanası
Тимуридский принц.
Миниатюра I четверти XVI в. художника
Гератской школы. Шахская библиотека в Тегеране

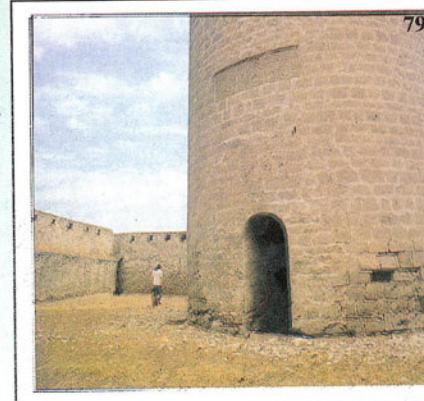
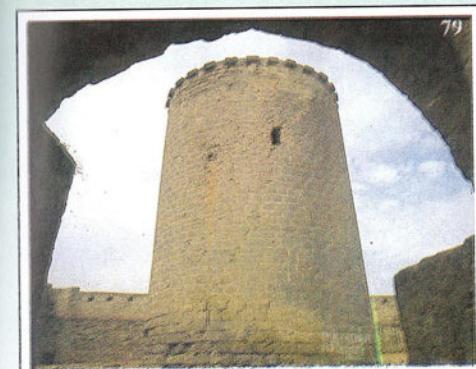

76. Qaraqoyunu Cahan şahın süzereni Teymurlı hökmərtarı Şahruxun (1404 -1447) adına Astarada 840 (1436/1437)-ci h. ildə zərb edilmiş gümüş təngə
Серебряная тенга, чеканенная в Астаре в 840(1436/1437) г. х.
на имя тимуридского правителя Шахруха (1404-1447)
- султана Джахан-шаха

77. Teymurilərin Azərbaycanda hakimi Miranşahın fərmani (1396)
Указ тимуридского правителя в Азербайджане Мираншаха (1396)

78. Baki. Ramana qalası. XIV əsr
Баку. Раманинская крепость. XIV в.

80

80. Bakı. İçerişəhər. Şirvanşahlar sarayı
Bakı. İçerişəhər. Dövrepət Şirvanişahov

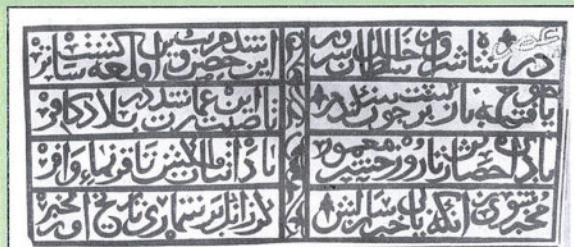

81

81. Bakı. Şirvanşahlar sarayı kompleksindəki türbənin kitabəsi.
Kitabəyə görə, türbəni 839 (1435/36)-ci ilər "an böyük
sultan, əzəmətli Şirvanşah, Allahın nəbiisinin adası, dinin
köməkçisi [!] Xəlilullah" anası və oğlu üçün tikdirmişdir
Bakı. Nadlıcısına usyanlılığına və komplekse dövrepət
Şirvanişahov. Sənədlər nadlıcısına, etmə usyanlılığınu
piyakazat postroiti dərəcələrə və məmənələrə "səməli
vəliki sultana, möguchiyi Şirvanişah, təzka proroka
Allaha, pəmənək vərə Xəlilullah [!] və 839
(1435/36) ə.

83. Dərbənd. Qırxlar qapısı üzərində kitabə. Mətnə görə, qala divarlarının bu
hissəsi 842 (1438/39)-ci ildə "Şirvanşah sultan Xəlil hökmədarın" emri
tərəfindən möhkəmləndirilmişdir

Derbənd. Nadlıcısına usyanlılığı "Gyrxlar". Sənədlər nadlıcısına, etmə usyanlılığı
"Şirvanişah sultana Xəlili-vadlyku" və 842(1438/39) ə.

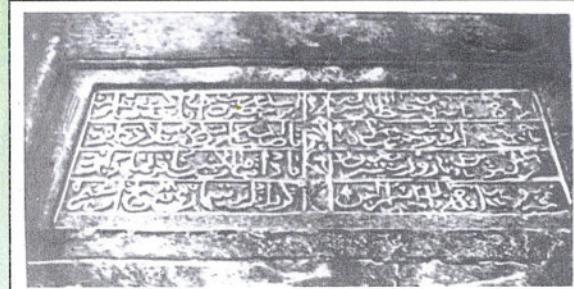

83

82

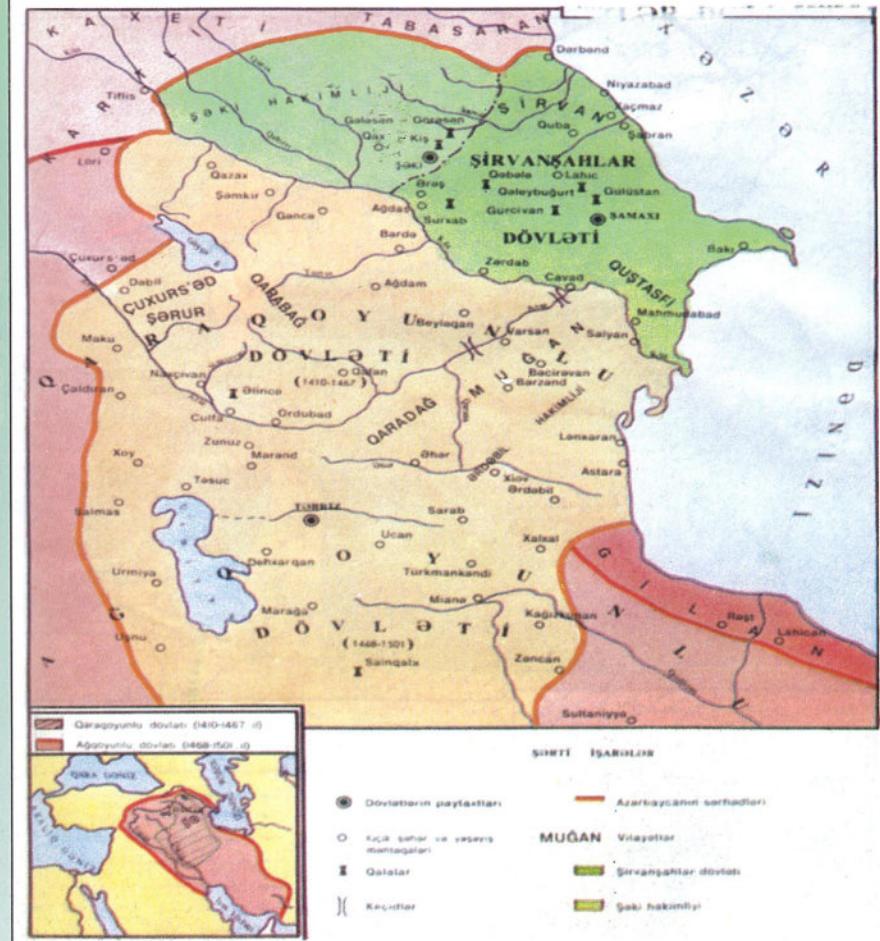
82. Əli Bayramlı rayonu. Pirhüseyn Xanəgahı
(XIII əsr) və kitabələrinən biri. Mətnə
görə, xanəgah kompleksinin əsası şirvanşah
III Fəribürz dövründə, 641 (1243/1244)-ci h.
lündə qoynulmuşdur
Ali Bayramlinский район. Ханегах
Пир Хусейн (XIII в.) и одна из его
надписей. Согласно надписи,
фундамент сооружения ханегаха был
заложен в правление ширваншаха
Фарiburza III в 641(1243/1244) г. х.

82

38

84. Azərbaycan XV əsrdə (Qaraqoyunlu, Aqqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri)
Azərbaycan in XV c. (Gosudarstva Garagoyonlu, Aggojunlu i Shirvanişahov)

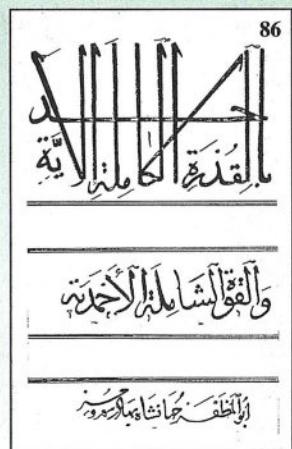

85

85. Qaraqoyunlu hökmədləri Qara Yusifin (1410-1420)
Urma və Cahanşahın (1437-1467) 868(1463/1464)-ci h.
ildə zərb etdirikləri gümüş təngələr

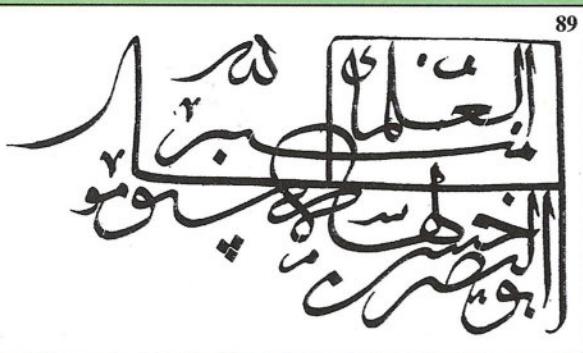
85. Qaraqoyunlu hökmədləri Qara Yusifin (1410-1420)
Urma və Cahanşahın (1437-1467) 868(1463/1464)-ci h.
ildə zərb etdirikləri gümüş təngələr

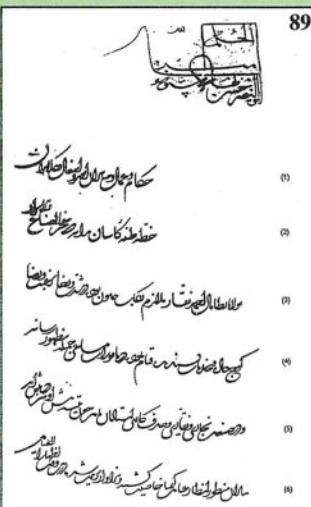
39

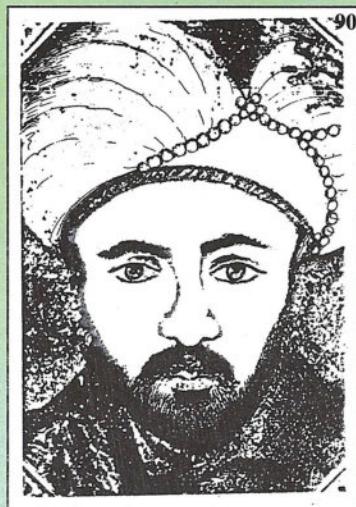
87. Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Uzun Həsən (1468-1478). 1632-ci ildə nəşr edilmiş "Res Turcicæ" adlı əsərdən
Агююнлинский владыка Султан Узун Хасан (1468-1478). Из книги, напечатанной в 1632 г. по названию "Res Turcicæ"

89. Sultan Uzun Həsənin fərmani və tuğrası
Указ и тугра Султана Узун Хасана

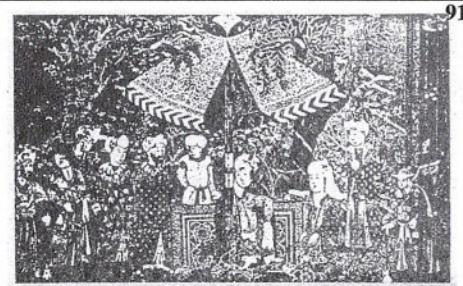

88. Sultan Uzun Həsənin bayraqlarından biri. Türkiyə. İstanbul. Topkapı sarayı muzeyi (bayraqın ölü ağıdır, yazıları isə zərlə işlənmişdir)
Одно из знамен Султана Узун Хасана. Турция. Стамбул. Музей дворца Топкапы (знамя само белое, надпись вышита золотом)

90. Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Ya'qub (1478-1490)
Агююнлинский владыка Султан Якуб-(1478-1490)

91. Sultan Ya'qub və onun sarayını eks etdirən orta əsr miniatürü
Средневековая миниатюра, изображающая Султана

92. Ağqoyunlu sultanı Rüstəm bayın (1492-1497) adına Ərzincanda zərb edilmiş gümüş təngə və onun "söyütmüz" tuğralı fərmani
Серебряная тенга, чеканенная в Арзинджане на имя агююнлинского Султана Рустам бека (1492-1497) и его указ с тугрой "созимиз" ("наше слово")

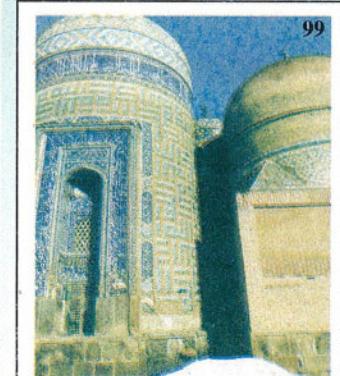
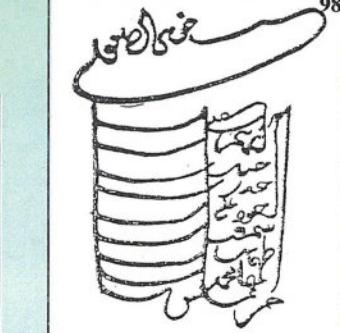
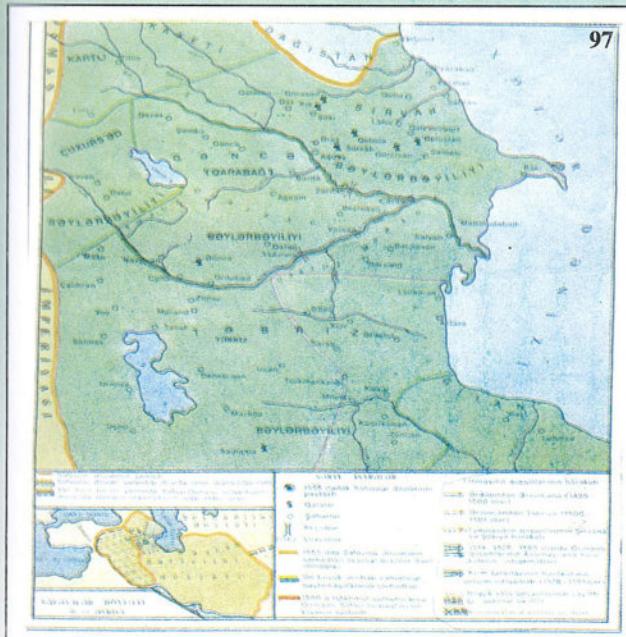
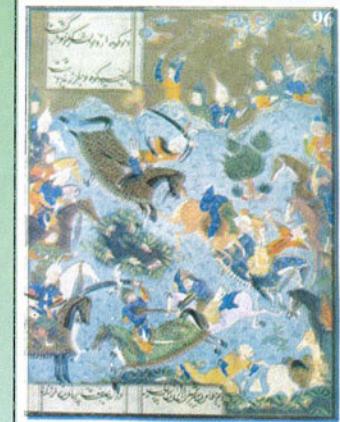

93. Şirvanşah Fərrux Yasarin (1464-1500) adına Şamaxıda kəsilmiş gümüş təngə
Серебряная тенга, чеканенная в Шамахы на имя Ширваншаха Фарруха Ясара (1464-1500)

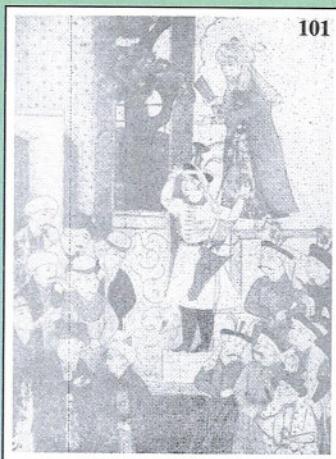
95

96. Şirvanşah Fərrux Yasarla Səfəvilərin başçısı İsmayııl arasında 1500-cü ilin sonunda Şamaxı yaxınlığında Güllüstan qalası əzəndən baş vermiş döyüş əks etdirən orta əsr miniatür. Bu döyüşdə Fərrux Yasar həlak oldu
Средневековая миниатюра, отражающая битву между ширваншахом Фаррухом Ясаром и предводителем Сефевидов Исламайлом, которая произошла в конце 1500 г. у подножья крепости Гюльстан, вблизи Шамахы. В этом сражении погиб Фаррух Ясар

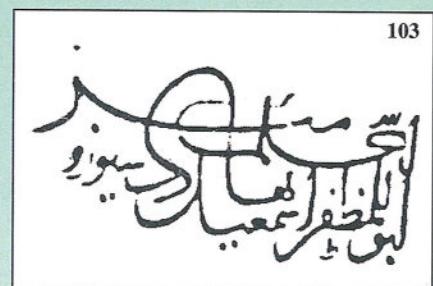
100. Şah İsmayıl Xətai -
Azerbaijan Səfəvilər
dövlətinin yaradıcısı (1500-
1524). İtaliya rəssamının
çəkdiyi şəkil (XVI əsr).
Florensiyanın Uffitsi
galereyası.
Şah İsmayıllı Xatay -
osnovatel' Azerbay-
janskogo gosudarstva
Safeviibov (1500-1524).
Kartina italianskogo
khudozhestvennika (XVI v.).
Florentsiya. Galereya
Uffizi.

101. "Şah İsmayılin adına
xütbə oxunması" orta əsr
miniatürü.
Srednevekovaya miniatyura "Чтение хутбы на
имя Шаха Исмайла".

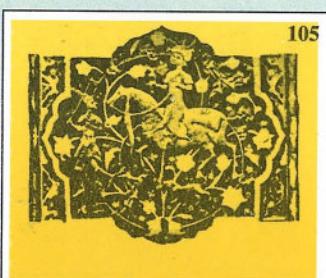

102. I Şah İsmayılin taxtı. İstanbul. Topkapı sarayı
Трон Шаха Исмайла I. Стамбул. Дворец Топкапы

103.

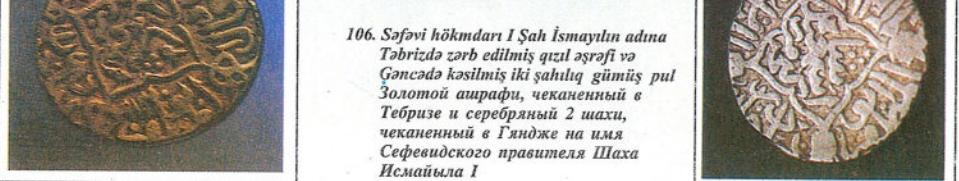
103. I Şah İsmayılin tuğrası
Tugra Shaha Ismayila I.

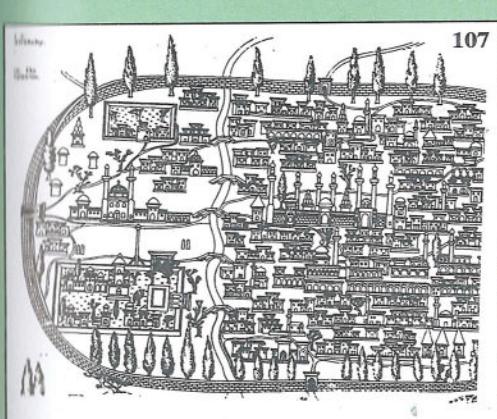
104. Şah İsmayılin Siyamonun digər
keşfiyərdən iştülüküň tətmaq
barədə Arran fərmani. Fərmanın əslİ
Matenadaranada (Ermənistən, İrəvan)
saxlanılır.
Arpanckiy ukas Shaha Ismayyla o
priyznani pravosxodstva slyashchennika
Siyamona. Original ukaza
xrap-nitisa w Matenadarane
(Armenia, Erevan)

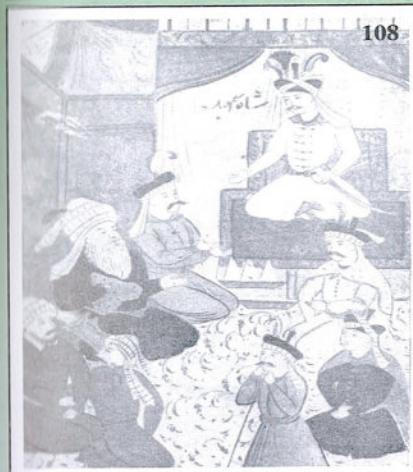
105. I Şah İsmayılin qızıl kəmərinin
toqası. 1507, Təbriz. Topkapı sarayı
muzeyi. İstanbul
Prayka zolotogo poiska Shaha
İsmayılla I. 1507, Təbriz. Muzey
dворца Топкапы. Стамбул

106. Səfəvi hökməti I Şah İsmayılin adına
Təbrizde zərb edilmiş qızıl aşrafı və
Gəncədə kəsilmiş iki şahılıq gümtüs pul
Zolotoy aysrafı, chekanennyy v
Tebrize i serебряный 2 shaxi,
chekanennyy v Gindje na imya
Safevideksogo pravitele Shaha
İsmayılla I

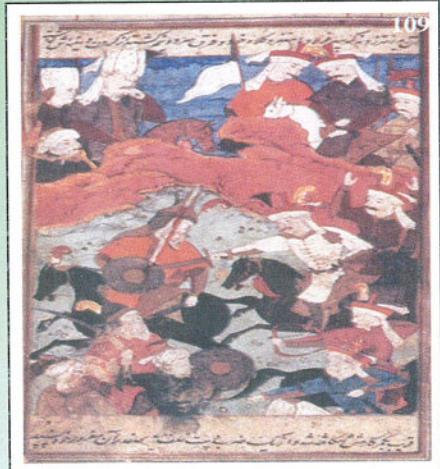

107. Təbriz şəhəri XVI əsrə N.Matrakçının miniatüründən
Город Тебриз в XVI веке. По миниатюре
Н.Матракчи

108.

108. I Şah İsmayılin Lorustan hakimi qəbul etmə
mərasimi
Прием, устроенный в честь правителя

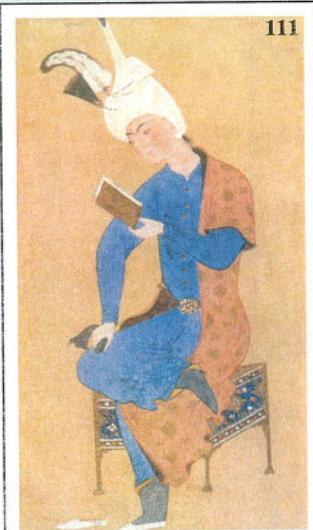
109.

109. 1514-cü il avqustun 23-də Maku şəhəri yaxınlığında
Çaldırın düzündə I Şah İsmayılin başlıqlı etdiyi Səfəvi
qoşunu ilə III Sultan Səlimin başlıqlı etdiyi Osmanlı
qoşunu arasında döyüşü təsvir edən miniatür.
Миниатюра, изображающая сцену битвы между
Сефевидским войском, возглавляемым Шахом
Исмайилом I и Османлинским войском,
возглавляемым Султаном Селимом III в
Чалдыранской равнине недалеко от города
Маку 23 августа 1514 г.

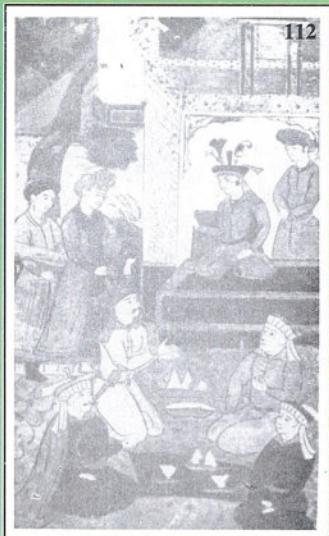

110.

110. Şah İsmayılin Osmanlı
elçiləri ilə səhbəti. Rəssamı
Zeynalabidin. XVI əsrin II
yarısı. Təbriz, məktəbi.
"Bayaz", 1601-1602 (SPb,
Dövlət Kütləvi kit.-st.)
Besseda Shaha Ismayyla c
turkezkim poslamasi.
Khudozhnik Zeynalabidin.
II polovina XVI v.
Təbrizskaya shkola.
"Beyaz". 1601-1602 (СПб,
ГПБ)

111. Şah Tahmasibin portreti.
Rəssamı Sultan Məhəmməd.
XVI əsrin 40-cı illəri. Təbriz
məktəbi.
Portret Shaha Tahmasiba.
Khudozhnik Sultan
Mukhammed. 40-e ə. XVI v.
Təbrizskaya shkola

112

112. Şah Təhmasibin tacqoyma tərasimində aid miniatüri (XVI əsr)
Miniyatürə, izobrazhaющaя коронацию Шаха Тахмасиба (XVI в.)

113. Şirvanşah II Xəlilullah dövründə (1524-1536) dair kitabə
Надпись периода правления Ширваншаха Халилуллаха II (1524-1536)

115. Səfəvi hökmərlər II Şah İsmayıla (1576-1577) aid 984(1576/1577)-cü h. ildə
Şamaxıda zərb olunmuş 2 şahılıq gümüş pul və Şah Məhamməd
Xudabəndənin (1578-1587) adına Ordubadda kəsilmiş gümüş məhəmmədi
Sərəbrinmiş 2 shaxsi, chekanenniy Shamaxha, v 984(1576/1577) ə. x. na
imya Cəfəvidskogo shaxha İsmayıla II (1576-1577) i serебряnyi
mukhammaasi, chekanenniy v Ordubade na imya Cəfəvidskogo shaxha
Muxammada Xudabendə (1578-1587)

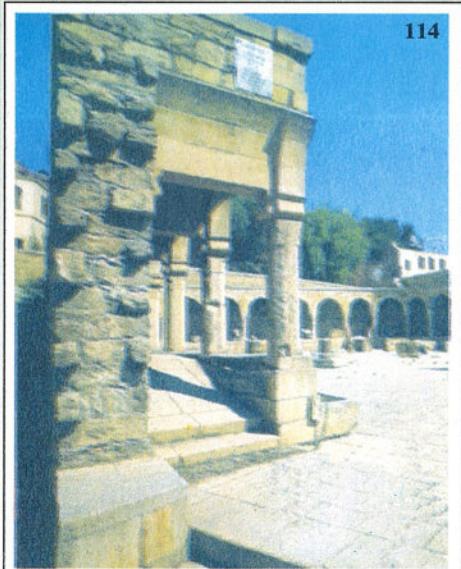
115

114. Bakı. İçəri şəhər. XVI əsrə aid
karvansara
Bakı. İcheri şeher
(Крепость). Каравансирай
XVI века

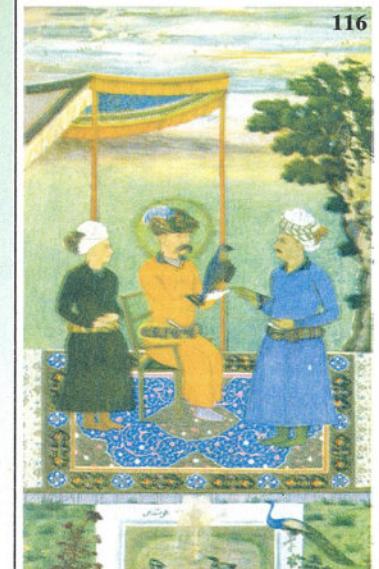

115

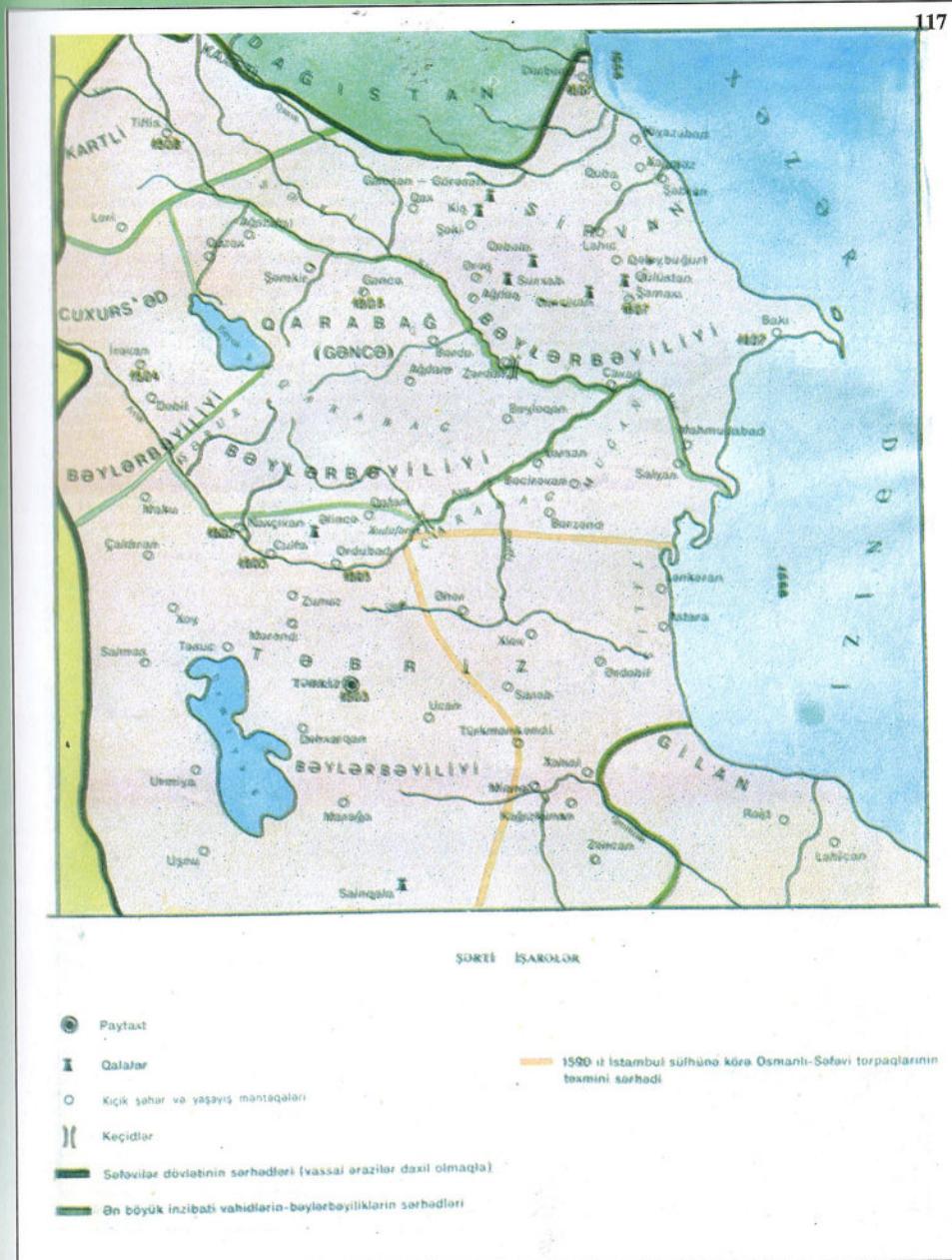
116. I Şah Abbas (1587-1629) taxtda
miniatüri (XVI əsr)
Miniyatürə "Şah Abbas I
(1587-1629) na trone" (XVI ə.)

114

116

117. Azərbaycan XVII əsrə
Azerbaijan in XVII c.

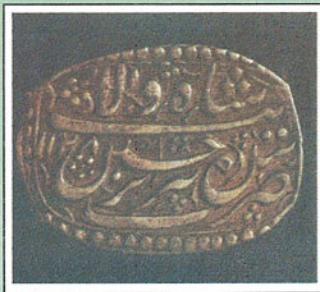
118

119

120

121

118. I Şah Səfinin (1629-1642) şəkli
Портрет Шаха Сефи I (1629-1642).

119. Səfəvi hökmərdarı Şah Sultan Hüseynin (1696-1702) şəkli
Портрет Сефевидского правителя шаха Султана Хусейна (1696-1702)

120. Şah Sultan Hüseynin adına
1130(1717/1718)-cu h. ildə Naxçıvanda
kasılmış gümüş abbası və 1128
(1715/1716) - ci h. ildə Təbrizdə
kasılmış gümüş rəşəşahı
Серебряный аббас, чеканенный в
1130(1717/1718) г. х. в Нахчыване и
серебряный панджшахи,
чеканенный в Тебризе в 1128
(1715/1716) г. х. на имя шаха
Султана Хусейна

122

121. Səfəvi şahzadəsi Əliqulu xan. Rəssamı Məhəmməd xan. 1070 (1659/1660)-ci
h. il. Tehran Şah kitabxanası
Сефевидский принц Алигулу хан. 1070
(1659/1660) г. х. Тегеранская
художник Мухаммад хан. 1070

122. Nadir şahın (1736-1747) portreti
(Azrb. Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Портрет Надир шаха (1736-1747)
(из коллекции Музея Истории
Азербайджана)

123

123. Nadir şah ordusunun döyüş səhnəsi
Сцена сражения войска Надир шаха

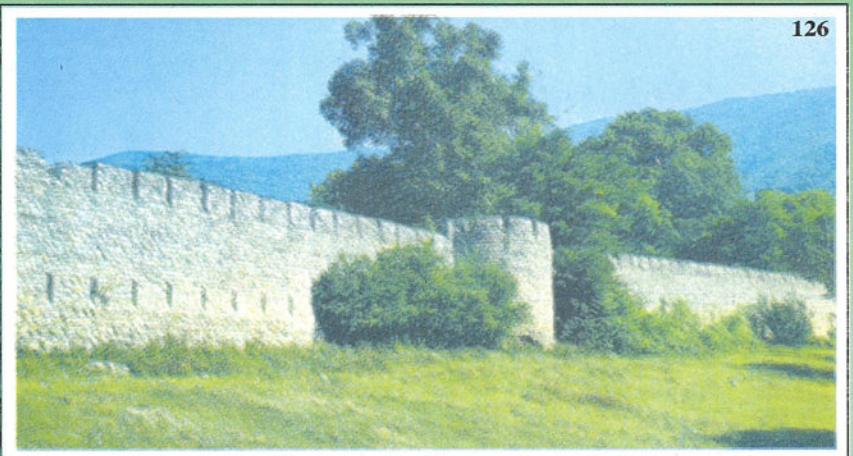
124

124. III Sam Mirzənin
(1747-1748) saray
məclisi
Приём во дворце
Сам Мирзы III
(1747-1748)

125

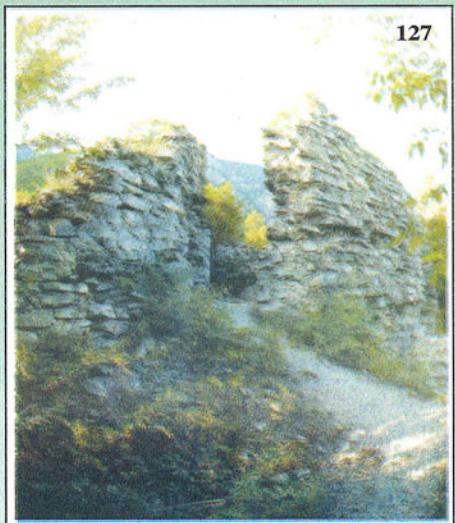
125. Azərbaycan xanlıqları XVIII əsrda
Азербайджанские ханства в XVIII веке

126

126. Şəki qala divarının görünüşü
Виды шекинских крепостных стен

127. Şəki. Kiş kəndində Gələrsən-Görərsən qalası
Шеки. Крепость "Гялярсен-Гёрерсен" ("Придешь-Увидешь") в
селе Киш

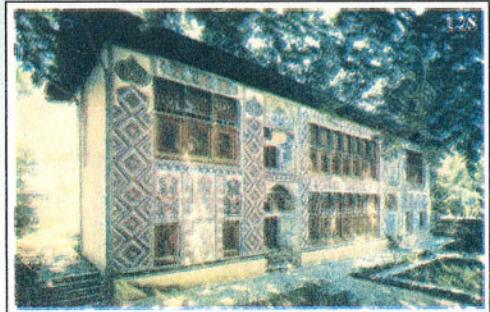
127

128. Şəki xanlarının sarayı (Şəki)
Дворец Шекинских ханов (Шеки)

129. Şəki xan sarayındaki divar rəsmləri
Стенные росписи дворца
Шекинских ханов

129

128

130

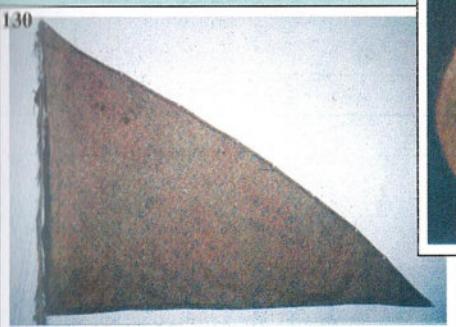
130. Şəki xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)

Знамена шекинских ханов (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

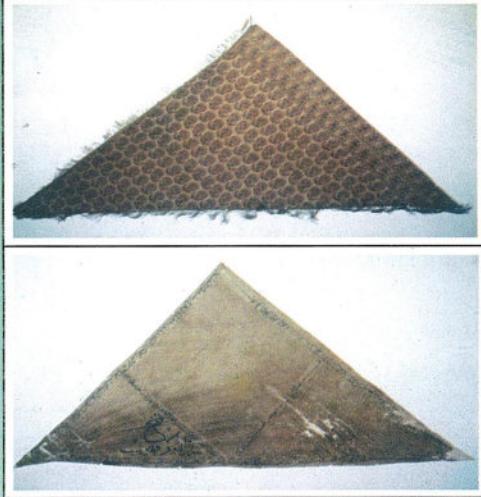
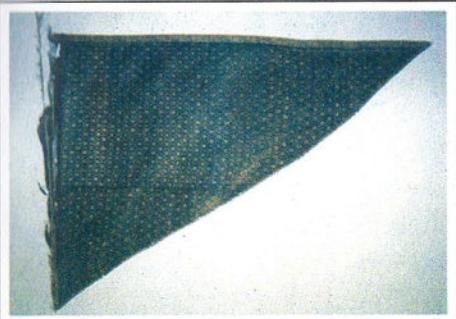
131. Şəki xanlarına məxsus Nuxada (Şəkidə) 1207(1792/1793)-ci h.
ilində zərb edilmiş mis fulus və gümüş yarım abbasi

Медный фулус и серебряный полаббасы, чеканенные в
1207(1792/1793) г. х. в Нухе (Шеки)

132. Qarabağ. Əskəran qalası (XVIII əsr)
Гарабаг. Крепость Аскеран (XVIII в.)

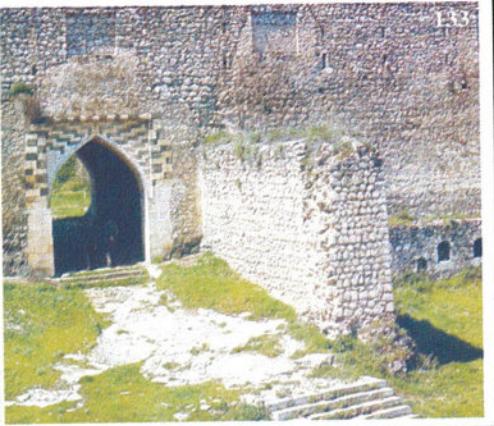

131

132

133.

133. Şuşa şəhəri qalasından görünüşlər (XVIII əsr)
Vidəsi
görədək
Şuşa
(XVIII ə.)

135. Qarabağ xanlığına aid 1119(1707/1708)-ci h. ildə Rənahabadda (Şuşada) zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный
аббасы
Гарабахского
ханства,
чеканенный в
1119(1707/1708)
г. х. в Пана-
хабаде (Шуша)

135.

134.

134. Şuşa qalasının gümüş açarı (uz. 16 sm). Qarabağlı İbrahim Xəlil xan tərəfindən 1805-ci ildə Rusiya təbəəliyini qəbul edərkən P.Sisiyanova təqdim edilmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)

Серебряные ключи (дл. 16 см) Шушинской крепости.
Преподнесены Гарабахским Ибрахим Халил ханом в 1805 г. П.Цицианову во время принятия русского подданства
(из коллекции Музея Истории Азербайджана)

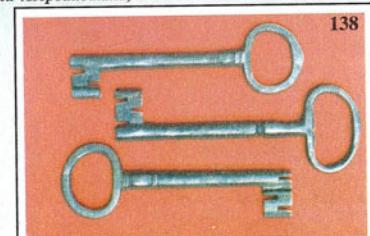
136. Rənahəli xanın qəbir dası (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Надгробие Панахали хана (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

136.

137.

137. Qarabağ İbrahim Xəlil xanının (1796-1806) zərlə naxışlanılmış dəmir şəşəri (uz. 66,3 sm) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железный жезл гарабахского Ибрахим Халил хана (1796-1806),
украшенный золотой насечкой (дл. 66,3 см) (из коллекции
Музея Истории Азербайджана)

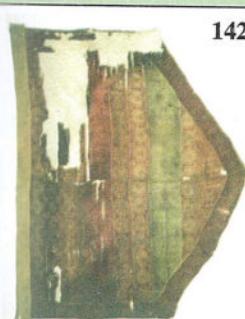
138.

138. Quba qalasının dəmirdən düzəldilmiş üç açarı (uz. 19,5 sm).
Rus general-leytenantı Bulgakov bu açarı 1806-ci ildə Quba şəhərinin işğalından sonra ildə etmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Три железных ключа (дл. 19,5 см) крепости Губа.
Взяты русским генерал-лейтенантом Булгаковым в
1806 г. после захвата города Губа (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

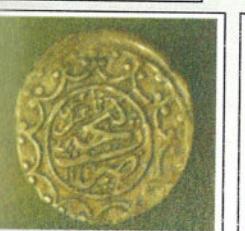
139. Quba xanlığına aid 1223 (1808/1809)-ci h. ildə Qubada zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный
аббасы
Губинских ханов,
чеканенный в 1223
(1808/1809) г. х. в Губе

140. Qubalı Fətəli xanın 1172 (1758 /1759)-ci h. ildə verdiyi fərman
Указ Фатали хана Губинского,
данний в 1172 (1758/1759) г. х.

142.

142. Gəncə qalasının dəmir açarı (uz. 23,5 sm). Rus generalı P.Sisiyanov bu açarı 1804-cü il Gəncənin işğalından sonra ələ keçirmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железные ключи Гянджинской крепости (дл. 23,5 см). Были взяты в виде трофея
русским генералом П.Цициановым после
захвата Гянджа в 1804 г. (из коллекции
Музея Истории Азербайджана)

144. Gəncə xanlığına aid 1189(1775/1776)-ci h. ildə Gəncədə zərb edilmiş gümüş abbası və yarmi abbası, mis fulus (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Серебряные
аббасы и полаббасы, медный фулус
Гянджинских ханов, чеканенные в Гяндже в 1189
(1775/1776) г. х. (из коллекции Музея Истории
Азербайджана)

141. Qubalı Fətəli xanın qəbir dası
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)

Надгробие Фатали хана
Губинского (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

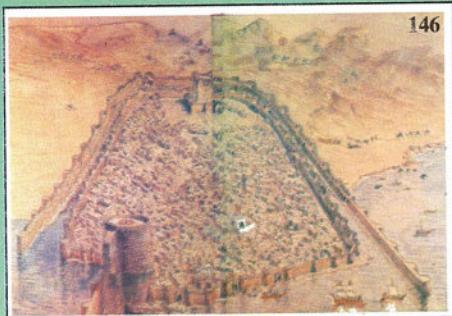

142. Gəncə xanlarının bayraqları
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамёна Гянджинских ханов (из коллекции Музея Истории
Азербайджана)

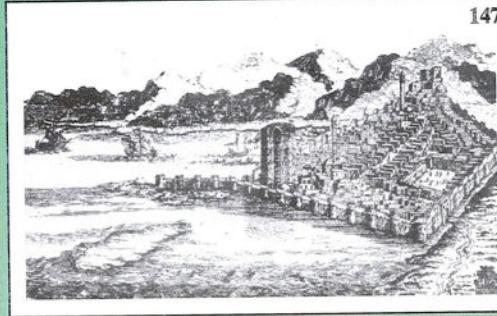
145. Cavad xanın vipsanı (uz. 170 sm)
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Бичуг Джавад хана (дл. 170
см) (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

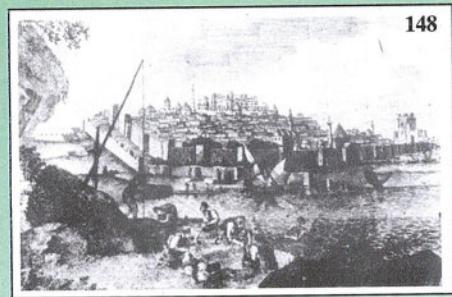
145.

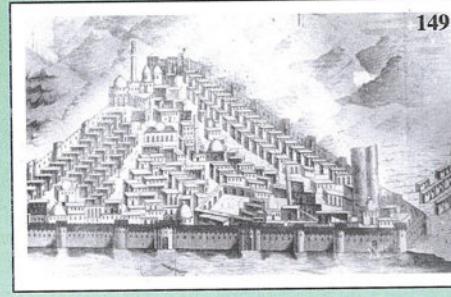
146. Bakı XVIII əsrədə. Qravyür
Баку в XVIII в. Гравюра

147. Bakı şəhər qalası. Rəssam Sergeyevin çəkdiyi qravyürdən.
1762-ci il
Город-крепость Баку. Рисунок с гравюры художника Сергеева. 1762 г.

148. Bakı, 1769-cu il. Rəssamı S.Qmelin
Баку, 1769 г. Рисунок С.Гмелина

149. Bakı XVIII əsrədə. Rəssamı E.Kempfer
Баку в XVIII в. Рисунок Э.Кемпфера

150. Bakı xanının bayraqı
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамя Бакинского хана (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

151. Bakı qalasının beş gümüş açarı.
Rus general-leytenant Bulgakov
bu aclarları 1806-ci ildə Bakının
içğalindan sonra əldə etmişdir
Пять серебряных ключа
бакинской крепости. Взяты в
1806 г. после захвата Баку
русским генерал-лейтенантом
Булгаковым

152. Bakı xanlığına aid Bakıda zərb edilmiş
mis fuluslar
Серебряные фулузы Бакинских
ханов, чеканенные в Баку

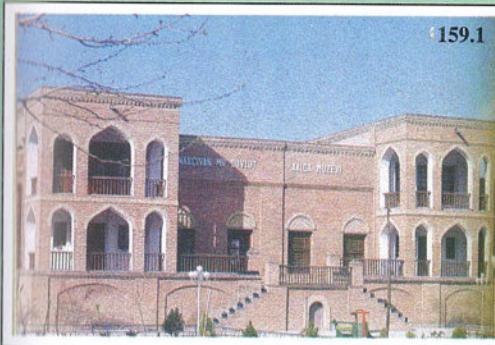
153. Bakılı Hüseyinqulu xanın general
V.Zubova bağışladığı gümüş
kübük. O dövr Bakısının rəsmi
həkk olunmuş kübükün üzərində
fars dilində "Bu Bakı şəhərinin
şəklidir" sözləri yazılıdır
Серебряный кубок,
подаренный Бакинским
Гусейнгулу ханом генералу
В.Зубову. На кубке имеется
надпись на персидском языке:
"Это изображение города
Баку"

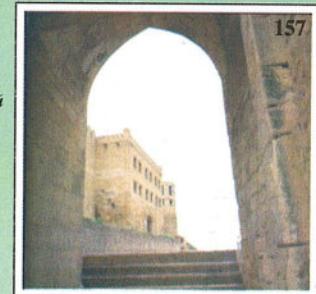
154. Şamaxı şəhəri XVII
əsrədə. Şəkil Adam
Olearinindər
Город Шамахы в
XVII в. Рисунок
Адама Олеария

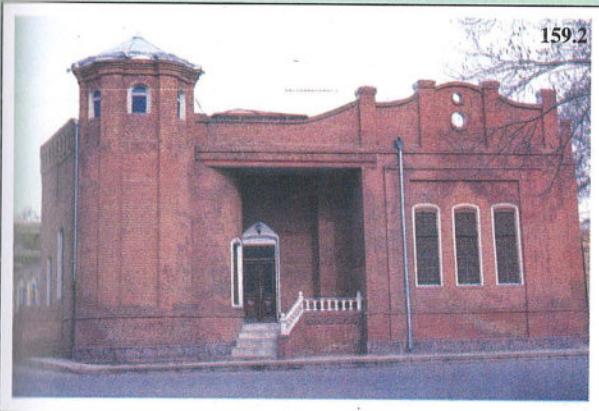
155. Şamaxı. Gülistan qalası. XVIII
əsrin rəsminindən
Шамахы. Крепость
Гюлистан. По рисунку XVIII

159.1
Dərbənd xan
sarayı
Дербендский
ханский
дворец

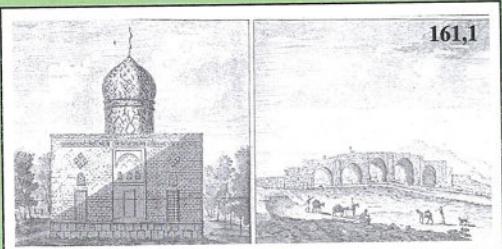
156. Şirvan xanlığına aid 1189(1775/1776)-ci h. ildə
Şamaxıda zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Ширванского ханства,
чеканенный в 1189(1775/1776) г.х. в Шамахы

159.2

158. Dərbənd xanlığına aid Dərbənddə zərb edilmiş gümüş
abbası
Серебряный аббасы Дербендского ханства,
чеканенный в Дербенде
159.1. Naxçıvan şəhərində "Xan evi" (indi Xalça
muzeyi)dir
"Ханский дом" в городе Нахчivan (ныне
Музей ковра)
159.2. Naxçıvan şəhərində XVIII əsrə aid tarixi abidası
Исторический памятник XVIII в. в городе
Нахчivan
160. Naxçıvan xanlığına aid 1190(1776/1777)-ci h. ildə
zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Нахчиванского ханства,
чеканенный в 1190 (1776/1777) г. х.

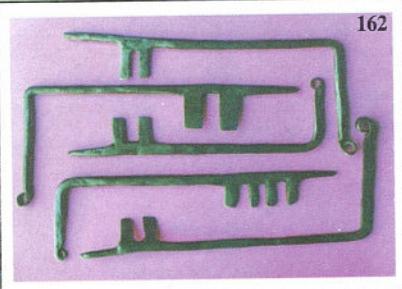

161,1

161,2

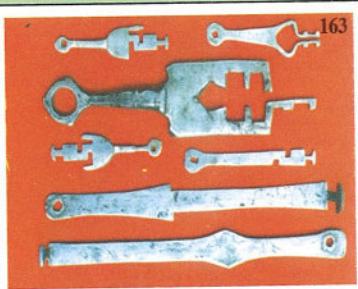

162

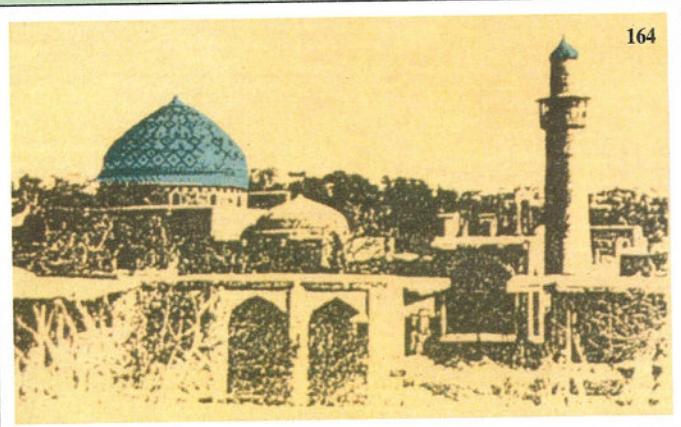
161,1. Ərdəbil XVIII
əsrində
Ардебиль в XVIII в.

161,2. Təbriz xanlığına
ait anoniim gümüş
abbasi
Анонимный
серебряный аббасы
Тебризского
ханства

164. İravan şəhəri XVIII
əsrində
Город Ереван в
XVIII в.

163

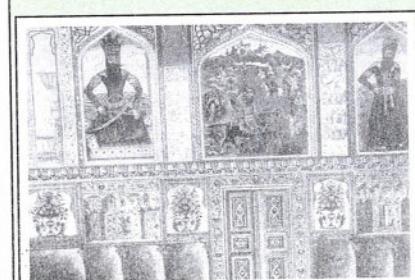
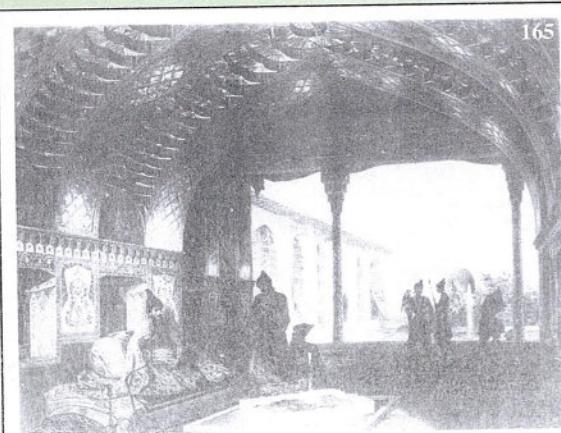

164

162. Ərdəbil qalasının dəmir
açarları (uz. 21,5-24 sm).
Rusiya-İran müharibəsi (1826-
1828) dövründə rus qoşunları
tarəfindən əldə keçirilmişdir
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Железные ключи Арда-
билской крепости (дл. 21,5-
24 см). Взяты русскими в
период второй Русско-
Иранской войны (1826-1828)
(из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

163. Təbriz və Abbasabad qalalarının
dəmir açarları. Rusiya-
İran müharibəsi (1826-1828)
dövründə rus qoşunları
tarəfindən əldə edilmişdir
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Железные ключи крепостей
Тебриз и Аббасабад. Взяты
русскими в период Русско-
Иранской войны (1826-1828)
(из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

165. İravan xanının sarayı
Дворец Иреванского хана

54

166

167

167

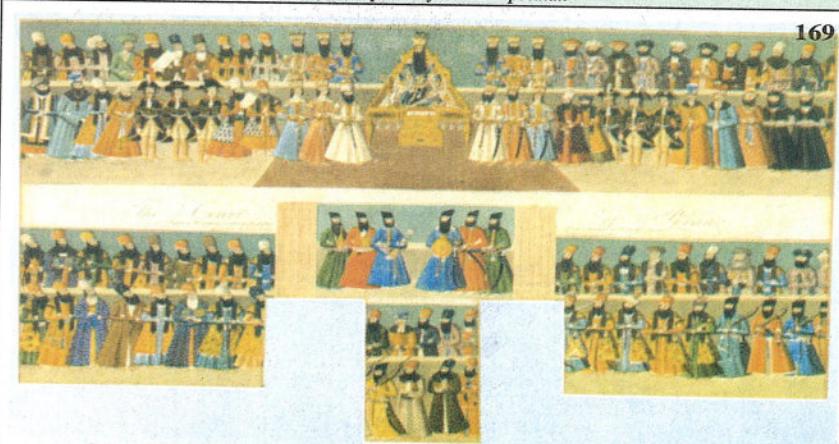
167. Aqa Məhəmməd şah
Qacar (1796-1797)
Ага Мухаммад шах
Гаджар (1796-1797)

166. İrəvan xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамёна Иреванских ханов (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

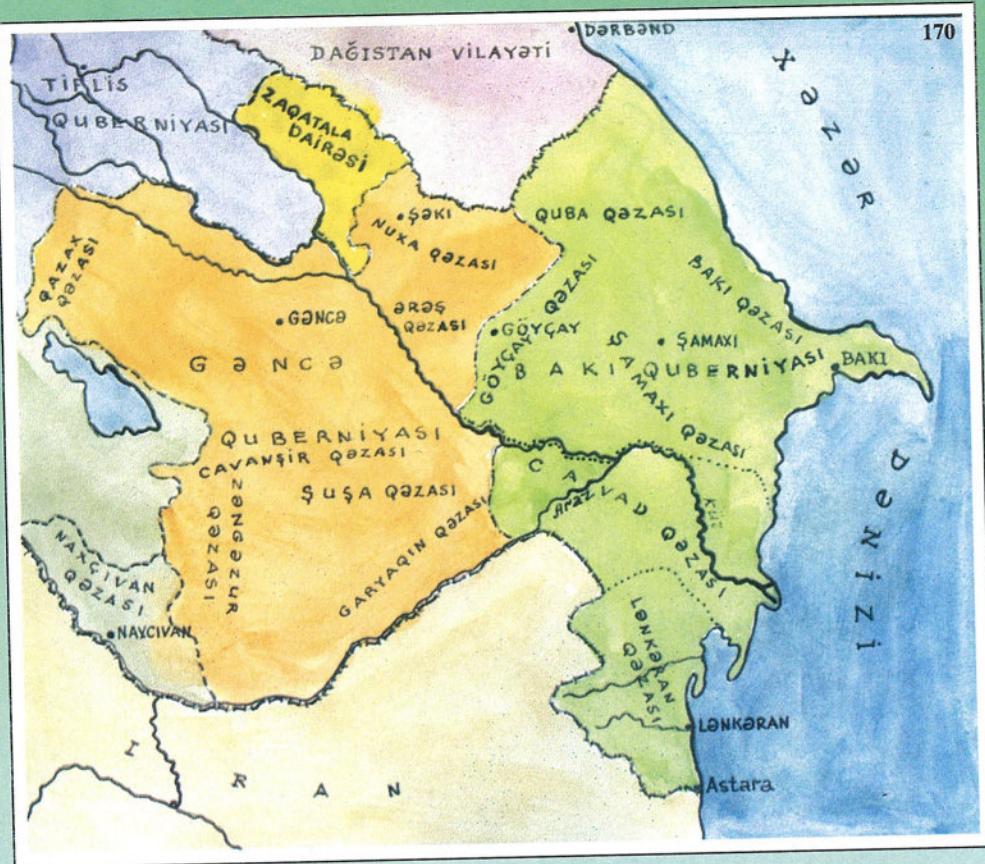

168

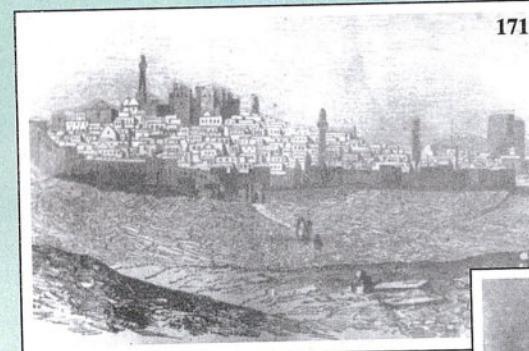
168. Fətəli şahın ə"yanları və xarici ölkə səfirləri (o cümlədən Azərbaycan xanları) ilə birlikdə şəkli.
Rəssamı Abdulla xan
(1797-1834) (Azərbay-
can Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Портрет Фатали
шаха. (1797-1834) (из
коллекции Музея
Истории Азербайд-
жана)

169

170

171

170. Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyası tərkibində
(1868-1917-ci illər inzibati bölgüsündə əsasən)
Северный Азербайджан в составе Российской
империи (на основе административного
деления 1868-1917 гг.)

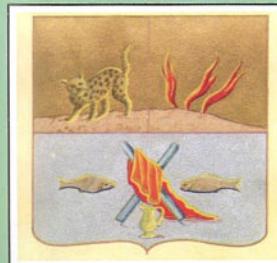
171. Bakı 1830-40-cı illərdə. Rəssamı Mounet
Баку в 1830-40 гг. Художник Моунет

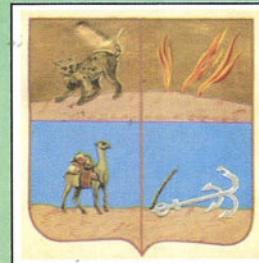
172

172. Bakı 1861-ci ildə. B. Dornun çəkdiyi qraflırdan
Баку в 1861 г. Гравюра Б.Дорна

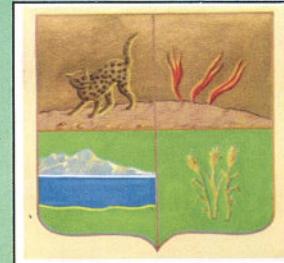
173. Cənubi Qafqaz quberniya və qəza səhərlərinin gerbləri (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Гербы губернских и уездных городов Южного Кавказа (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

1) Kaspi vilayəti. Şamaxı qəzasının
gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Шамахинского уезда (1840)

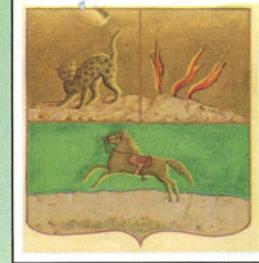
2) Kaspi vilayəti. Baki qəzasının
gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Бакинского уезда (1840)

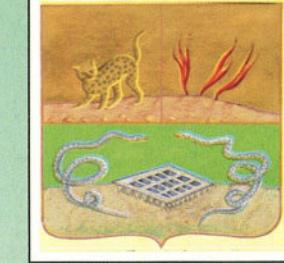
3) Kaspi vilayəti. Quba qəzasının
gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Губинского уезда (1840)

4) Kaspi vilayəti. Nuxa qəzasının
gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Нухинского уезда (1840)

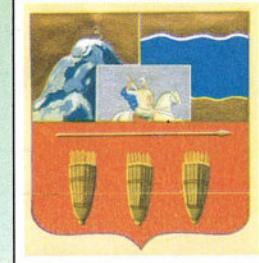
5) Kaspi vilayəti. Şuşa qəzasının
gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Шушинского уезда (1840)

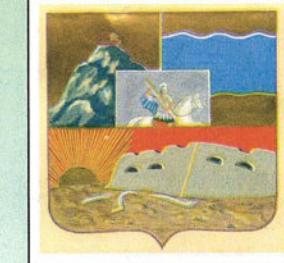
6) Kaspi vilayəti. Lənkəran
qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб
Ленкаранского уезда (1840)

7) Gürcüstan-İmeretiya quberniyası.
Yelisavetpol qəzasının gerbi (1840)
Грузино-Имеретинская
губерния. Герб
Елизаветпольского уезда (1840)

8) Gürcüstan-İmeretiya quberniyası.
Naxçıvan qəzasının gerbi
(1840)
Грузино-Имеретинская
губерния. Герб
Нахчыванского уезда (1840)

9) Gürcüstan-İmeretiya
quberniyası. Zagatala
qəzasının gerbi (1840)
Грузино-Имеретинская
губерния. Герб
Закаталского уезда (1840)

10) Şamaxı quberniyası. Baki
qəzasının gerbi (1846)
Шамахинская губерния. Герб
Бакинского уезда (1846)

11) Baki quberniyasının gerbi (1859)
Герб Бакинской губернии (1859)

12) Yelisavetpol quberniyasının gerbi (1868)
Герб Елизаветпольской губернии
(1868)

174. Russiya imperiyasına məxsus dövlət kredit biletı
Государственный кредитный билет
Российской империи

175. Bakı şəhər Dumasının binası
Здание Бакинской городской Думы

176. Bakı şəhər idarəsinin pulları (1918)
Денежные знаки Бакинской Городской Управы (1918)

177. Səttar xan, 1905-1911-ci illər İran inqilabının və
Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkatın rəhbəri
Səttarxan - préfet İranlıya, Xatırdaş və Kirovgradski deputat
Səttarxan - предводитель Иранской
революции и демократического движения в
Южном Азербайджане в 1905-1911 гг.

178. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin yaradılması haqqında
bəyannamə (aprel 1918)
Декларация об образовании Бакинского Совета
Народных Комиссаров (апрель 1918)

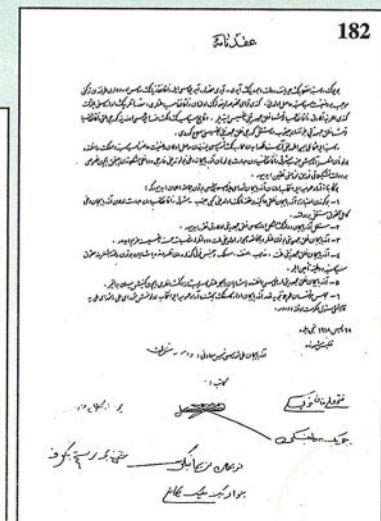

179. Bakı Xalq
Komissarları
Sovetinin pul
nişanları
Денежные зна-
ки Бакинского
Совета Наро-
дных Комис-
саров

180. Azərbaycanın xəritəsi. 1920-ci il 15 yanvar-təqviyi
Карта Азербайджана. Адрес-календарь 1920 г.

181. Tiflisdə Azərbaycan İstiqlal bəyannaməsinin e"lan edilməsi
(28 may, 1918)
Провозглашение акта независимости Азербайджана в
Тифлисе (28 мая 1918 г.)

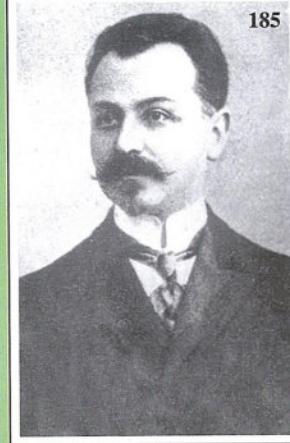

184

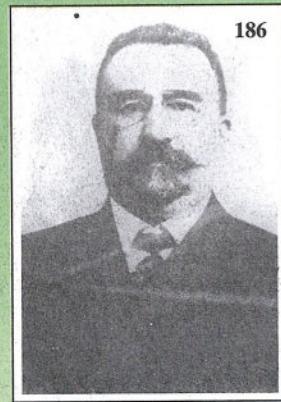
183

183. Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət bayragı
Государственный флаг Азербайджанской Республики

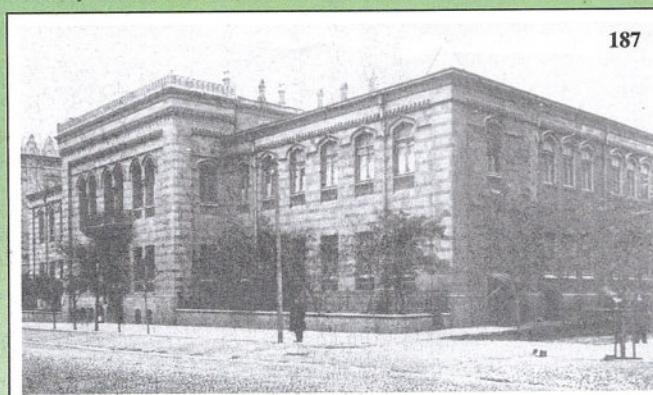

185

184. Məmməd Əmin Rəsulzadə -
Azərbaycan Milli Şurasının sədri
Мамед Эмин Расулзаде - председатель Национального Совета Азербайджана

186

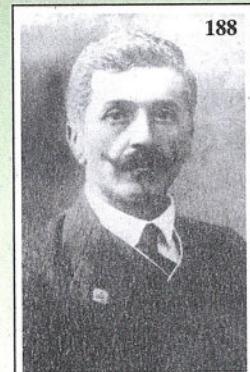

187

187. Azərbaycan Parlamentinin binası (1918-1920)
Здание Азербайджанского парламента (1918-1920)

186. Əlimərdan bəy Topçubaşov -
parlamentin sədri
Алимардан бек Топчубашев -
председатель парламента

188. Həsən bəy Agayev - parlament
sədrinin müavini
Гасан бек Агаев - заместитель
председателя парламента

188

189

190

190. Məmməd Yusif Cəfərov -
parlament sədrinin müavini
Мамед Юсиф Джабаров -
заместитель председателя парламента

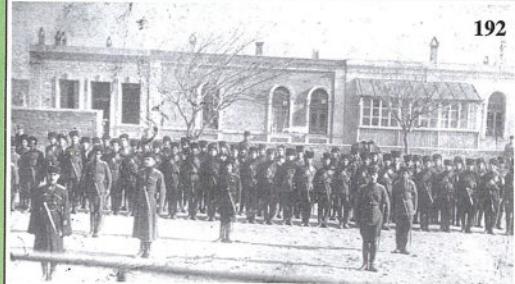
188. Həsən bəy Agayev - parlament
sədrinin müavini
Гасан бек Агаев - заместитель
председателя парламента

188. Həsən bəy Agayev - parlament
sədrinin müavini
Гасан бек Агаев - заместитель
председателя парламента

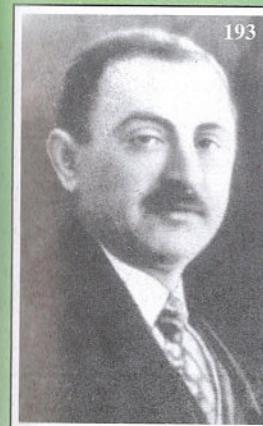
191

191. Parlament üzvləri
Члены Парламента

192

192. Parlamentin müdafiə dəstəsi
Охрана парламента

193

193. Nəsib bəy Yusifbəyli - nazirlər
şurasının sədri
Насиб бек Усуббеков - председатель Совета Министров

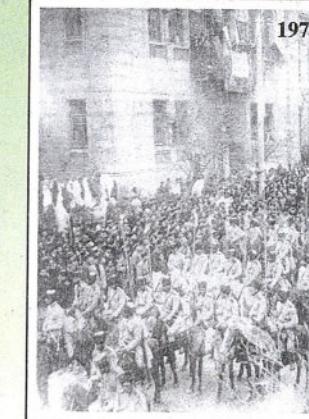
194

194. Nazirlər kabinetinin icası
Заседание кабинета министров

195. Səməd ağa Mehmandarov - hərbi
nazir
Самед ага Мехмандаров -
военный министр

195

197

197. Azərbaycan ordunun hissələri Bakının
Nikolayevski (indiki İstiglaliyyət)
küçəsindən keçərkən. Mart, 1919-cu il
Отряды азербайджанской армии на
улице Николаевской (ныне
Истиглалийет) в городе Баку.
Март, 1919 г.

196

61

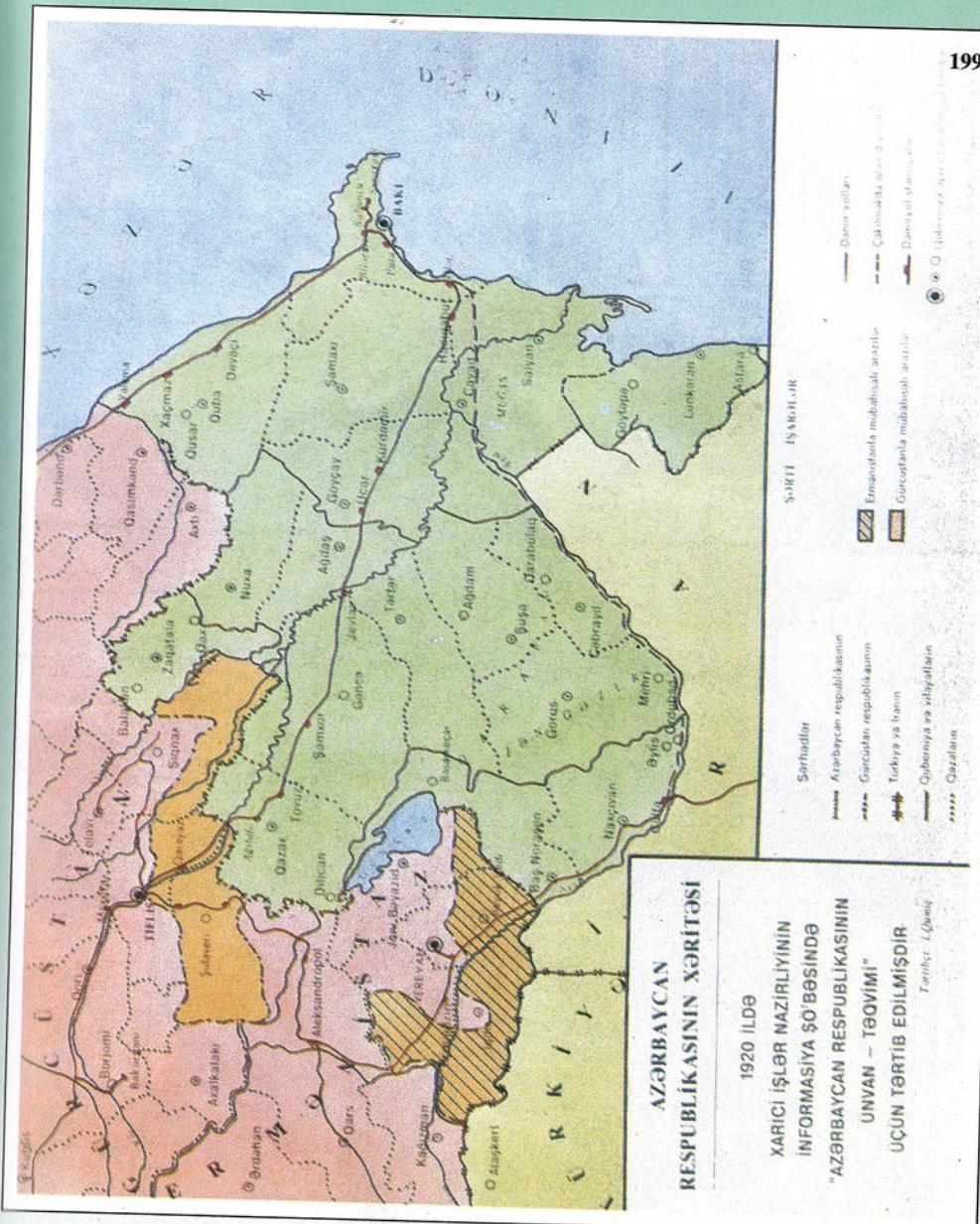
60

198. Azərbaycan Cumhuriyətinin pul nişanları və poçt markaları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Денежные знаки и почтовые марки Азербайджанской Республики (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

AZƏRBAYCANIN İLK POÇT MARKALARI • 80 IL

199

199. Azərbaycan Cumhuriyətinin xəritəsi (1920)
Карта Азербайджанской Республики (1920)

200

200. Azərbaycan SSR-nin dövlət bayraqı
Государственный флаг Азербайджанской ССР

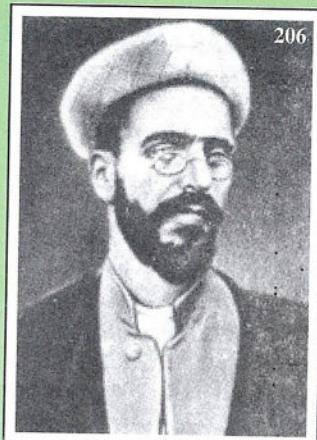
201

201. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti (İSC) hökumətinin ilk tərkibi
(1920)
Состав первого правительства Азербайджанской ССР (1920)

205

205. Nəriman Nərimanov - Azərbaycan İSC hökumətinin ilk sədri
Нариман Нариманов - первый председатель правительства Азербайджанской ССР

206

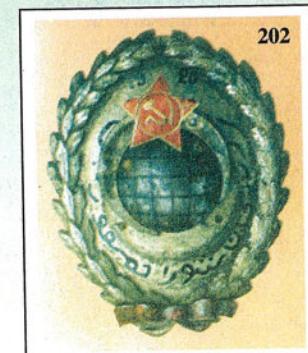
206. Şeyx Məhəmməd Xiyabani - Cənubi Azərbaycan Milli Azadlıq Həqiqatının rəhbəri (1920)
Шейх Мухаммад Хиабани - предводитель национально-освободительного движения в Южном Азербайджане (1920)

207

207. Azərbaycan İSC ilk Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin birinci iclası (1921)
Первое заседание первого Центрального Исполнительного Комитета Азербайджанской ССР (1921)

202. Azərbaycan İSC "Fəxri proletar döş nişanı". 1920
Почетный пролетарский нагрудный знак
Азербайджанской ССР. 1920

203 Azərbaycan İSC "Qırmızı bayraq" ordəni. 1920
Орден "Красное Знамя"
Азербайджанской ССР. 1920

204. Azərbaycan İSC-in "Əmək ordəni". 1922-ci il
"Орден труда"
Азербайджанской ССР. 1922 г.

208

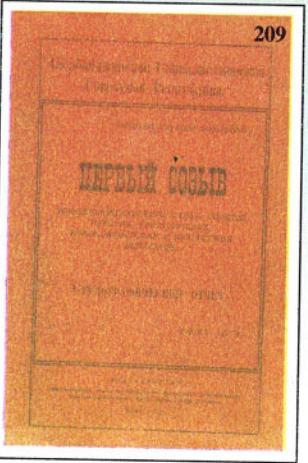

208. Azərbaycan İSC-nin dövlət gerbi
(1921- 1927)

Государственный герб
Азербайджанской ССР (1921- 1927)

209. Azərbaycan İSC-in ilk konstitusiyası
(1921) haqqında qərarın stenogrammasının üz qəbığı

Титульный лист стенограммы постановления о первой Конституции Азербайджанской ССР (1921)

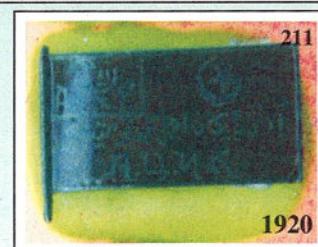

209

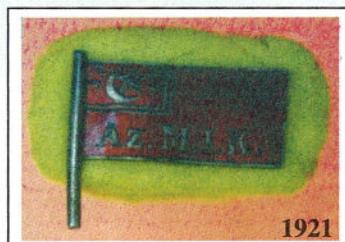
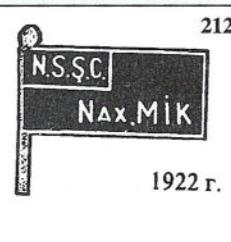
210. Azərbaycan İŞC-nin pul nişanları (1920-1922)
Денежные знаки Азербайджанской ССР (1920-1922)

211. Azərbaycan Sosialist Şura
Cümhuriyyətinin deputat nişanları
Депутатские значки
Азербайджанской ССР

212. Naxçıvan Sosialist Şura
Cumhuriyyətinin deputat nişanı
Депутатский значок
Нахчыванской ССР

66

213

213. Azərbaycan İŞC-pi poçt markaları (1920-1922)
Почтовые марки Азербайджанской ССР (1920-1922)

67

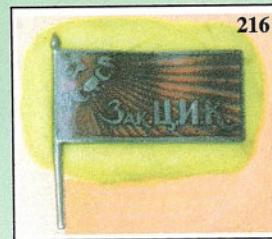
214. ZSFSR MİK-in bayraqtı
Депутатский значок ЦИК ЗСФСР

214. ZSFSR MİK-in bayraqtı
Знамя ЦИК
ЗСФСР

215. ZSFSR-in gerbi
Герб ЗСФСР

215

216. ZSFSR-in pul nişanları
Денежные знаки ЦИК СССР

219. "Azərbaycan Limanlarının Qrup Komitəsi"nin bayraqı (ZSFSR) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамя "Группы азербайджанских Портов" (ЗСФСР) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

218. Azərbaycan SSR MİK-in keçici bayraqı
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Переходящее знамя ЦИК Азербайджанской
ССР (из коллекции Музея Истории
Азербайджана)

218

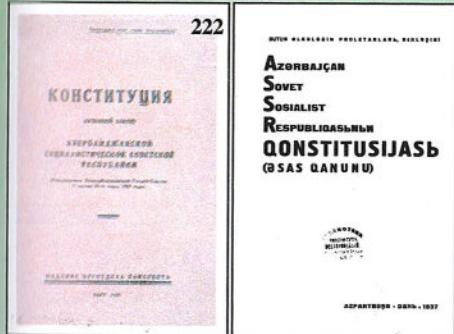

220. Azərbaycan İctimai Şuraların
Cumhuriyyətinin qerbi (1927-1930)
Герб Азербайджанской ССР
(1927-1930)

221. Azərbaycan Sosialist Şura Cumhuriyyətinin qerbi (1931-1937)
Герб Азербайджанской ССР
(1931-1937)

222. Azərbaycan SSR-in konstitusiyaları
(1929, 1937)
Конституции Азербайджанской
ССР (1929, 1937)

222
AZƏRBAYCAN
SOVET
SOSIALIST
REPUBLICASININ
QONSTITUSIJASЫ
(QAS QANUNU)

223. SSR Dövlət Bankının 1937-1938-ci illərə aid pul nişanları
Денежные знаки 1937-1938 гг. Государственного
Банка СССР

224

224. Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi
İdarəsinin və Mərkəzi İcraiyyə
Komitəsinin döş nişanları
Нагрудные знаки ГПУ и ЦИК
Азербайджанской ССР

225. Azərbaycan SSSC-nin "Qırımız etək
bayraqı" ordeni (1929)
Орден Трудового Красного
Знамени Азербайджанской ССР
(1929)

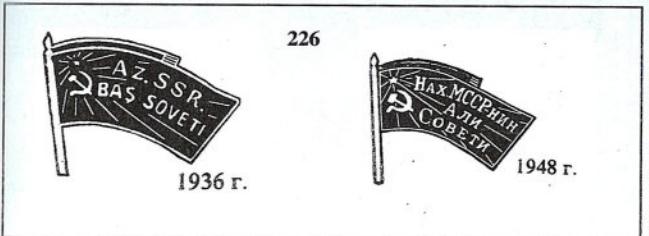
225

226. Azərbaycan SSR Baş Soveti və
Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin
deputat nişanları
Депутатские значки Главного
Совета Азербайджанской ССР
и Верховного Совета
Нахчыванской АССР

227. Azərbaycan SSR-in ikinci
dünya müharibəsi dövründən aid
bayraqlar (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Из знамен
Азербайджанской ССР
периода второй мировой
войны (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

226

1948 г.

227

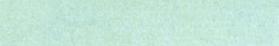
228. Seyid Cəfər Pişəvəri - Cənubi Azərbaycan Milli Hökumətinin sədri (1945-1946)
Сейид Джадар Пишавари - Председатель Национального Правительства Южного Азербайджана (1945-1946)

229. "Səttar xan" ordeni (Təbriz, 1946)
Орден "Саммап хан" (Тебриз, 1946)

230. Cənubi Azərbaycan Milli Hökumətinin pul nişanları
Денежные знаки Национального Правительства Южного Азербайджана

231. SSR-i-nin dövlət pul nişanları (1947, 1961)
Государственные денежные знаки СССР (1947, 1961)

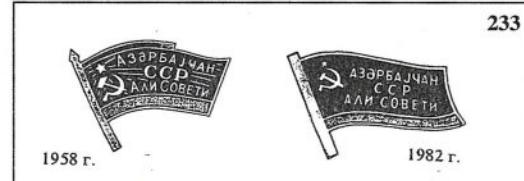
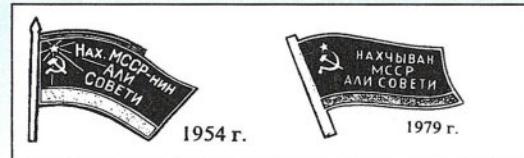
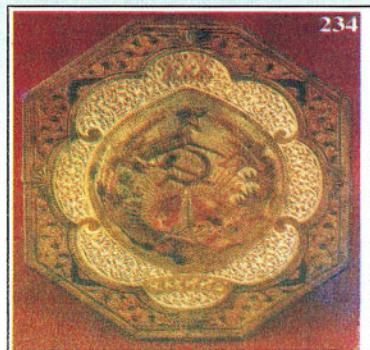

232. Azərbaycan SSR-in 40 illiyinə xatır medalı
Памятная медаль в честь 40-летия Азербайджанской ССР

233. Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR Ali Sovetlərinin deputat nişanları
Депутатские значки Верховных Советов Азербайджанской ССР и Нахчыванской МССР

234. Azərbaycan SSR-nin gerbi. Dağıstan zərgər-həkkəkləri respublikanın 30-cu ildönümü
münasibətilə sümük və mina ilə işləmişlər (1950)
Герб Азербайджанской ССР, исполненный ювелирами Дагестана, резчиками по кости и эмали, в честь 30-й годовщины республики (1950)

235. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı
Государственное знамя Азербайджанской Республики

236. Azərbaycan Respublikasının Dövlət qerbi
Государственный герб Азербайджанской Республики

237

КОНСТИТУЦИОННЫЙ АКТ

О ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜSTƏQİLLİYİ HAQQINDA

KONSTITÜSİYA A K T I

AZƏRNƏŞİF - 1991

237. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi haqqında konstitüsiya aktının titul vəzifəsi (18 oktyabr 1991-ci il)
Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики (титульный лист). 18 октября 1991 г.

238. Azərbaycan Respublikasının pul nişanları
Денежные знаки Азербайджанской Республики

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNI

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üç rəngli bayraqınla məs'ud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstən,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir mahəbbət
Sinəndə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayraqını yüksəltməyə,
Cümlə gəncər müştəqdir!
Şanlı Vətən, Şanlı Vətən,
Azərbaycan, Azərbaycan!

238

239. Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni
Государственный гимн Азербайджанской Республики

240

240. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev andığında mərasimində (1993) Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев во время инаугурации (1993)

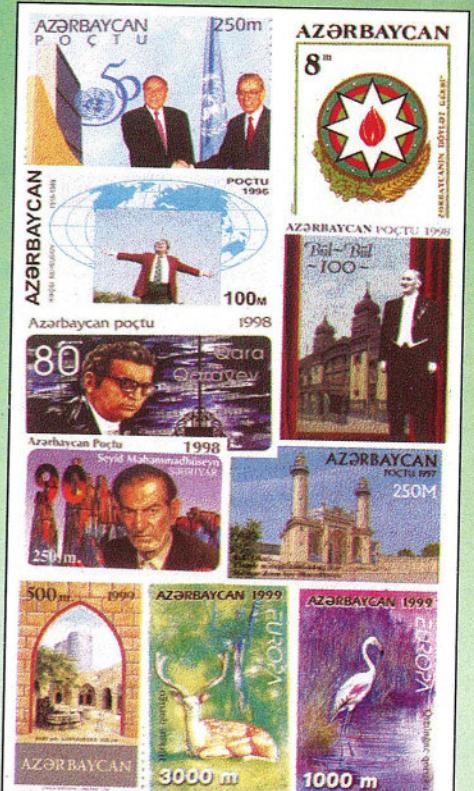
241

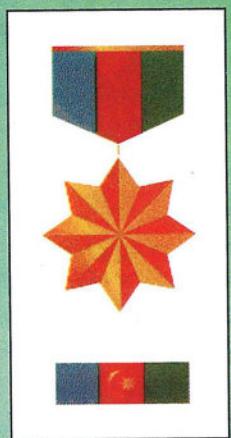
241. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin icra Aparatının binası Ədəm İstiliklər Mərkəzi Zdanie Ispolnitel'nogo Apparata Prezidenta Azərbaydzhanskoye Respubliky

242. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında müşavirə Zasedanie pri Prezidente Azərbaydzhanskoye Respubliky

243. Azərbaycan Respublikasının poçt markaları
Почтовые марки Азербайджанской Республики

Azərbaycanın milli qəhrəmanının "QIZIL ULDUZ" medalı
Медаль "ЗОЛОТАЯ ЗВЕЗДА"
национального героя Азербайджана

"ŞÖHRƏT" ordəni
Орден "СЛАВА"

"AZƏRBAYCAN BAYRAĞI" ordəni
Орден "АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ЗНАМЯ"

"İSTİQLAL" ordəni
Орден "НЕЗАВИСИМОСТЬ"

"ŞAH İSMAYIL" ordəni
Орден "ШАХ ИСМАИЛ"

"TƏRƏQQİ" medali
Медаль "ПРОГРЕСС"

"HƏRƏVİ XİDMƏTLƏRƏ GÖRƏ" medali
Медаль "ЗА ВОЕННЫЕ ЗАСЛУГИ"

"SƏRHƏDDƏ FƏRQƏLNƏMƏYƏ GÖRƏ" medali
Медаль "ЗА ОТЛИЧИЕ НА ГРАНИЦЕ"

245. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (parlamentinin) binası
Здание Милли Меджлиса (парламента) Азербайджанской Республики

246. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclası
Заседание Милли Меджлиса Азербайджанской Республики

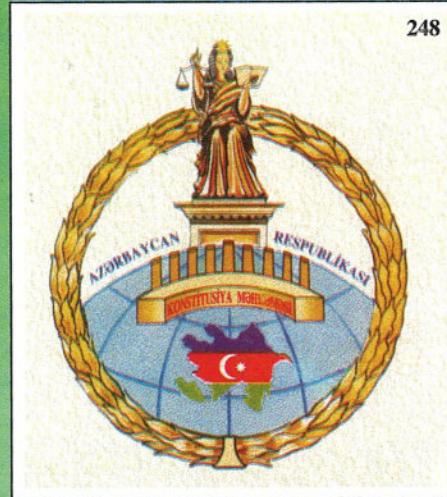

247

**АЗӘРБАЙЧАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУСИЯСЫ**

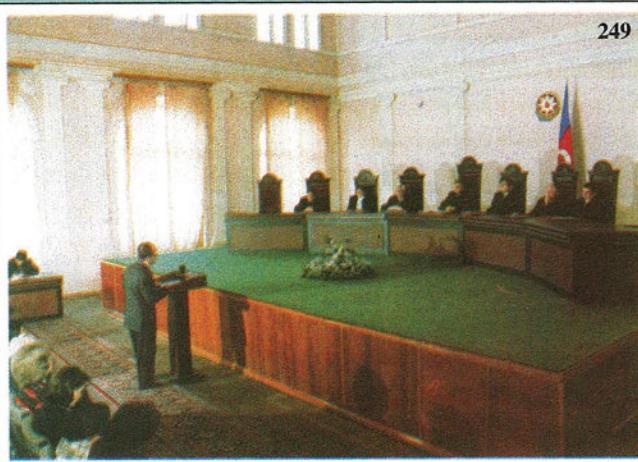
Азәрбайҹан Республикасынын Президентин
Избэрлөр Одағының сыйлығы ишлә Азәрбайҹан
Республикасынын Конституциясын таңдауда да мөхәббәттә
башмакдан ошында төрөтүлгөн. Төрөтүлгөн шыны
Төрөтүлгөн шынында 12-нче көнчүгүлдөн
Азәрбайҹан Республикасы референдумунда
забарыл олгуулушаңыр
1995-киң ишкөндири 27-дөн
түсөлдөл чынчыладып

Башы—1995

248

247. Müstaqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası
(12 noyabr, 1995)
Первая конституция независимой Азербайджанской
Республики (12 ноября, 1995)

249

249. Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin iclası
Заседание Конституционного
Суда Азербайджанской Рес-
публики

250

250. Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin binası
Здание Конституционного
Суда Азербайджанской Рес-
публики

248

251. Azərbaycan Respublikasının gömrük xidməti
Таможенная служба Азербайджанской Республики

251

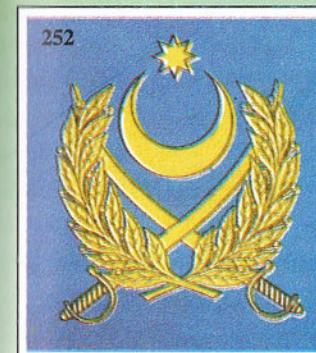

Dövlət Gömrük Komitəsi
Государственный Таможенный Комитет

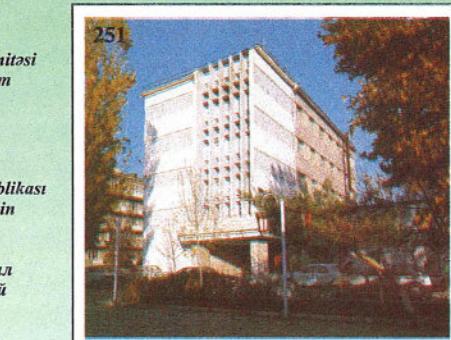
251

Bakı Baş Gömrük İdarəsi
Главное Бакинское Таможенное Управление

Naxçıvan Gömrük Komitəsi
Таможенный Комитет
Нахчывана

251

252

252. Azərbaycan Respublikası
Silahlı Qüvvələrinin
hərbi parady
Военный парад
Вооруженных Сил
Азербайджанской
Республики

252

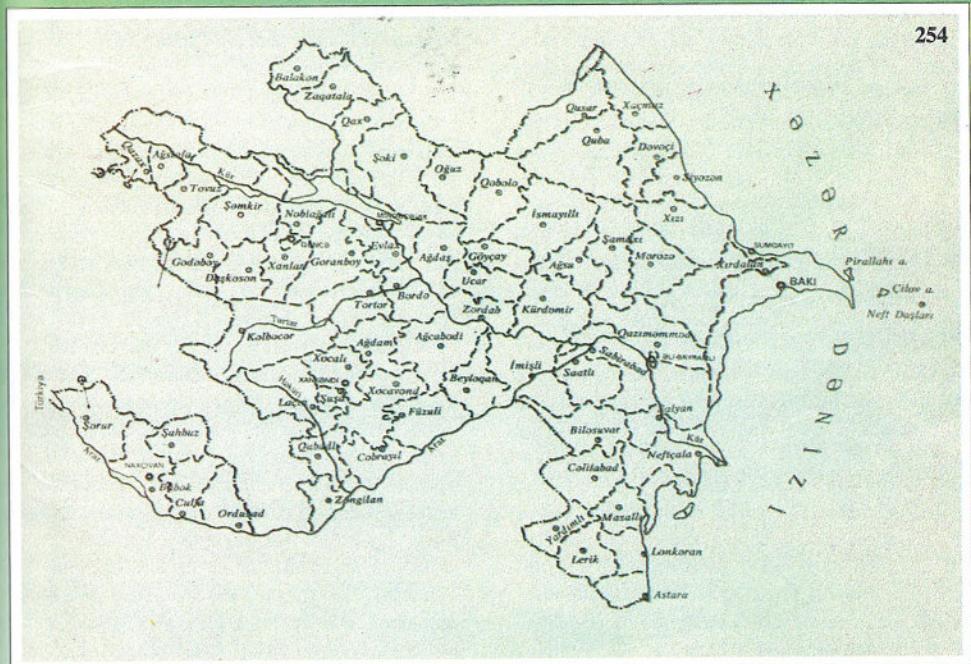
77

76

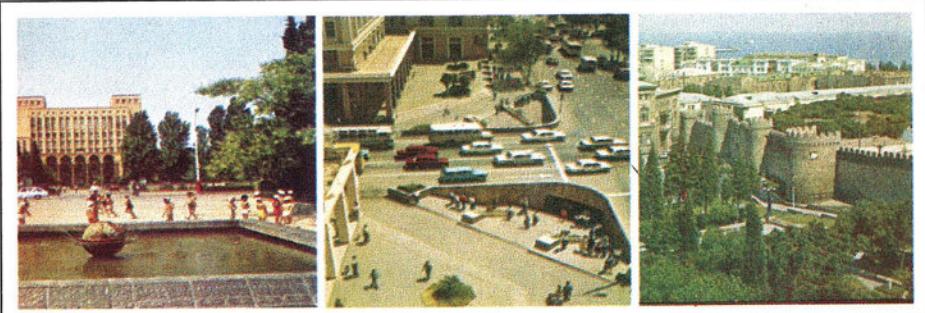
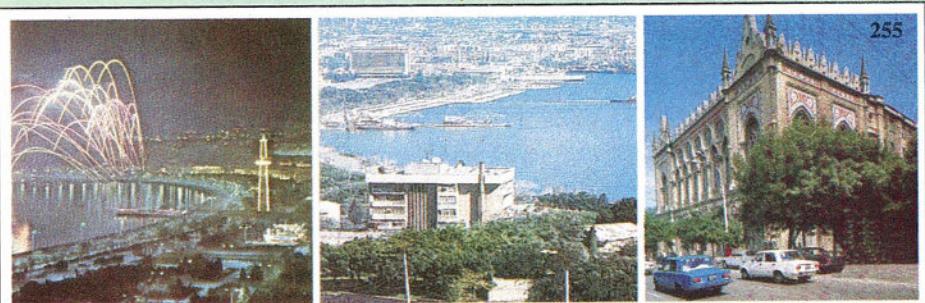
253. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq əlaqələr sistemində
Азербайджанская Республика в системе международных отношений

254. Azərbaycan Respublikasının xəritəsi
Карта Азербайджанской Республики

255. Bakı - Müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtıdır
Баку - столица независимой Азербайджанской Республики

Aзербайджан-один из древнейших очагов мировой цивилизации. Исторические его границы охватывают восточную часть Южного Кавказа и северо-запад Ирана. Археологические раскопки, проводимые на территории Азербайджана позволяют науке утверждать, что человек обитал здесь более чем полтора миллиона лет назад. Изучение Гурчайской археологической культуры, явившейся, несомненно, самой древней на территории бывшего Советского Союза и аналогичной Олдувайской в Африке, подтверждает, что территория Азербайджана входила в зону прародины человечества. В Азыхской пещере, расположенной на левом берегу р. Гурчай, в средне-ашельском слое обнаружен фрагмент нижней челюсти древнего человека-азыхантропа, обитавшего здесь 350-400 тысяч лет тому назад. Остатки крупных костищ, обнаруженных в этой пещере доказывают, что древние жители Азербайджана стали пользоваться огнем еще раньше, 600-700 тысяч лет назад. Комплекс наскальных изображений, созданных 12 тысяч лет назад обитателями Гобустана (в 60 км от Баку), является выдающимся памятником мезолитической и последующих эпох, своеобразной картинной галереей. Ареал Кура-Аракской раннебронзовой культуры, охватывающий период от середины IV-го по последней четверти III тыс. до н.э. выходит за пределы междуречья Кура-Аракс и охватывает территорию от Кавказских гор до Восточной Анатолии. На последнем этапе этого периода произошли значительные перемены в социально-экономической жизни древних наследников Азербайджана: власть и имущество сосредоточились в руках племенных вождей. В конце последующей четверти III тыс. до н.э., с распадом Кура-Аракской культуры, начинается новый этап в истории носителей этой культуры, в том числе и древних азербайджанцев. Археологические материалы периода показывают, что наряду с развитием земледелия и скотоводства, учащаются военные столкновения, а в Южном Кавказе повсеместно увеличивается количество поселений и крепостей.

Именно с этого периода, а точнее с XXIII века до н.э., часть территории исторического Азербайджана (приурмийский бассейн) с ее наследниками (луллубеями, кутиями, хурритами и другими племенами) попадает в орбиту Шумеро-Аkkадских клинописных источников. К этому же периоду относится образование племенных союзов и их попытки к политическому объединению. В Шумеро-Аkkадских клинописях отражены и столкновения племен Месопотамии (Двуречья) и древнего Азербайджана, а также их экономичес-

кие связи. Становится известно, что в ответ на агрессивную политику аккадских правителей, кутии, обитавшие на западе и юго-западе озера Урмия, во главе со своим царем Энридавазиром (прибл. 2225-2205 гг. до н.э.), разгромили войска Аkkадского царя Нарам-Суена (2236-2200 гг. до н.э.), продвинувшись до их религиозного центра, города Ниппур и установили там стелу с аккадской надписью, в которой Энридавазир именуется царем "могучего Кутiuma и четырех стран света". Согласно исследованиям, за сто лет правления кутиев в Месопотамии сменилось 20 правителей, которые, не изменяя существовавшую до них систему управления, часто поручали правление страной местной знати. По клинописным текстам, обнаруженным в городе Умма, в годы правления девятнадцатого кутийского царя Сиумула, позиции древних наследников Азербайджана в Месопотамии были еще довольно устойчивыми. Из текстов же, приписываемых правительству города Урук Утхенгату, становится известно, что при последнем кутийском царе Тирикане, правившем всего 40 дней, кутии, называемые "драконами гор", были им разбиты и изгнаны.

После возвращения кутиев на прежние места обитания, т.е. в приурмийскую зону, эта территория, хотя и сохранила название "земли кутиев", именовалась так чисто традиционно, как географический термин; ибо этоним кутии в это время уже начинает сходить с исторической арены, обозначая различные народности, жившие к северу и востоку от Месопотамии.

В аккадских источниках конца III тыс. до н.э. упоминается страна Луллубеев (Луллубум) на юге и юго-востоке озера Урмия. В текстах Аkkадского царя Нарам-Суена он хвастается победой над "Сидур[ри], собравшим вокруг себя горцев Луллубума".

Ранние памятники правителей Луллубума относятся к XXIII в. до н.э. Особенно ценен среди них рельеф с надписью на древне-аккадском языке, высеченной на скале Сарипул, вблизи города Зохаб и принадлежащий Луллубейскому царю Анубанини. Надпись гласит: "Анубанини, могучий царь, владыка Луллубума, установил свое изображение и изображение богини Иштар на горе Батыр". На барельефе с надписью изображен сам царь, топчущий пленников перед богиней Иштар. Исходя из текстов Анубанини, можно предположить, что подвластная ему территория простиралась от озера Урмия до Персидского залива.

Имевшие, по всей видимости, тесные связи с Месопотамией еще с древнейших времен, луллу-

беи играли значительную роль в истории Азербайджана и смежных областей вплоть до начала I тыс. до н.э. Предполагается также, что в начале II тыс. до н.э. ассирийским троном овладела луллубейская династия. Хеттские источники также подтверждают продвижение луллубеев к западу.

Древнейшие наследники Азербайджана хурриты упоминаются в источниках с конца III тыс. до н.э.

Жили они на обширной территории Передней Азии, начиная от севера Месопотамии и Сирии до Урмийского побережья.

В начале второй трети II тыс. до н.э. на территории Северной Месопотамии они создали крупное государство Митанни (по хеттским источникам; по ассирийским -Ханигалбат). По мнению исследователей, название Митанни нашло свое отражение в наименовании Матиена, одной из приурмийских провинций.

Клинописи конца II-начала I тыс. до н.э. дают сведения о племенах турукки, никимхи, уратри и других, живших на территории Южного Азербайджана. В источниках второй половины II тыс. до н.э. говорится о полном подчинении стран Турукки и Никимхи ассирийским царем, о "покорении правителей всех гор и возвышенностей на просторных территориях кутиев".

Хотя в ассирийских источниках в основном упоминаются приурмийские племена, тем не менее, большой археологический материал подтверждает наличие высокоразвитых обществ и на исторической территории Северного Азербайджана. Согласно этим источникам, начиная с конца II тыс. до н.э. территориальный раздел-один из первых признаков государственности, заменяет здесь прежний родоплеменной принцип. Изучение археологического материала, обнаруженному в Нахчыване, Нагорном Гарабахе, Мингечевире, Талыше, Хурвине, Марлике, Хасанлу свидетельствует об аналогичном уровне развития и на этих территориях. Интересно также, что в ассирийских источниках некоторые правители Урмии именуются "саррани", т.е. "царями". В источниках встречается также титул "янзу", означающий на языке кашиш (касси) "царь". По клинописным текстам I тыс. до н.э. становится известным факт объединения некоторых "царств" в целях совместной борьбы против ассирийских и других агрессоров.

Южное побережье озера Урмия еще в конце X века до н.э. в ассирийских источниках именовалось страной Замуа. Уже в начале IX в. до н.э. здесь образовалось государство, охватывающее почти всю территорию Замуа. В 880 г. до н.э. население Замуа во главе с правителем Амека вели борьбу против ассирийцев. Источники называют

его "царем", дают сведения о столичном городе Замри, о величественных городах-крепостях, о высоком развитии художественного мастерства. Среди приурмийских стран, боровшихся против Ассирии, источники упоминают Аллабриу, Караплу, Киррури, Гилзан, Гизилбунду, Андиу и ряд других. Особо отличался Гилзан, расположенный на западе приурмийской территории и отмеченный в ассирийских источниках как важное политическое образование, управляемое уже не племенными вождями, а наследственными суверенными "царями". Интересно то, что гилзанцы, сохраняя свою независимость, лишь иногда вынуждены были платить дань Ассирии, таким образом спасая страну от агрессии.

Расположенная на востоке от озера Урмия, в бассейне реки Гызылзун, страна Гизилбунда во главе с правителем Пиришати, которого ассирийские источники называли "царем", также вела борьбу против внешней агрессии. Однако, в результате отсутствия внутригосударственного единства, их "укрепленный город" Ураш был захвачен. Ассирийская клинопись, сообщавшая об этой победе, гласит: "... [Ассирийские войска] обагрили улицы города [Ураш] кровью его воинов... 6000 из них убили, 1200 воинов во главе с царем Пиришати взяли живыми; увели пленных, разгромили их имущество, угнали скот, лошадей, взяли бесчисленное количество изделий из серебра, чистого золота, бронзы, уничтожили, разрушили, сожгли...".

Территория Зикерту в VIII в. до н.э. находилась между современными Марагой и Ардабилем и отождествляется в источниках того времени с Сагартией. Это государственное образование, территория которого почти совпадала с территорией будущей Атропатены и длительное время играло важную роль в истории областей всего Южного Азербайджана, также упоминается в ассирийских источниках.

Наряду с клинописными источниками, об очень раннем формировании государственных образований в Приурмийских областях, свидетельствуют также и археологические исследования. Именно эти государственные образования заложили основу первого крупного политического объединения-Маннейского царства. Источники начала I тыс. до н.э. дают возможность проследить преемственность между понятиями Луллуме, Замуа и Манна, а ассирийский царь Саргон II упоминает область Замуа, на территории которой возникло Маннейское царство, как "страна Луллуме, называемая Замуа".

Серьезным поводом к политическому объедине-

нению Манны-первого крупного государственного образования на территории Южного Азербайджана, о котором впервые упоминается в клинописи Салманасара III в 843 г. до н.э., послужила опасность со стороны Ассирии и Урарту.

Источники свидетельствуют о том, что Маннейское государство формально управлялось наследственными правителями, власть которых ограничивалась отчасти советом старейшин. По мнению исследователей, правители все больше стремились к безраздельному правлению страной. Территория государства разделялась на провинции, в которых правили наместники, назначаемые царем. Несмотря на сепаратизм наместников, усиление царской власти при поддержке знати и развитие экономики в скромом времени превратили Манну в одно из самых могущественных на Ближнем Востоке государств. Усиление и расширение страны, повидимому, продолжалось до конца 20-х годов VIII века до н.э. Включая окраинные земли полунезависимых правителей (Уишдиш, Месси, Андия и др.), государство Манна охватывало всю южную часть бассейна озера Урмия, восточный берег озера до реки Аракс, большую часть бассейна реки Гызылузен и территории южнее её. Согласно источникам, территория Манны почти совпадала с территориями будущей Мидии и Атропатены, т.е. с территорией Южного Азербайджана. Тесные культурные связи, прослеживаемые по материалам раскопок в Нахчыване и Манне, свидетельствуют не только о том, что временами северные границы Манны простирались севернее р.Аракс, но и о ее могуществе.

Начиная с правления Салманасара III в клинописных текстах последовательно упоминаются и столица Манны Зирта (Изиру) и имена ее правителей. Наибольшего расцвета Манна достигла при предшественниках царя Иранзу (740-719-гг. до н.э.) и в начале его правления. В этот же период были основаны города-крепости, с великолепными дворцами и жилыми постройками. Однако, расцвет Манны длился недолго. Агрессивность ассирийцев превратила маннейцев в вассалов. Государство распалось. Зиркету, Уишдиш, Месси, Андия и другие области отошли от Манны.

К концу VIII в до н.э. на исторической арене региона появляются киммерийцы - кочевники, вторгшиеся на Кавказ с севера. В связи с Манной, они упоминаются, начиная с последней четверти VIII и в первые десятилетия VII века до н.э. Чуть позднее, в 70-х годах VII века до н.э., источники упоминают на территории Манны названия пле-

мен ишгузай, ашгузай, обычно именуемых скифами. В них же сообщается об их совместной с маннейцами борьбе против ассирийцев.

Образование "Скифского царства" в Азербайджане также относится к этому периоду. Это царство, расположенное между средним течением р.Куры и приурмийской территорией Манны, просуществовало приблизительно 80 лет. В период власти мидян (30-20-е годы VII в. до н.э.) царство превратилось в большую империю, положив начало скифской гегемонии в Передней Азии.

В конце VII - начале VI в. до н.э., одержав победу над Ассирией, государство Мада подчинила себе царства Манна (последнее упоминание о ней относится к 593 г. до н.э.), Урарту, Скифов. Однако, сохранив еще некоторое время систему самоуправления, эти государства выступали в роли "младших" союзников Мады. Завоевание этого государства на несколько веков приостановило существование местной государственности на территории Азербайджана.

В связи с падением Мидийского государства в конце VI в. до н.э. территория исторического Азербайджана была включена в состав новообразованного Ахеменидского (Ахаманиши) государства. В 30-х годах IV в. до н.э. греко-македонские войска во главе с Александром Македонским разгромили это государство. Начался новый этап истории азербайджанской государственности. В конце 20-х годов IV века образовалось новое независимое государство, первоначально официально называемое Мада (Мидия), а чуть позднее Атропатеной (Атрапатакан, Адурадаган и отсюда Азербайджан). Появившаяся на исторической арене через два с половиной столетия после упадка Манны, Атропатена стала первым государством Востока, добившимся политической независимости от греко-македонских завоевателей. "География" Страбона сообщает: "Мидия делится на две части. Одну часть называют Великой Мидией... Вторая часть - это Атропатийская Мидия. Свое имя она получила от военачальника Атропата, который не допустил, чтобы эта страна, как часть великой Мидии, также стала подвластной македонянам. Действительно, провозглашенный царем Атропат по собственному решению сделал эту страну независимой, и еще теперь наследование сохраняется в его семье... Это довольно значительная в смысле военной силы страна, так как она может... выставить 10 тыс. всадников и 40 тыс. пехотинцев."

Главные причины, способствовавшие возникновению государства Атропатена, следует искать

в весьма высоком уровне экономического, социального, культурного и политического развития этой области, которая была ведущей на протяжении всей древней истории региона. Другим важным фактором являлась политическая ситуация, сложившаяся в этот период.

Территория всего Южного Азербайджана и значительная часть земель Северного Азербайджана находились под властью Атропата. Столицей государства был город Газака (Ганзак), расположенный в районе деревни Лейлан, находящейся восточнее города Миандоб.

Становление и развитие Атропатенского государства происходило в эпоху эллинизма, явившегося новым этапом в развитии рабовладельческих обществ Запада и Востока. По мнению исследователей, в Атропатене, как и в других государствах того периода, была установлена независимая монархическая система, достаточно типичная для своего времени. В дальнейшем, в политической системе Атропатены, возможно и происходили некоторые перемены, связанные с возрастающей ролью мидийских магов: она превращается в теократическое государство. Анализ событий, происходивших в период правления Атропата и его преемников показывает, что расцвет монархии приходится именно на период правления основателя государства. В последней декаде IV в. до н.э. династии Атропатидов пришлося вести долгую борьбу против центристской политики Селевка (302-281), объединившего все бывшие Иранские сатрапства. В 20-х годах III в. до н.э. упоминается имя Артабазана, явившегося по словам Полибия "могущественным и мудрейшим из владык", господствующим "над так называемыми атропатиями и приграничными с ними народами." Ссылаясь на того же автора можно предположить, что территория государства Артабазана охватывала какую-то часть Армении и Иберии, простираясь от Каспийского моря до верховьев реки Риони.

В связи с распадом Селевкидского государства в 60-х годах II в. до н.э., а возможно и в более ранний период, Атропатена вновь обрела независимость.

В конце II - нач. I в. до н.э. в борьбе с Селевкидами, наряду с Римом возникло и превратилось в грозную силу второе могучее государство-Парфия. Приблизительно в 20-х гг. н.э. наступил конец династии Атропатидов, правивших более трех с половиной столетия. Правление страной перешло в руки одной из младших ветвей Парфянских Аршакидов.

В античный период на северных землях Азер-

байджана обитали албанские и родственные им племена. Уже в середине I тыс. до н.э., в результате сдвигов в социально-экономических отношениях, в городах Албании явно прослеживаются имущественное неравенство, расслоение общества на различные социальные группы. Сравнительно высокий уровень социально-экономического развития, разделение общества на земледельцев и ремесленников, наличие денег, монетных дворов, знати, купцов, рабов, городов свидетельствуют о том, что в период эллинизма Албания была классовым обществом и имела государственные структуры. Существование довольно мощно укрепленного, большого и цветущего города Габала, появившегося на исторической арене не позднее III в. до н.э. и уже известного в далеком Риме как "первый город" Албании, само по себе говорит о том, что в стране была государственность и царская власть. Согласно сведениям античных авторов, в Албании были свои цари - басилевсы. Известны имена Оройса, упомянутого во времена нашествия Помпея, и Зобера, правившего 30 лет после него. Некоторые античные авторы (Плутарх, Тацит и др.) пишут о нескольких, одновременно правящих царях албан, другие же, в частности Страбон, Иосиф Флавий, Дион Кассий, Аппиан говорят о царском единовластии в стране. Слова Страбона, что "теперь у них один царь управляет всеми племенами", по мнению исследователей можно отнести не позднее чем к III веку до н.э.

Наряду с басилевсами в античной Албании упоминаются гегемоны и префекты. Слово гегемон означает глава, лидер, а также полководец; наместник. Префектом мог называться чиновник, снабжающий город продовольствием, командующий флотилией, наместник или командир кавалерийских союзных отрядов.

Античные авторы повествуют о пехотных и кавалерийских войсках албан. По Страбону "албаны вооружены дротиками и луками... войско они выставляют более многочисленное чем иберийцы. Именно они вооружают 60 тыс. пехотинцев и 22 тыс. всадников. Со столь многочисленным войском они выступали против Помпея".

Одним из самых важных атрибутов государственности в античном Азербайджане является большое количество монет, обнаруженных на территории Албании и Атропатены. Самые ранние монеты относятся к периоду Александра Македонского. Уже во второй половине III в. до н.э. албаны и атропатены, включившиеся в международную торговлю, в целях укрепления внутреннего рынка, начали выпускать монеты, подражая

привозным монетам Александра. К этому и более позднему периоду относятся серебряные драхмы с монограммами АТ, АТР (нумизматы читают как Атропат и Атропатена), в большом количестве обнаруженные на территориях Азербайджана, Грузии и Дагестана. Ученые полагают, что они были чеканены в монетных дворах Ардабила, Габалы и др.

В начале I в.н.э. Аршакиды, сменившие в Атропатене правившую династию, в скором времени (во второй половине I в.) взяли в рукиправление и в Албании, свергнув местную династию Арраншахидов.

В первых веках нашей эры, в связи с кризисом рабовладельческого строя, на всем побережье Средиземноморья и в странах Передней Азии, возникают зачатки более передовой общественно-экономической формации. Эти процессы охватили и исторические области Азербайджана, однако феодальные отношения здесь, во-первых, формировались намного раньше по сравнению с классическими рабовладельческими обществами, а во-вторых, были более интенсивными.

В политической истории Азербайджана начало средневековья ознаменовалось включением во второй половине III в. его исторических земель, охватывающих обширную территорию от Дербенда на севере до Занджана на юге, Каспийского

моря на востоке до гор Малого Кавказа на западе вместе с остальными южно-кавказскими областями в состав Сасанидской империи-одного из крупнейших государств раннего средневековья. В результате Сасанидского завоевания на юге этой территории-в Атропатене (Южном Азербайджане) пала власть младшей ветви Парфянских Аршакидов. Называемая в пехлевийских источниках Адурабадаганом, она с приходом к власти Сасанидов, превратилась в одну из провинций-дастакертов империи, а северная часть этой территории-Албания смогла сохранить относительную самостоятельность и своих правителей из династии Аршакидов, находившихся у власти, как было уже указано выше, с I в. н.э.

В период господства феодальных отношений в Азербайджане сложились государственная (в лице царя) и частная форма собственности на землю. В раннефеодальную эпоху преобладала государственная форма собственности. С развитием феодальных отношений, частной собственности на землю и формированием класса феодалов происходит процесс постепенного перехода основного земельного фонда от государства в руки родовой знати.

В Албании, сохранившей свою государствен-

ность, законодательная и верховная власть была в руках правителя; он возглавлял законодательный и совещательный орган светской и духовной власти страны. Кроме того, он был верховным главнокомандующим всеми военными силами Албании.

Албанские Аршакиды, продолжая традиции античной Албании, пытались проводить независимую внутреннюю, а временами и внешнюю политику, но тем не менее оставались вассалами Сасанидов. Жестоко подавляя сепаратистские стремления Аршакидов, Сасанды в 510 г. упразднили их династию. До 628 г. страна управлялась марзбанами (наместниками). С первой половины VII в. феодальный клан Михранидов, владельцев области Гардыман, взял бразды правления страной в свои руки. При Джаваншире (642-681) -самом выдающемся представителе этой династии, несмотря на начавшиеся с 643 г. арабские завоевания и полную аннексию южной части Азербайджана-Адурабадагана со стороны арабов, Албания еще на некоторое время смогла сохранить относительную независимость. Но в результате тройной агрессии (хазарской, арабской, византийской) терриория всего Азербайджана была завоевана и в 705 г. потеряв даже вассалитет, Албания вошла в состав Арабского Халифата.

Во II половине IX в. внутренние распри в Арабском Халифате явились важным фактором для возникновения на исторических территориях Азербайджана новых феодальных государств. Чаще всего эти государства создавались наместниками Халифата или местными правителями и каждое из них, несмотря на структурную схожесть, имело свои особенности становления и развития.

Упразднение Сасанидами еще в начале VI в. албанской династии Аршакидов создало почву для формирования на древней земле Ширвана, в бассейнах р. Шабранчай и Гильгильчай, нового вассального государственного образования, управляемого правителями с титулом "ширваншах". Потерявшие власть в результате арабского завоевания, эти бывшие сасанидские вассалы, предпочли подчиниться арабам и удалиться в собственные владения.

В 861 г. правитель Ширвана Хейсам-внук носившего еще в конце VIII в. титул "мелика Ширвана" Йазида ибн Мазиада аш-Шайбани (выходца из арабского племени рабиа, рода шейбан), пользуясь беспорядками в центре "обрел независимость в ширванских делах" и принял титул "ширваншаха" среди уже ассилировавшихся Мазиа-

дидов. Представители этой династии, подчинявшиеся на первых порах арабскому халифу, пытались вести независимую политику, но позднее, попадая под вассальную зависимость разных завоевателей, платили дань сузеренам. Одновременно они всячески укрепляли политическую и экономическую мощь Ширвана, строили оборонительные сооружения на рубежах страны, совершали набеги на "неверных соседей", в той или иной степени сохранивших языкчество.

В городах Ширвана была сложная социальная структура, характерная для феодального общества. Резиденцией главы государства вначале была Шамахы. После землетрясения 1192 года столица была перенесена в Баку. Пышные титулы, сопровождающие имена ширваншахов в письменных источниках, эпиграфических и нумизматических памятниках того времени, указывают на мощь и независимость крупных феодальных правителей. Попадая под власть других государств, ширваншахи на своих монетах указывали также имена сузеренов. Начиная с XI века на монетах ширванских правителей выбивались с одной стороны имена аббасидского халифа как духовного главы мусульман и сельджукского султана как сузерена, а с другой - имя правящего ширваншаха.

Имея неограниченную власть в своей стране, ширваншахи были опорой и символом феодальных устоев и силой, подавляющей всякую попытку местных эмиров противостоять центру. На протяжении десяти веков ширваншахи вели само-отверженную борьбу за независимость и лишь в 1538 г. были покорены Сефевидским государством.

В 869 г. Хашим ас-Сулами из рода Хашимидов (араб по происхождению), сыгравших еще в первой половине VIII в. значительную роль в политической жизни Дербенда, объявил этот город независимым государством и тем самым заложил основу Дербендского Эмирата. Город Дербенд, на протяжении многих лет управляемый арабскими военачальниками, являлся оборонным рубежом северных границ Халифата. Наследственно правящая династия эмиров, имеющая резиденцию в городской цитадели, решала социальные проблемы совместно со старейшинами и имевшими особые полномочия градоначальниками (раисами). Попадая в разные времена под влияние Саджидов, Саларидов и Сельджуков Дербендский Эмирят все же сохранял определенную независимость, и лишь к концу XI века принял политико-экономический вассалитет ширваншахов.

В последней четверти IX в. албанский князь Григор Хамам, решив восстановить "разрушенное

"Албанское царство" в одной из областей исторической Албании, охватывающей часть Аррана в Шеки, взял власть в свои руки. В это же время Сахак, под псевдонимом Савада, сын от брака дочери последнего правителя Албании Варз Тиридата Спарамы с сыном Хачинского правителя Атрнерсеха, захватил Гардыман, а также часть Арцаха и Ширака. В X веке Сенекерим, внук Сахака, сын Ишхануна, имевший христианское имя Иоанн, восстановил Албанское царство.

Шекинское меличество, где в указанный период правила местная наследственная династия, все чаще подвергалось нашествиям соседних грузин и Шаддадидских правителей. Дальнейшая его судьба была непосредственно связана с сельджуками и ширваншахами.

На юге Азербайджана, в период ослабления Халифата, возникло государство, возглавляемое династией Саджидов, тюркского происхождения. Не сумев полностью освободиться от Халифата в связи со сложившейся политической ситуацией, их правитель Мухаммад ибн Абу-с-Садж с 898 г. стал опорой центра на Южном Кавказе.

Ярким представителем династии Саджидов стал Иусиф ибн Абу-с-Садж, впервые объединивший все земли Азербайджана в единое государство. Захватив в 913 г. Армению, он расширил границы своего государства, со столицей Ардабил, от Ани и Двина на западе до Каспийского моря на востоке и от Дербенда на севере до Занджана на юге. Правители Ширвана, Шеки, Хачина, Сюника и другие платили дань Саджидам.

Х век знаменателен в политической истории Азербайджана усилением существующих и возникновением новых государств. Внешне сохранив повиновение духовно-политическому главе мусульман аббасидскому халифу, они всячески старались освободиться от политических уз.

В 941 г. сын дейлемского правителя Салар Марзбан ибн Мухаммад взял власть в свои руки. Местные правители, ранее платившие дань Саджидам, теперь начали платить ее Саларидам. Со II половины X века представители курдской династии Шаддадидов (основатель Мухаммад ибн Шаддад) начали борьбу за земли подвластные Саларидам. В 971 г. Гянджа, а вскоре большая часть Аррана и Армения были захвачены Шаддадидами. В 983 г. династия Раввадидов из рода Ибн Мусанны, выходца из арабского племени азд, переселившихся еще в конце VIII века из Йемена в Тебриз, захватила город Двин, последний оплот Саларидов и тем самым положила конец более чем 40-летнему существованию этого государства. Государство Раввадидов со столицей в г. Тебризе

в X веке вступает на путь развития и расширения своих земель. А северо-западная территория Азербайджана в этот период подчинялась власти Шаддадидов, которые создали на своей территории эмираты Арран (Гянджа-Нахчыван) и Двин-Ани.

В I половине XI века с нашествием сельджуков происходят значительные перемены в политической истории Азербайджана и сопредельных стран. Ослабленные междуусобными войнами азербайджанские феодальные государства (Ширваншахи, Шаддадиды, Раввадиды) все чаще подвергаются сельджукским нашествиям.

В 70-80-х гг. X века, принявшие ранее сельджукское подданство Раввадиды, упоминаемые в источниках позже с титулом *Азербайджаншах*, а также Шаддадиды, называемые *Арраншахами*, полностью уходят с исторической сцены, уступив свои земли Сельджукскому государству. Лишь Ширваншахи, бывшие вассалами Сельджуков, сохраняют свою государственную независимость, благодаря ловкой политике ширваншаха Фарiburza. С распадом этих государств, несомненно, сыгравших большую роль в истории нашей государственности, земли Азербайджана вошли в состав Сельджукской империи, объединившей огромную территорию от Средней Азии до Средиземного моря, от Кавказа до Персидского залива.

Первая половина XII века стала началом новой вехи в истории Азербайджанской государственности. Династические распри, борьба за власть, продолжавшиеся внутри Иракского (Азербайджан был в его составе) и других султанатов, образовавшихся в период упадка Сельджукского государства (1092-1157), создали предпосылки для формирования государственных образований нового типа-атабекств. В 1136 г. наместник Аррана Шамсаддин Илдениз, выбравший своей резиденцией Барду, постепенно подчинил почти всю территорию Азербайджана. Присоединив к своим владениям в 1146 г. и Нахчыванскую область, он перенес столицу в город Нахчыван. С приходом к власти в 1161 г. султана Арслан шаха, бывшего под опекой Илдениза, последний получает титул "великий атабек" и превращается в истинного главу Иракского султаната.

Будучи сюзереном эмиров, владетелями "игта" (земельной собственности) и правителей (вали), атабек стоял на более высокой ступени в феодальной иерархии и был фактически вторым лицом после султана. По словам историка Садраддина ал-Хусайнини, Шамсаддин "овладел Азербайджаном, Арраном, Ширваном, Джibalом, Хамданом, Гilanом, Мазандараном, Исфаханом и

Реем". Упоминавшие его имя в пятничных молебнях (хутбах) после имен халифа и султана, атабеки Мосула, Кирмана и Фарса, правители Ширвана, Кузистана, Хилата, Арзинджана, Арзан ар-Рума и Мараги стали его вассалами.

Начиная с правления Джахан Пахлавана-сына Шамсаддина Илдениза, было создано верховное ведомство по управлению государством (диван ал-али), во главе которого стоял везир. При этом ведомство существовали государственная канцелярия, управление финансов или казначейство. Одним из главных управлений государства было войсковое, главой которого был "сахиб диван ал-арз".

В 1191 г. третий представитель династии Илденизидов Гызыл Арслан, свергнув сельджукского султана Тогрула III, с согласия халифа объявил себя султаном и стал абсолютным правителем Иракского султаната. Однако, внутреннее и внешнее положение, создавшееся в государстве в период правления последних Илденизидов, привели в 1225 г. к его падению.

Воспользовавшись ослаблением центральной власти атабеков, Хасан Джалал (1215-1261), из династии албанских Михранидов, в бассейнах Хачен-чая и частично Тертер-чая, восстановил албанское государство-Арцах-Хаченское княжество. В письменных источниках и эпиграфических памятниках имя Хасан Джалала сопровождается различными титулами как "князь князей", "могущественный, лучезарный правитель", "могущественный князь Хачена и Арцаха", "царь Албании", "могущественный владелец Албании", "абсолютный монарх". До XV в. род Хасан Джалаля обладал светской властью в Хачене, а до упразднения в 1836 г. албанской самостоятельной апостольской церкви в Ганзасаре и духовной.

В 20-30-х годах XIII века, из-за разрушительных войн монголов, в Азербайджане прекратили свое существование многие местные династии. В 1239-1256 гг. эти области управлялись наместниками Высшего Монгольского каганата. В 1258 г. Азербайджан вошел в состав пятого монгольского улуса-Хулагуидского государства (Илханидов), рубежи которого охватывали территорию от Египта до Амударии, от Дербента до Ормузского залива. Однако, Азербайджан отличался от других подвластных Хулагуидам областей тем, что его территория была политico-административным центром империи, а города Марага, Тебриз и Султанийе поочередно являлись столицами Хулагуидов. Уже в XIV в. тюркский язык стал государственным; по сведению источников важные государственные документы писались на трех

языках-турецком, арабском и персидском. В 40-х годах XIV в., в результате внутренних распри и внешних нашествий, Хулагуидское государство распалось. Некоторое время (1338-1357) в Азербайджане и сопредельных ему территориях Хулагуидское правление осуществляли феодалы Чобаниды. Имея в руках фактическую власть, Чобаниды, однако не смогли стать независимыми: чеканка монет и чтение "хутбы", считавшиеся в этот период на Востоке символом государственности, осуществлялись от имени Хулагуидских принцев.

После падения Хулагуидского государства (1357 г.), Чобанидские эмиры не смогли устоять перед более сильным противником-Джалаиридами, правящими в Руме с первой четверти XIV в. В 1359 г. Азербайджан вошел в состав Джалаиридского государства. Азербайджанский город Тебриз стал столицей государства, в состав которого входили Ирак-Арабский, Ирак-Аджамский, Армения, Грузия.

Последние 15 лет XIV века войска среднеазиатского правителя эмира Теймура и хана Золотой Орды Тохтамыша попеременно совершали походы на Азербайджан. В результате, основная территория Азербайджана вышла из под влияния Джалаиридов и в разные периоды времени была под контролем Теймуридов, некоторых местных феодалов и тюркских племен Гарагюнлу из Дийарбекира. Все попытки Джалаиридов с 1386 по 1405 г. (до смерти эмира Теймура) восстановить в Азербайджане свою политическую власть не увенчались успехом.

Объединительная политика ширваншаха Ибрагима I (1382-1417) стала важным событием в истории государственности Азербайджана для того периода. Заключив политический союз с эмиром Теймуром, согласно которому ширваншах сохранил независимую внутреннюю политику, он в союзе с грузинским царем и местными феодалами (правителем Гарабаха Ярахмедом из племени Гараманлы, правителем Шеки Сейди Ахмедом, эмиром Ардабила Бистамом из племени Джагирли) освободил значительную часть страны от врагов и во главе армии вошел в Тебриз (1406 г.). Но победа Гарагюнлу над Теймуридами и Джалаиридами, а также внутренние распри местных феодалов помешали объединительной политике Ибрагима I.

В 1410 г. новообразованное государство Гарагюнлу наряду с территорией Азербайджана (южнее р. Куры) охватывало также земли Армении, Восточной Анатолии и Ирака Арабского, включая Багдад. Гара Йусиф, объявивший Тебриз столицей государства, сам правил Азербайджаном, а

сыновья его управляли другими областями. При Джаханшахе, сыне Гара Йусифа (1435-1467), государство Гарагюнлу переживало период своего расцвета.

В 1468 г. на землях государства Гарагюнлу, образовалось государство Аггоюнлу, в состав которого входили Азербайджан, Армения, Восточная Анатolia, Ирак Арабский и почти вся территория Ирана. Основателем государства, центральной областью которого являлся Азербайджан, а столицей Тебриз, был яркий представитель своего времени, известный государственный деятель Узун Хасан. При нем Азербайджан впервые вошел в сферу европейской и мировой политики. С ним считались и на Востоке и на Западе. В отличие от своих предшественников Гарагюнлу, носявших титул *падишаха*, он носил титул *султана*, приравнивая себя к Османским и Теймуридским правителям. Вторым лицом государства был *садр азам* (верховный глава), руководивший всем духовенством. Государственные доходы и финансовая система были в руках главного везира, руководившего также верховным судом и носящего по этому случаю титул *сахиб диван*. Высшие начальники армии назывались *эмировами*, низшие *губтаулами*. Предположительно в армии Гарагюнлу насчитывалось 50 тыс., в армии Аггоюнлу 100 тыс. воинов.

После смерти Узун Хасана началась борьба за власть между его преемниками. Государство Аггоюнлу распалось.

Во второй половине XV века наряду с государствами Аггоюнлу и Ширваншахов на историческую арену выдвинулись ардабильские шейхи из рода Сефевидов, ведущие свое происхождение от Шейх Сафиаддина (1252-1334). Они независимо управляли ардабильскими владениями, хотя формально подчинялись сначала Гарагюнлу, и впоследствии Аггоюнлу. Сефевиды выступали под знаменем шиизма, тогда как суннитский толк официально считался правящей религией и всякие отклонения преследовались как ересь. Все попытки Шейх Джунайда, породившегося с Аггоюнлу Узун Хасаном и его сына Шейх Гейдара (1447-1488) создать в Азербайджане свое государство не увенчались успехом. В отличие от своих предков, их преемник Шейх Исмаил решил объединить под знаменем шиизма все земли своего деда Узун Хасана. В результате его политической и военной активности борьба Сефевидов за объединение Азербайджана и образование централизованного государства завершилась вступлением Исмаила в Тебриз, чтением хутбы и чеканкой монет с его именем, а также восхожде-

ним на азербайджанский трон. Таким образом, первоначально Сефевидское государство охватывало лишь азербайджанские земли (Ширван, Гарабах, Нахчыван, Муган и Южный Азербайджан до реки Гызылзун). Ширваншах Шейхшах и правитель Шеки Хасан бек стали вассалами Шах Исмаила I и начали платить ему дань. Уже в 1510 г., в результате успешных походов, все провинции Ирана (кроме Хорасана), Армения и Арабский Ирак были присоединены к Сефевидскому государству.

Новообразованное государство Сефевидов по своей структуре продолжало традиции государств Гарагюнлу и Аггоюнлу. Во главе государства стоял шах, олицетворявший светскую и религиозную власть. При шахе функционировал государственный совет-Верховный Меджлис, состоявший из людей, занимавших высокие посты в государственном аппарате с совещательным голосом, а также из самых влиятельных эмиров азербайджанских племен. Векил, который был вторым человеком после шаха, являлся его полноправным заместителем и в светских и религиозных делах. Возышение азербайджанского языка до уровня государственного, использование его в указах, дипломатических переписках относится именно к Сефевидскому периоду. Во дворце, армии господствовал азербайджанский язык. На этом языке сочинялись произведения с мировым значением. Исследователи считают Сефевидское время периодом нового ренессанса азербайджанской культуры.

Попытки османских султанов завоевать в течение XVI столетия Азербайджан, разорение и опустошение ими территории страны, внутренняя политика Сефевидского государя Шах Аббаса I (1587-1629) и его реформы, направленные на выдворение османов из Азербайджана и других завоеванных областей и в особенности перенесение столичного города в Исфахан, привели к потере ведущей роли Азербайджана в Сефевидском государстве. Начались вытеснения тюркских гызыльбашских эмиров, опоры первых Сефевидов, со стороны персов и других иранских этнических элементов. Таким образом, были заложены основы превращения Сефевидского государства из азербайджанского в иранское.

В конце XVII-начале XVIII вв. политико-экономический кризис, охвативший Сефевидское государство, ослабил и Азербайджан, который все еще находился в его составе. Воспользовавшись этой ситуацией, османы захватили Южный Кавказ и Западный Иран, а царская Россия-прикаспийские земли до города Анзали.

В 1736 г. талантливый полководец иранской армии Надир Гулу хан из тюркского племени афшар на съезде в Мугане (Северный Азербайджан) объявил себя шахом и тем самым положил конец правлению династии Сефевидов. В результате захватывающих войн, Надир шах создал огромное государство, в состав которого входил и Азербайджан. Упразднив азербайджанские беглярбекства (Ширван, Гарабах-Гянджа, Южный Азербайджан-Тебриз, Чухур-Саад) Сефевидского периода, Надир шах образовал провинцию под названием Азербайджан, охватывающую территорию от Иревана до Дербента включительно.

После смерти Надира (1747) его государство распалось; начались кровавые распри за шахский престол. Страны, силой вошедшие в состав Иранского государства, попытались восстановить свою былое независимость. В этот исторический период на территории Азербайджана начался процесс образования независимых государств-ханств. На территории, охватывающей земли от гор Зангерура до реки Аракс располагалось Нахчыванское ханство, на северо-западных землях Азербайджана-Иреванское ханство, от хребтов Муровдага до реки Кура-Гянджинское ханство, в междуречье Аракса и Куры-Гарабахское ханство, на Ширванском плато-Шамахинское ханство, на северо-востоке Азербайджана-Шекинское ханство, на западном побережье Каспийского моря-Дербендское, Губинское и Бакинское ханства, южнее-Салянское, Джавадское и Талышское ханства. На юге Азербайджана были образованы Тебризское, Урмийское, Ардабильское, Хойское, Гарадагское, Марагинское, Макинское и Сарабское ханства. Были также созданы меньшие административные структуры-султанаты, а именно Гутташен, Габала, Арапш, Газах, Шамшадил и Илису. На северо-востоке Азербайджана, севернее Илису расположился Джар-Балаканский джамаат. В горных частях Гарабахского ханства существовали меликства Варанде, Хачин, Гюлистан, Дизак, Джаберберд.

Эти независимые и полузависимые государственные структуры, образовавшиеся в Азербайджане, возникли в процессе борьбы с феодальными группировками Ирана, боровшимися за власть. Последние всячески старались привлечь на свою сторону азербайджанских феодалов, и тем самым укрепить свои позиции, овладеть шахским троном. Попытки Сам Мирзы III, объявившего себя наследным принцем Сефевидов и выступавшего за восстановление Сефевидского государства, двоюродного брата Надир шаха Амираслан хана, племянника Надир шаха Али Кули

Мирза Гаджара, взявшего имя Адил шах, его брата Ибрагим шаха усмирить азербайджанских ханов, не увенчались успехом: ханы объединились в антииранском союзе.

Политическая история независимых ханств, ведущих довольно замкнутый образ жизни, насыщена бесконечными междуусобными войнами и кровавыми дворцовыми переворотами. Верховная власть в ханствах принадлежала *хану*. Как и в других мусульманских государствах, ханы Азербайджана придерживались законов шариата, указы и постановления в основном касались хозяйства, военных и полицейских дел. Во многих ханствах был *диван-шуря*; члены дивана назывались *диванбейи*. Диваны помогали хану в управлении государством, но наряду с этим контролировали их деятельность. В административном плане ханства подразделялись на *махали*, которыми управляли *наибы*, городские чиновники-*джанизинши* также пользовались правами *наибов*. Галабей (комендант крепости), *дарга* (следивший за порядком в городе), *асас башы* (ответственный за ночную безопасность в городе) также считались городскими чиновниками. Вооруженные силы ханств состояли из воинов-*чериков* (конных) и *пияда* (пеших). Ханы пользовались и наемными формированиями. В Шекинском ханстве было 2000, в Шамахинском 7000, в Иреванском 5000, в Бакинском 500, Нахчыванском 1000, Тебризском 10.000 человек, состоявших в армии.

В этот период в Азербайджане не было единой денежной системы. Почти во всех больших городах чеканились медные и серебряные монеты ханов. Деньги не имели стабильную номинальную цену и поэтому употреблялись в основном в своем ханстве; на территориях других ханств они значительно уценялись.

Управление ханствами в основном зависело от личных качеств хана. Гарабахское, Шекинское, Губинское и Урмийское ханства отличались своим могуществом. Попытки ханов расширить свои территории за счет других ханств объективно превращались в процесс объединения азербайджанских земель. Но в конечном итоге инициативы шекинского Гаджи Челеби хана, Урмийского Фатали хана Афшара, Гарабахского Ибрагим хана, Губинского Фатали хана по объединению разрозненных азербайджанских земель не увенчались успехом.

В конце 80-х годов XVIII века основатель династии Гаджаров Ага Мухаммад хан, взяв в Иране (за исключением Хорасана) всю власть в свои руки, под предлогом восстановления границ Се-

феидского государства, осуществил два разрушительных похода (1795, 1797) на территорию Южного Кавказа и попытался подчинить ханства. Царская Россия, не изменяя своим планам завоевания Азербайджана, также послала войска в регион. Тем самым, возникла историческая ситуация для начала первой русско-иранской войны за Южный Кавказ, в том числе и Азербайджан.

В 1801 г. в результате присоединения Восточной Грузии к России Газахское и Шамшадилское султанства, находящиеся в то время в зависимости от Грузии, вошли в состав русской империи. Начался процесс завоевания Азербайджана. В 1803 г. был завоеван Джар-Балаканский джамаат, а в 1804 г. после кровавых битв пало Гянджинское ханство. 14 марта 1805 г. был подписан Курукчайский договор, подтвердивший вассальную зависимость Гарабахского ханства от Российской империи. В течение последующих двух лет Шекинское, Ширванское, Бакинское и Губинское ханства также были подчинены России. 13 октября 1813 г. был подписан Гюлистанский договор, положивший конец русско-иранской войне, начавшейся с 1804 г. Согласно этому договору территории азербайджанских ханств, расположенных севернее реки Аракс (кроме Иреванского и Нахчыванского) были включены в состав Российской империи. Вскоре все эти ханства были упразднены, превратившись в одноименные провинции. Во главе каждого из них стоял комендант-царский офицер, абсолютный правитель и потому система управления называлась комендантской. По Туркменчайскому договору 1828 г., заключенному между Россией и Ираном, российские войска покинули территорию Южного Азербайджана, предоставив ее Иранскому государству. С завоеванием северных территорий Российской, азербайджанские ханства окончательно лишились независимости. Единый народ был разделен. Северная часть Азербайджана стала колонией России, источником сырья.

В 1840 г. комендантская система была упразднена; основная часть Азербайджана вошла в Каспийскую область со столицей в г. Шамахы. В состав этой области вошли уезды-Шамахы, Шуша, Нуха, Ленкаран, Баку, Дербенд, Губа. А уезды Елизаветполь (Гянджа), Балакан, Ордубад и Нахчыван вошли в состав Грузино-Имеретинской губернии со столицей в Тифлисе. В последующие годы на территории Северного Азербайджана, находящегося под властью России, произошли административные перемены, соответствующие колониальной политике царизма. Всячески препятствуя созданию местных органов самоуправления

в Азербайджане, как и во всех отдаленных окраинах империи, царизм предоставил верховную власть на Кавказе своим наместникам. С упразднением наместничества в 1883 г, власть на Кавказе была передана Верховному военному начальству.

Развитие капитализма в Северном Азербайджане во второй половине XIX века, рост экономических и культурных центров, образование общего рынка, складывание национальной буржуазии и формирование рабочего класса-все эти процессы явились объективными предпосылками консолидации азербайджанской буржуазии. Формирование азербайджанцев как нации произошло подобно другим, на базе общности экономической жизни, в результате единства языка, религии, территории, культуры, сознания и психологии. Под влиянием русской и мировой культуры на севере Азербайджана получили свое развитие различные отрасли науки, воспряла культурная жизнь, был создан национальный театр, изданы газеты, появились прогрессивные, демократические идеи.

В начале XX в. промышленный кризис в России происходил в условиях усиления колониального гнета и буржуазно-помещичьей эксплуатации. В Азербайджане, как и в других регионах империи, ощущалась неминуемость радикальных перемен. Для "безотлагательного возвращения на Кавказе спокойствия" царским реескриптом здесь было восстановлено наместничество и во многих губерниях Азербайджана (в Баку, Елизаветполе и др.) объявлено военное положение; именно в это время были спровоцированы первые межнациональные армяно-азербайджанские столкновения.

На юге Азербайджана выступления против иранского гнета, попытки образовать демократическое государство выросли в революционное движение. В этой части Азербайджана, оставшейся после Туркменчайского договора (1828) под властью Ирана, началась борьба против монархии за защиту национальных прав. В период Иранской революции (1905-1911), направленной против шахского режима и феодально-помещичьего гнета, Южный Азербайджан со столицей Тебриз превратился в центр революции, а революционные силы, возглавляемые Саттар ханом, в течение 11 месяцев удерживали в своих руках город и ряд вилайетов Южного Азербайджана. Однако, в целях предотвращения распространения революционного движения с юга на север, царские воинские части, с согласия Ирана, вступили на территорию Южного Азербайджана и, таким образом, революция была подавлена.

Со свержением царизма и его колониальной системы в феврале 1917 г., меняется политическая ситуация и в Азербайджане. Сразу же после февральской революции, Временное правительство создает Особый Закавказский Комитет, тем самым предотвратив всякую попытку образования местных государственных структур. Членом этого комитета из Азербайджана был бывший депутат Государственной Думы России М.Ю.Джафаров.

После свержения большевиками Временного правительства, бакинские большевики захватили власть в Исполнительном Комитете Бакинского Совета. 15 ноября был упразднен Особый Закавказский Комитет и создан Закавказский Комиссариат. В феврале 1918 г. был открыт Закавказский Сейм-первый Закавказский законодательный орган. Азербайджанскую (мусульманскую) фракцию возглавлял Мамед Эмин Расулзаде. Выступая против автономии Азербайджана, большевики повсеместно в Баку, Шамахы, Губе, Гарабахе, Зангезуре и в других районах спровоцировали новую армяно-азербайджанскую резню.

22 апреля 1918 г. на расширенном заседании Закавказского Сейма была объявлена Независимая Закавказская Демократическая Федеративная Республика. В составе правительства, под председательством А.И. Чхенели, пятеро из двенадцати министров были из Азербайджана.

Одновременно под руководством Бакинского Совета в восточных уездах (в Ленкаране, Губе, Саляне) Азербайджана шел процесс советизации. Для управления этими уездами был создан Бакинский Совет Народных Комиссаров (БСНК), подчинявшийся правительству Советской России. Национализировав первым долгом нефтяную промышленность и Каспийский торговый флот, БСНК по поручению В.И. Ленина и под руководством С.Шаумяна только за апрель-июнь 1918 г. переправил из Баку в Советскую Россию более 1,3 млн. тонн нефти и нефтепродуктов. Итак, даже создание Закавказского Сейма не привело к образованию единой государственной власти в Закавказье. 26 мая, с провозглашением Грузинской Республики своей независимости, Сейм распался.

28 мая 1918 г. на заседании Азербайджанского Временного Национального Совета под председательством М.Э.Расулзаде было принято постановление о создании независимой Азербайджанской Республики. Таким образом, после более чем столетнего перерыва, на территории Северного Азербайджана, была восстановлена государственность, впервые на мусульманском востоке образована республика. На первом своем

заседании, проводимом в Тифлисе, был принят "Акт о независимости Азербайджана", юридически закреплявший факт создания нового демократического государства. Первым председателем Совета Министров Азербайджанского правительства стал Фатали Хан Хойский. Азербайджанское правительство стало создавать государственные структуры власти; азербайджанско-турецкий язык был объявлен государственным языком, был утвержден государственный флаг, принято решение о гражданстве, объявлен призыв в новосозданную азербайджанскую действующую армию.

Однако, даже создание в Азербайджане такой независимой республики, не положило конец двоевластию в стране. Осуществляя план присоединения Баку и его окрестностей к России, председатель Бакинской Коммуны С.Шаумян, сохранивший власть в Баку, двинул войска на Гянджу, куда из Тифлиса переселилось правительство Азербайджанской Республики. Объединенная турецко-азербайджанская армия нанесла поражение большевикам, которые вскоре потеряли власть в Баку. Власть перешла в руки Диктатуры Центрокаспия, состоящей из эсеров и армянских лашнаков. 15 сентября армия Азербайджанской Республики нанесла поражение армии Диктатуры. 17 сентября правительство Азербайджанской Республики переехало из Гянджи в Баку, а 19 ноября приняло решение о замене Национального Совета парламентом, открытие которого состоялось 7 декабря.

Независимость Азербайджанской Республики, подвергавшейся с первых же дней создания нападкам со стороны соседней Армении была де-факто подтверждена лишь в январе 1920 г. на Парижской мирной конференции. Однако, не признавая государственный суверенитет Азербайджана, Советская Россия направила в Баку XI Красную Армию. На чрезвычайном заседании Азербайджанского парламента 27 апреля 1920 г. было принято решение о передаче власти Временному Военно-Революционному Комитету. Таким образом, в результате военной агрессии России, азербайджанское национальное правительство ушло в отставку.

Начавшаяся на юге Азербайджана борьба за свержение шахского режима, создание республики и статуса автономии Южному Азербайджану завершилась весной 1920 г. взятием государственных учреждений в Тебризе и созданием государства под названием Азадистан (страна Свободы), в состав которого вошли также города Марага, Хой, Ардабиль и др. Но правительство возглавляемое Шейхом Мухаммадом Хиябани продержалось только до сентября 1920 г.; шахское правительство с помощью английских войск свергнуло власть Шейха Мухаммада Хиябани; последний был вскоре казнен.

28 апреля 1920 г. Временный Военно-Революционный Комитет во главе с его председателем Н.Наримановым объявил об установлении в Азербайджане независимого государства-Советской Социалистической Республики. Несмотря на создание Совета Народных Комиссаров Азербайджанской ССР, реальная власть была в руках Российской Коммунистической (большевистской) партии. 6 мая 1921 г. на первом съезде Советов в Баку была утверждена первая Конституция Азербайджанской ССР. Была узаконена диктатура пролетариата, подчинявшаяся Москве власть большевистского руководства и новая политико-экономическая система. Был упразднён Азревком. Съезд избрал законодательный орган-Центрально-Исполнительный Комитет Азербайджанской ССР и исполнительный - Совет Народных Комиссаров. Председателем ЦИК Азербайджанской ССР был избран М.Гаджиев, председателем Совнаркома - Н.Нариманов.

После свержения в Азербайджане национальных правительств (также как в Грузии и Армении) и утраты военной и экономической независимости, новообразованная Советская Республика еще некоторое время формально сохраняла политическую независимость; были выпущены национальные денежные знаки и почтовые марки, учреждены ордена и медали. 3 ноября 1921 г. Кабинет ЦК РКП(б) принял решение об объединении Азербайджана, Грузии и Армении в Федеративном Союзе Закавказских республик. 12 марта 1922 г. был создан Федеративный Союз Закавказских Советских Социалистических Республик. 10 декабря того же года Первый Закавказский съезд советов, открытый в Баку, принял решение об образовании ЗСФСР. Была принята Конституция ЗСФСР. Был избран Высший Орган-Закавказский Центрально-Исполнительный Комитет. Самед Агамали оглу был избран одним из трех председателей ЦИК Президиума.

16 марта 1921 г. в Москве был заключен договор между РСФСР и Турцией. Согласно этому договору был определен статус древне-азербайджанской территории Нахчывана. Было достигнуто соглашение о создании в составе Азербайджана Нахчыванской ССР. На основе пятой статьи Карского договора, заключенного между Турцией и Закавказскими республиками с участием России, Нахчыванская область была объявлена

автономной территорией в составе Азербайджана. В начале 1923 г. республиканская автономия Нахчывана была заменена краевой. Был создан Нахчыванский Краевой Исполнительный Комитет. 9 февраля 1924 г. было принято решение о создании Нахчыванской Автономной ССР в составе Азербайджанской ССР.

7 июля 1923 г. ЦИК Азербайджана издал декрет об образовании Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. Таким образом, были пресечены претензии Армении к исконно азербайджанским землям. Но тем не менее, ещё во второй половине 1921 г., с непосредственной помощью России, территория Верхнего Зангезура была захвачена Арменией.

После установления Советской власти в Грузии под напором правительства России территория древне-азербайджанской Борчалы тоже была передана Грузинской ССР.

В январе 1923 г. Закавказье перешло на единую денежную систему, единый бюджет. 30 декабря 1922 г. РСФСР, Украинская ССР, ЗСФСР и Белорусская ССР "добровольно" объединились в Союз Советских Социалистических Республик. Нариман Нариманов был избран одним из четырех председателей ЦИК СССР. Таким образом, Азербайджан утратил остатки формальной политической независимости и вошел в состав Советской империи, управляемой Коммунистической партией.

По Конституции СССР 1936 г. ЗСФСР была упразднена. Азербайджан вошел в состав СССР как "суверенная" республика. Была принята Конституция Азербайджанской ССР по образцу Конституции СССР. После упразднения ЗСФСР местное азербайджанское правительство управляло республикой под руководством назначаемых центром первых секретарей ЦК КП Азербайджанской ССР (Мирдафаром Багировым до 1953 г., Имамом Мустафаевым 1954-1959, Вели Ахундовым 1959-1969, Гейдаром Алиевым 1969-1982, Камраном Багировым 1982-1988, Абдурахманом Везировым 1988-1990). За это время были достигнуты большие успехи в области общественно-политической, социально-экономической и научно-культурной жизни страны. Этот прогресс достиг своего апогея, в особенности, в 70-1 пол. 80-х гг. Однако, чрезмерная централизация, гегемония империи в планировании и управлении свела на нет суверенитет Азербайджана, также как и других советских республик, формально владеющих почти всеми государственными атрибутами.

В 1941 г., согласно Советско-Иранскому дого-

вору 1921 года, советские войска вошли в Иран. Это событие послужило толчком новой волне освободительного движения в Южном Азербайджане. Под руководством Азербайджанской Демократической партии 12 декабря 1945 г. было создано Азербайджанское Национальное правительство. За год ее деятельности во главе с Сейидом Джадар Пишавари в Южном Азербайджане произошли значительные перемены в политической, экономической и культурной жизни. Правительство состояло из министерств внутренних дел, народных войск, сельского хозяйства, просвещения, здравоохранения, юстиции, почты-телеграфа и телефона, торговли и экономики, труда. Были изданы учебники на азербайджанском языке. В Тебризе были созданы Азербайджанский Государственный Университет, Азербайджанский Государственный Театр, филармония, музей искусства, музыкальная школа, радиостанция, военная школа и главный штаб. Иранское правительство было вынуждено признать Азербайджанское Национальное Правительство, которое продержалось до декабря 1946 г. В конце ноября 1946 г. Иранское правительство, нарушив договоренность, ввело свои войска в Южный Азербайджан и шахское правление было восстановлено.

В 80-х годах начался процесс внутреннего разложения и разрушения Советского Союза. В 1988 году. Армения, активно поддерживаемая центром, незаконно предъявила территориальные претензии к Азербайджану и в скором времени захватила Нагорный Карабах вместе с районами Агдам, Физули, Джабрайиль, Зангилан, Губадлы, Лачин и Кельбаджар, оставив миллион азербайджанских жителей без крова и превратив их в беженцев.

Азербайджанский народ встал на борьбу в защиту своих суверенных прав и за демократические преобразования. В ночь с 19 на 20 января 1990 г. империя осуществила свой преступный замысел, введя в Баку и некоторые районы республики части Советской Армии. Произошла трагедия 20-го января. Уроки 20 января дали новый подъем национально-демократическому движению в Азербайджане. 18 мая 1990 г. на исторической сессии Верховного Совета Азербайджанской ССР был учрежден президентский пост и Аяз Муталибов был избран на эту должность. Указом от 21 мая 1990 г. день установления Азербайджанской Демократической Республики - 28 мая был объявлен днем возрождения Азербайджанской Государственности. В этот день демократические силы Азербайджана вновь водрузили над старым парламентским зданием трехцветный флаг Азербайджанской Республики. 17

ноября 1990 г. на сессии парламента Нахчыванской Автономной Республики под председательством Гейдара Алиева были приняты исторические решения об изъятии из названия Республики слов "советская, социалистическая", о ходатайстве перед парламентом Азербайджанской Республики перенять трехцветный флаг Азербайджана с полумесяцем и восьмиконечной звездой.

5 февраля 1991 г. на сессии Верховного Совета республики было принято постановление о переименовании нашего государства в Азербайджанскую Республику; государственный герб и трёхцветный флаг, существовавший в 1918-1920 г.г., были утверждены в качестве государственного флага и герба. Было принято решение об учреждении орденов и медалей Азербайджана, о выпуске национальных денежных знаков.

18 октября 1991 г. Верховный Совет Азербайджанской Республики принял конституционный акт "О государственной независимости Азербайджанской Республики".

29 декабря 1991 г. – проведен референдум, связанный с вопросом об отношении к конституционному акту "О государственной независимости Азербайджанской Республики" и абсолютное большинство населения республики высказалось за государственную независимость Азербайджана.

30 января 1992 г. впервые в истории Азербайджанской государственности была заложена основа современных таможенных органов, являющихся одним из атрибутов самостоятельного государственного строительства, которые призваны служить укреплению экономических устоев страны и обеспечению его экономической безопасности.

Азербайджанская Республика изъявила желание придерживаться итогового акта Хельсинкского договора общеевропейской безопасности и сотрудничества и принципов Парижской Хартии для новой Европы и была принята полноправным членом в Европейский союз по Безопасности и Сотрудничеству (ЕСБС). 2 марта 1992 г. Азербайджанская Республика стала членом Организации Объединенных Наций, присоединившись к основным конвенциям и актам принятым этой организацией. Азербайджан открыл свои посольства в Турции, США, Иране, Германии, Франции, Великобритании, Ирландском королевстве и других странах. Взяв за принцип суверенное равенство с другими странами, Азербайджанская Республика всячески старалась выполнять международные обязательства. Но проблема Нагорного Карабаха оставалась неразрешенной. В сентябре 1991 г. на исторической земле Азербайджана, в Верхнем Карабахе, вопреки всем законам, была создана

так называемая "Нагорно-Карабахская Республика". Азербайджанская Республика в ответ на этот акт была вынуждена упразднить статус НКАО. В начале 1992 г. армянские воинские части с помощью российских (СНГ) войск начали наступление на азербайджанские села Карабаха. Произошла одна из самых трагических акций XX века – Ходжалинская. В стране нарастала политическая напряженность, в результате которой в марте 1992 г. Аяз Муталибов был вынужден уйти в отставку. 7 июня того же года председатель Народного фронта Азербайджана Абульфаз Эльчибей (Алиев) был избран президентом.

Внутренние разногласия и раздоры, происходящие в стране, в июне 1993 г. привели ее на грань гражданско-го противостояния. В условиях усиления армянской агрессии, 15 июня, председатель Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики. В июне 1997 г. Милли Меджлис объявил этот день праздником, назвав его "Днем Национального спасения". 23 июня 1993 г. Милли Меджлис предложил полномочия президента Гейдару Алиеву. 3 октября, на всенародных выборах, президентский пост занял Гейдар Алиев. Давая присягу, президент взял обязательство "укреплять государственную независимость, создать независимый государственный строй, создать и развивать государственные атрибуты, обеспечить территориальную целостность и полный суверенитет Республики, вызволить страну из войны, улучшить благосостояние граждан, создать им необходимые условия для жизни".

12 мая 1994 г. была достигнута договоренность о прекращении огня на фронтах. 12 ноября 1995 года путем референдума была принята первая Конституция независимой Азербайджанской Республики. В этот же день состоялись первые выборы в парламент Азербайджана. 11 октября 1998 г. Гейдар Алиев был избран президентом Азербайджанской Республики на второй срок.

Сегодня, на пороге XXI века, в период перехода от одной экономической системы в другую, Азербайджан переживает самый сложный, трудный и почётный период своей истории. Придерживаясь принципов территориальной целостности и верховенства законов, наше независимое государство сегодня в состоянии поднять свою экономику и развивать национальную культуру. Благо, для этого имеются мощный патриотический людской потенциал и древняя, богатая традиция государственности.

Наилья Велиханлы

THE STATEHOOD AND STATE SYMBOLS IN AZERBAIJAN

Azerbaijan is one of the most ancient cradles of global civilisation. Its historic boundaries encompassed the eastern part of the South Caucasus and the northwestern regions of Iran. The surveys of the Guruchay archaeological culture which was doubtless the most ancient in the whole expanse of the former Soviet Union territory and is analogous to the Olduvai culture in Africa, confirm that the territory of Azerbaijan was within the zone where the humanity emerged. In the Azikh cavern located on the left bank of River Guruchay the fragment of the jaw of the ancient human being - azikhantropos - was found; that population inhabited the locality 350-400 thousand years ago. Tribal associations were forming in the territory of Azerbaijan and attempted to establish political unions in the 23d century BC.

The written witness and a vast archaeological material basis show that the territorial division, one of the primary signs of statehood, replaced tribalism in Azerbaijan beginning in the end of the first millennium BC. According to the ancient texts of that era, several 'principalities' were joined in order to withstand external aggression together. Archaeological research conducted to date indicates the very early formation of states in the South of Azerbaijan, in the cis-Urmian zone. Those were the states that laid the foundation of the first major political formation that was known as the Manna kingdom. According to the historical sources, the territory of Manna was roughly the same as that of the later Mydia and Atropatena (that is to say, the territory of the modern Southern Azerbaijan). Manna's submission to the Mada state (Mydia) at the end of VII to the beginning of VI centuries BC extinguished local statehood in Azerbaijan for a number of centuries. It was only in the 30s of IV century BC, after the Macedonian troops had defeated the state of Mada, that a new stage of Azeri statehood development began in the region.

Atropatena that arrived at the historical scene two centuries and a half after the fall of Manna (otherwise called Atrapatakan, Adurbadagan, and hence the derivation 'Azerbaijan') was the first Oriental state

ever to become politically independent from the Greek-Macedonian conquerors. Researchers think that there was an independent monarchic system in the territory of Atropatena, like in other countries of that age; later, however, the ever increasing influence and power of the Mydian Magi converted that state into a theocratic formation.

Various studies witness that Albania located in the northern lands of Azerbaijan, too, had statehood organisation in the Hellenic period. The earliest coins minted locally that are discovered in the former territories of both Albania and Atropatena date back to the first half of III century BC. In the feudal era, unlike the territory of Atropatena that had come to be one of the provinces of the Sasanis Empire, Albania managed to preserve relative sovereignty up till the Arabian conquest.

In the second half of IX century AD the internal frictions in the Arabian Khalifat provided an important factor pre-conditioning appearance of new feudal formations in the historic territories of Azerbaijan. Among them stand out the State of the Shirvanshahs, the rulers of which fought for independence by themselves for ten centuries and were only suppressed by the Sefevi State in 1538. That newly-formed state's structure followed the established tradition of local Turkic states of the Garagoyunlu and Aggoyunlu (the formations of the XV century).

In the middle of XVII century the process of emergence of independent states commenced in the territory of Azerbaijan. Those were the khanats of Baku, Sheki, Nakhchivan, Garabag, Gyanja, Shamaha, Guba, Urmiya, Irevan, Tabriz, Maraga and so on. As Russia conquered the northern territories beginning in early XIX century, the Azeri khanats lost their independence. Pursuant to the Turkmenchay Treaty of 1828 between Russia and Iran the territories of the southern khanats passed to Iran. The nation was thus divided.

Since the Tsarist regime was overthrown in 1917, the political situation in Azerbaijan was changing. The independence of the Northern Azerbaijan was restored after the more than a century-long intermission on 28 May 1918, and that was the emergence of the first ever Muslim republic. The Republic of Azerbaijan only

existed for 23 months. Ignoring the state sovereignty of Azerbaijan, the Soviet Russia sent down the XI Red Army corps to Azerbaijan in late April 1920. The Soviet power was declared in Azerbaijan on 28 April 1920. Despite the formal political independence, Azerbaijan became part of the Soviet Empire ruled by the Communist Party. Internal decay and collapse of the Soviet regime began in the 80s, and the presidential post was instituted at the historic session of the Supreme Council of Azerbaijan on 18 May 1990.

At the session of the Supreme Council of the republic on 5 February 1991 our country was renamed as the Azerbaijan

Republic; the three-coloured flag and the state emblem of 1918-1920 were restored as official symbols of state. It was resolved that the orders and medals of Azerbaijan would be introduced and the national currency printed and minted. The Azerbaijan Republic is party to the European Union for security and co-operation and the United Nations Organisation. Despite the fact that our independent state is passing through the most difficult period of its history it is in a position to revive its economy and develop the national culture. There is the powerful patriotic potential and the ancient and rich history of statehood to support this drive for development.

Texniki redaktor Sevda Mikayıl qızı
Kompüter dizaynı Zərbaf Nüsrət qızı

Yigilmaga verilmiş 02. 10. 2000

Çapa imzalanmış 04. 12. 2000

Həcmi 12 ç. v.

Formatı 70×100ⁱ/₁₆

Sayı 1000 nüsxə

Offset capı.

«ZİYA» MMM-də çapa hazırlanmışdır.

«Parni iz Baku» Nəşriyyat Evinin mətbəəsində cap olunub.